

410
4-63

1924

168

تورک - تاتارلییاتی مدخل

17574

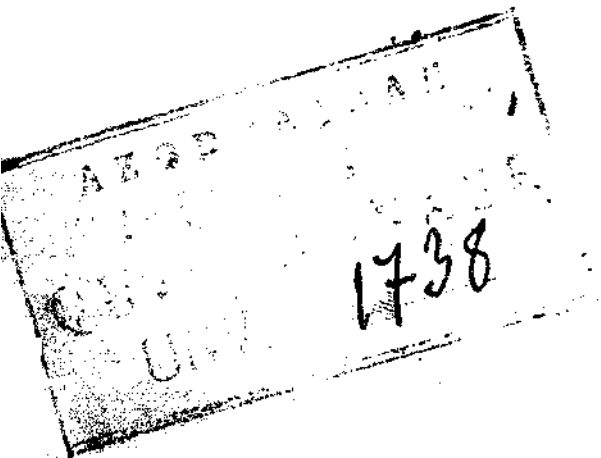
1812.

۱ - ۵ بیک

اذر نشر

۱۹۲۴

0088/

باشلانغۇچ

ھەردوت و فالەس دورلاریندە «اسکیف» و «سارەت» خیربستیانیلیق
عصرلاریندە «باربار، موسولمان، بوسورمان» و نهایت دور اتبەد،
رەنەسانس و اوندان سوگرا گلەن زمانلاردا اون سگیزینجی و
اون دو قوزونجی عصرلارا قادار خلق دېلیندە و بیر چوق عالمی
اثرلردە «آسیالی»، «مسلمان» ناھى آلتیندا غائب اولان تورک-
تاتارلار، اونلاریک دېلاری، مدینتلیرى، تاریخدە کى موقعلری سوک
زمانلاردا ایدەن ابى بە تدقیق و تفتیش اولونماغا باشلادی .

بو کیبى تدقیق و تبعلریک تیجەسى اولاراق بوگون «تور کولوژی-
تورکیات» نامیلە آیری بیر علم مئیدانا گلدى . تور کولوژی
یعنى تورک-تاتار خلقلارینا عائد یازیلان اثرلر بوگون هر لساندا
یوزلرە بالغ اولوب کتبخانەلر دولدورماقدادر .

سوک زمانلاردا یعنی اون سکیزینجی عصردان زمانیمیزا قادار
یاپیلان تدقیقات اسکیدەن اوزاق شرق-چین، ھند، یاقین شرق-
غیرەق، روما، غرب، فارس- تاریخچیلری، لسانجیلاری عالماری
طرفیندن تورکەرە و اونلاریک دیل و مدینتلیرىنە دائر یازیلان
اثرلری دە مئیدانا چیقاردی .

شیمدی آرتیق تورکلر حقیقەتدە بىک ییلىق بیر زمان ایچریسیندە
یاپیلان اسکى و یگى تدقیقاتىک آنا چیز گیلری گوزیمزىک او گیندە
آیدین، آچق دوووبور، علم و فن، انکشافینىک ھردوریندە تورک

تاتار خقلارینی اونوتمايش، اونلارا دقت و تدقيق نورینی آز، چوق چوپرميشدر.

بونىگله برابر نه أسكى، نه اورتا ونهده يگى دورلريميز حقينده قطعى، درست و تام بير شئى بيلمك دها ممكن ده گيلدر. توركارىك منشالرى، أسكى يوردلارى، آنا ديللرى، ديگر خقللارىك ديللرینه اولان مناسبتلرى مسئلهلرى هنوز آز، چوق قالين بير برده آلتيندا بولونماقدادر. أسكى و يگى مدنيت دورلريميزه گليجه بو خصوصدا اوفاق-توفك نظريه و فرضيه لردهن باشقا بير شئى مئيدانا چيقاماميشدر. بو گونكى معلوماتمیزله «تورك-تاتار خقللارینیك مدنيت تاريخى» نى موفقیتله يازماقدان چوق اوزاغيز. «وامبهرى - رادلوف» دورى آرتيق كئچميشدر. اونلاریك اثرلرينده مارق، نه گزوتيزم - عجيبه آراييجيلىق، مبالغه و مبهميت بوگون هر كسيك گوزينه چارپماقدادر.

آبرى بير «اورخون كتابه-سى»، «قودا تقوبيليك»، «قوده قس قومانيقوس» تور كولوغلارى ييلارچا اشغال ايدمك و بوتون بير دور دوغوراجاق قادار مهم و يكانه موضوعلار اولماقدان چيقميشدر. بونيك اُك بويوك سببى «تور كولوژى» تدقيقاتينيك و اوصوللارینیك گتديكجه گنیشله مەسى، دهرينه شمه سى اولساده باشقا مهم بير سببى دها واردر.

يك دو قوز يوز بئش انقلابيندهن سوگرا روسيه تورك-تاتارلارى، يك دو قوز يوز سكينز انقلابيندهن سوگرا عثمانلى توركلرى آراسيندا اوز ديللرينيك، تاريخلرينيك و مدنيتلرينيك تدقيقى مسئله سى گونيك مشغوليتلريندهن بيرسى اولموشدر.

بوگون ايستانبولدا و آنقارادا چالیشان «انجمن دانش» لر، «تالیف و ترجمه هیئتی»، «تاریخ انجمنی»، «تورک دهرنگی»،

«تورك اوجاغى»... كيبي علمى تشكيلاتلار هر بيل بير چوق متلر، يگى اثرلر نشر ايتمگده اولديقلارى كيبي روسيه ده، بالخاصه اون يثدينجى سنه نيك انقلابيندهن سوگرا، باكودا، قيريمدا، تاشكندده، قازاندا شرق فاكولته - اينستيتوتلارى قورولموش و هر مستقل ويا خود مختاريتلى جمهوريتلريك معارف قوميسهرليكلىرى - وكالتلرى يانيندا چاليشماقدا بولونان علمى شورالار مئيدانا گتيريلميشدر كه، بونلاريك جمله سى تور كولوژى به آبرى بير دقت و خصوصى بير اهميت ويرمكده درلر.

ايشته بو صورته تور كولوژى - تور كيات تدقيقاتينا تورك - تاتار گنج علم عاشقلارى ده اشتراك ايدمك چكلدرر.

بوقايريدا ذكر ايتديگمیز تور كيات و شرقيات اوجاقلاريندان بيرسى اولماغا چالیشان قيريم دارالفنونينده گتچيرديگيم دورت ييللىق علمى و تدريسى عمر تورك - تاتار ديللرينيك شيمدى به قدار هانكى اوصوللاره كيملر طرفيندهن تدقيق اولونديغيني قيساجا بيلديرمك احتياجيني يك آچيق بير صورته دويدوردى.

حقيقتاً تور كولوژى تدقيقاتينيك - قيسا و سطحى ده اولسون آز، چوق تام بير تاريخى دارالفنون طلبه لرینی و ايکينجى درجه، حتا ديل تدريساتينه شعورلى بير طرزدا ياناشماق ايسته يهن بيرينجى درجه مکتبلرینک معلملرینی بستيون باشقا بير عالمه و روحينه ايريشديره بيليردى.

بوندان باشقا تور كولوژى تدقيقاتينيك تمل سيپارينه وارا بيلمك و بو خصوصدا تنقيدى و تحليلى بير نقطه نظر صاحبي اولماق بيلمك ايچين عمومى لسانياتيك سس و شكل بحثلرى و بونلاريك تورك - تاتار ديلينه تطبيقى خصوصلاريله ده آشنا اولماق لازمدر.

أثريميز ايشته بو احتياجى و نقطه لارى نظر اعتباره آلاق ترتيب اولونموشدر.

بونيگله برابر اثرىمىز تاماميله هدفه واصل اولموشدور ، ديمك ممكن ده گيلدر . تيرىم-سيهفهروپول كيبي مدنى مركزلردن ، باخصوص شرقيات و توركيات تدقيقاتيندان اوزاق بير يئردن محرر يالليگيز كندى كوچوك كتيبخانه سينه و بيرچوق مشغوليتلر آراسيندا قارما-قاريشيق اولان حافظه سينه دا يانميشدر . اثرىك ، بونىك ايچين ، بير چوق گوزهللىك و اخلاق تصورلارى واردور . لاكن عين زماندا نيتىك تميزليگى و احتياجىك بويو كليگى بو اثرى دوغماغا مجبور ايندى .

بيزدن باشقا پروفه-ور «بوغوروديتسكى» ، پروفه-سور «فالهف» و «ولدچلبى افندى» ده بو نقصانى و احتياجىك دويسالارگره كدر . ته كيم ، قازان دارالفنونى پروفه-سورلاريندان و روسلارىك ناملى «صوتياتجى - فونيتىك» لاريندان اولان «بوغوروديتسكى» - *«Введение в тюрко-татарское языкознание»* ناميله قازاندا بيك دوغوز يوز يگيرمى ايكينجى يىلدا اثرينىك اللى سكيز صحيفه-دن عبارت اولان بيرينجى قسمنى نشر ايتميشدر . عين صورته تاشكندده ، تاشكند دارالفنونى پروفه-سورلاريندان «فالهف» ده - *«Введение в изучение тюркских диалектов и наречий»* ناميله ۱۹۲۲ نجى يىلدا بير اثر ميدانا قويوموشدور . (قرق صحيفه-دن عبارتدر) . ولدچلبى افندىنىك اثرى ده «تورك ديلينه مدخل» نامى داشيىوب ۱۹۲۲ - ۲۳ سنه لرينده آنتارادا طبع اولونموشدور . بو اثر اولكيلريله و بيزىم اثرىمىز ايله عنوانجا بير ايسه ، موضوعجا تاماميله آيريدور ؛ چونكه ولدچلبى افندى بو اثرينده تورك الفبا سينيك - داها دوغروسى يازى سينيك - بعض خصوصيتلريندن بحث ايتمكده در . «بوغوروديتسكى» ايله «فالهف» يك اثرلرينه گلينجه بونلاردان بيرينچيسى

داها زياده صوتيات متخصصى صفتيله موضوعه باناشميش ، ديگرى قيرق صحيفه ليك اوفاق بير اثرده هم لسانيات ، هم ده ادبيات و حتا تاريخ مسئله لرنى بير - بيرينه قاريشدورميشدر .

حالبو كه بيزىم قناعتىمىزجه بويله بير عنوانى داشيان يعنى ، تورك - تاتار لسانياتينه مدخل اولماق مقصدىنى تعقيب ايدن بير اثر ، يوقاربدا ديدىگيمىز كيبي ، ايكى سؤاله ، احتياججه جواب و برمليدور :

۱ - عمومى لسانيات قاعده و قانونلارينيك تورك - تاتار لسانلارينا تطبيقى حقينده مختصر بير فكر .
۲ - تورك - تاتار لسانلارينيك تدقيقى تاريخى و بونا عائد مسئلهلر .

شيمدى كتابىمىزىك ترتيب اوصولينه و اسلوبى جيتينه گله جهك اولورساق بورادا اثرىك عمومى و شموللى بير فائده گتره يلمه سى ايچين ابستانبول توركجه سينده يازيلميش و ممكن اولدىغى قادار عربجا و فارسى تعبيرلردن قاجيلميشدر . لاكن «اويدورما» تعبيرلر ايجاديندهن و اولجه اويدورولموش بعض تعبيرلرى قوللانماقدان ، آگلاشلماماق قوزقوسيله ، محرر واز كئچميشدر . بونىك ايچين كتابدا عربى و فارسى سوزلر ، اصلاحلار اولدوتجا بولدر .

لاكن ، بيزىم فكرىمىزجه ، توركجه قونوشوب آگلاشماماقدان ايسه عربجه و فارس سوزلره ، شيمدىليك راضى اولاراق آگلاشماق داها ايدور ، فائده ليدور .

اثرىك بويله بير موضوع اوزه رينه بيرينجى دفعه يازيلميش بير كتاب اولديغىنى ده خاطر دان چيقارماق ايجاب ايدور .

چوبانزاده .

باكو ، ۱۹۲۴ اوقتيابر

هم آغيزيميزده كى معين ات بارچاسينى، هم ده «تكلم— سويلمه مك» حادته سيني افاده ايدەر. حالبو كه آغيزيميزده كى ديليك موجوديتى و فعاليتى، عجباً تكلم ايچين كفايت ايدهرمى؟ البته خاير. پاپاغان و سائره كيبى بير طاقم حيوانلار واردر كه كنديلرينه او گره ديلهن كلمه لرى فوق العاده تمام و دوغرو تكرر و تقليد ايده بيله لرلر. عجباً، بو «سويلمه نمك» ميدر؟ ده گيلدر. هر پاپاغان نه سويله ديگينى آگلاماز و سويله ديكلريله دوغو و دوشونجه ارينى آگلاماق مرامينى ده بسله مه ز. انساندا ايسه تكلم؛ درونى، داخلى حسيات و افكارينى افاده مقصدينه مبنى واقع اولور. ديمك اولور كه «سويلمه مك» ايچين اولادالارى و كلمه لرى استحصال، يعنى تلفظ ايده بيله جك معين عضولريميز، سوگراده عموميتك، روحى قابليت و مقصديميزى افاده به مثيل و آرزو بولونماسى شرطدر. ديمك كه، «تكلم» حادته سيني گره گى كيبى آگلاماق ايچين، مسئله يى ايكى به تقسيم ايتمك لازم در. بيرنجيسى عضوى جهتى، يعنى كلمه لرى تشكيل و تلفظ ايچين ضرورى اولان معين عضولر، ايكىنجيسى بو عضولرى حر كه گنيرهن روحى، داخلى فعاليت و قابليتيميز. بيرنجى به سسارليك عضويتى «فيزيولوژيا» سى، ايكىنجيسينه ايسه سسارليك معنويتى، يا خود روحيتى «پسيقولوژيا» سى ده نيلور.

شيمدى تكلم ميخانيزماسينيك منفرد، آبرى قسملرينى تدقيق ايدهلیم. عجباً، يکنظرده ظن ايديلديكى كيبى ديليك «سويلمه مك» ده يكانه و استثائى رولى وارميدر؟ آلاليم، مثلاً بابا، ماما، پاپا، به به... كيبى كلمه لرى... بونلارليك تلفظينده «ديل» يك ذره قدار اشتراكى يوقدر. بونا مقابل دوداقلار حرکت ايديبور، آغيز آچيلوب قاپانيبور. آغيزيك آچيليشيندا شونا دقت ايتمك لازمدر كه، يوقارى چنه محكم صورتده باشا مربوط اولوب يالگنر آلت چنه

سارليك عضويتى

(فيزيولوژيا سى)

شيمدى به قدار علمدن، علمى تصنيفلر، اوصوللاردان اوزاق و «آنيميزم روحيه جيليك» «توته ميزم - حيواناته پرستش» دورلرينيك حسلرى، نظريه لرى ايله ياشايوب گلمكده اولان تورك - تاتار خاقلارى، ديگر بير چوق سياسى، اجتماعى، طبيعى و انسانى حادته لره يالهي، فوق الطبيعه يا خودده غايت بسيط سيبلره باغلى ظهورات نظريه باقميشلاردر. بو دوردهن بالجمله ملتر كنجميش و كنجمكده درلر. بونيك ايچين كلمه لريك، سوزلريك بير لساندان ديگرينه بير شيوه دن بير شيوه به، حنا بير آغيزدان ديگر بير آغيزا كنجينجه دورلو تبدلره، ده گيشمه لره اوغرادينيك فرقينده اولمايان خاقلار ايچين «تكلم» سويلمه مك غايت بسيط بير حادته در. بويله باقيلديقدا آغيزيميزى آچماق بالخاصه ديليميزى اويناتماق، هر هانكى بير سسى چيقارماق و يا خود بير سوزى تلفظ ايده بيلمك ايچين كفايت ايدهر. بتر كه، هر هانكى بير خاستاليق سبيله انسان بو ايكى حر كندهن عاجز بولونماسون. ايسته بونيك ايچيندر كه، هر ملتده «تكلم» حادته سينيك تبيجه سى اولان «سوز» لريك هيئت مجموعه سينه آغيزيميزده كى ات بارچاسينيك اسمى ويريلير. مثلاً، آلمانجا - Zunge، روسجا - Язык، فرانسيزجا - la langue ايتالانجا - lingua، فارسده - زبان، عربدا - لسان و نهايت تورك - تاتارلاردا «ديل يا خود تيل»

اوينار. ... a, H, V. كىيى سسلرىك تلفظىندە هر نه قادر دىل اشتراك ايدىيور سەدە يالىگىز دە گىل؛ دوداقلار، حتا ياناقلار بويوك رول اوينايور. قونوشدىغىمىز زمان ياناقلار دائما تلفظدە ياردىم ايتىمك لازم گلىر. ياناقلارىك هر هانكى بىر سىيلە سقۇلەنمەسى تىكلە ضرر وىرەر. شىمدى تازى، ساتو، دادى... كىيى كىلمەلرى تلفظ ايتىدىكىمىز زمان دىللىمىزىك دىشلەر دوقوندىغىنى حس ايدەرئىز. دىمك كە، بعض سسلرىك استحصالىندە دىشلرىك دە رولى وار؛ عكس صورتدە د، ت، س كىيى سسلر تلفظ ايدىلەمەزلر. شىمدى بە قادر ذكر ايتىدىكىمىز عضولرى - دىل، دوداق، دىش - كورمك تدقيق ايتىمك قولاي اولدىغى حالدا سسلرىك حصولە كىلمەسىندە تاىرى اولان داها بىر تاقيم عضولرىمىز واردر كە، بونلارى گورمك، دويماق فوق العادە گوجدر. بونلارى تدقيق ايتىمك ايجىن آبرىجا آلتار قوللانلىور. بىز بونلار حقىندە كى معلوماتى باشلىجا فىزىولوژىا و آناتومىا تىلملىرىندەن آلرئىز.

بونلاردان باشلىجاسى داماغ، (داماغ پردەسى) небная занавеска، ياخود يوموشاق داماغ، تىكنەسى мягкое небо دەنلەن عضودر. داماغ پردەسى небо، آغىز بوشلىغىنى полость рта بورون بوشلىغىندان آبرىيور. داماغىك شىكلى يومورتا قابوغى كىيى قىهوارى اولدىغى كىيى اوڭ طرفى قاتى، آرقا طرفى يوموشاقدر. آسنەدىكىمىز زماندا آغىزىمىزىك نىپتىندە بىر ات پارچاسى سارقار كە، بونا كوچوك دىل маленький язычек

تعبير اولونور. كوچوك دىل آشاغى با دوغرو سارقمىش بىر حالدا بولوندىغى زمان آغىزى نفس بوروسىندان اوبلە تجرىد ايدىيور كە، جىگرلەر كىرەن و جىگرلردەن چىقان هوا يالىگىز بورون واسطەسىلە

ايشلەيور. كوچوك دىل بالعكس، يوقەرى با قىلقدىغى زمان بورون دەلىگىنى تامامىلە قاپايور و بو تقدىردە هوا يالىگىز آغىزدان كىروب چىقىيور. على العادە نفس ايتىدىكىمىز زمان آغىز قاپالى و داماغ پردەسى حال استراحتدە آشاغى با دوغرو سارقمىشدر. حالبو كە، قونوشدىغىمىز زمان هوا، تلفظ ايتىمك دە اولدىغىمىز سسە گورە گاه آغىزدان، گاه بوروندان چىقار. بوندان آڭلاشلىيور كە، تىكلەمە بورونىك دە اشتراكى واردر.

بورون، تىكلەمە شويىلە باشقا بىر آهنگ، تعبير جائزە، باشقا بىر بويا وىرىيور. بو حادثە بە علم لساندە غنەچىلىك nasalisation تعبير اولونور. غنەچىلىك بعضى لسانلارىك مثلاً فرانسىزجا، نەجە - باشلىجا علامت فارقه سىدر. بوندان باشقا بعضى سسلر يالىگىز بورون بوشلىغىندان كىچەن هوا ياردىمىلە استحصال اولونور كە، m, n, ne بو قىلدەندر. آق جىگرلردەن گلەن هوا نىك چىقىشىنى خروچىنى تنظيم و توزىع ايدەن بىر عضويمىز داها واردر كە، بونا تور كىچە غىرتلاق دىرىز. دىشارىدان بللى اولان قىسمى السنە عامەدە آدم آلماسى pomme adam نامىلە معلومدر. بو عضو، ايجرىسىندە اىكى عضلەوى لوحەدەن عبارتدر كە، بونلارىك سطحى بعضاً اوزانير، بىر بىرىنە ياقلاشير، بعضاً اوزاقلاشير، غىرتلاغىك جدارلارنا ياپشير و بو صورتلە چىقان هوا بى گاه كە نىش، و گاه دار قاناللاردان كىچىرەدەك «تىكلەم» حادثەسىندە بويوك رول اوينايلار. بو اىكى عضلەوى لوحە بە سس تىللىرى ГОЛОСОВЫЕ СВЯЗКИ

تعبير اولونور مسترىحانە نفس آلدىغىمىز زمان بو اىكى عضلە بىر بىرىنە تامامىلە تماس ايتىمە يوب آرالارىندا بىر آچىقلىق قالىر كە، بونا «سس قانالى» ГОЛОСОВАЯ ЩЕЛЬ تعبير اولونور. سس تىللىرى تعبير ايتىدىكىمىز

عضلەر حال طبیعیده بولوندیغی زمان سس قانالی آچققدر. سس تئللرینیڭ مختلف درجهلرده انبساطی و بیریرلرینه یاقلاشماسی سسلریڭ ماهیتینی تبدیل ایدەر. عمومیتله سس تئللرینیڭ فعالیتی اولمادان بیر چوق سسلریڭ استحصالی و تلفظی غیر ممکندر. قولاغیمیزا و دولایسیله داماغیمیزا هر هانکی بیر «سس» ایشیدیله یلمک ایچین خارجه کی هوایی اهتزازه کتیرمک لازم گلیر. بونیڭ ایچین جیگرلریمیزده هوایی، حال استراحتده اولدیغیندان داها قوتلی و داها سرعتلی صورتده سس قانالیندان دیشاری یا اخراجه مجبوریز. خاستا ایگیلتیسی، آقسیریق، اوکسوروك زماننده کی گورولتولار، آخ، اوخ، اوف... سائره کییی صدالر سس تئللرینیڭ ضعیف صورتده انبساط حالیندا بولوندیغی زمان جیگرلریمیزدهن چیقان قوتلیجه هوا جریانینیڭ تاثیرتیدر. اگر سس تئللرینیڭ بو وضعیتنده سوز سوبلهمک ایستهرسهک فیسیلتی ШОПОТ حاصل اولور. او حالدا فیسیلتیلار - سس تئللرینیڭ اصغری فعالیتله مییدانا گلن سسلردر.

اگر سس تئللری واسطه سیله سس قانالینی قبارساق، نفس بوروسیندا توبلانان هوا ایچریندن دیشاری یاخود، آشاغیدان یوقاری هجوم ایدیور و مطلقا سس تئللرینی ایکی یه آیراراق کندیسینه سس قانالیندان آغیز و یاخود بورون واسطه سیله دیشاری یا یول آچیور؛ ایشته بو زمان سس تئللری اهتزازه گلیور و بو صورتله مییدانا گلن سسلره «صدالی سسلر - ЗВОНКИ» تعبیر ایدیوریز. حالبوکه، سسیڭ تئللرینی بو صورتله اهتزازه کتیرمه یه ن و اونلاریڭ حال استراحتده بولوندیغی زمان حصول بولان سسلر «ساغیر - ГЛУХОЙ» اولوبور. بناء علیه ساغیر سسدن صدالی سسه کتچمک ایچین سس تئللرینی انبساط و اهتزاز ایتدیرمک لازم گلیر.

نزله و اینفلوئنزا وقتلرینده اولدیغی کییی سس تئللری هر هانکی بیر سببدن دولایی فعالیتدن محروم ایسه لر انسان یالیگیز فیسیلتی ШОПОТ طرزینده تکلم ایده یلهر. صدائیات-АВКУСТИКА نقطه نظریندهن باقاجاق اولورساق «گورولتو» غیر منتظم اهتزازاتیڭ هوا واسطه سیله قولاغیمیزدا حاصل ایتدیگی انطباعات اولدیغی حالدا آهنگ ТОН منتظم و تام اهتزازاتدان نشات ایدهر.

بو فرق یالیگیز موسیقی ایچین ده گیل، لسانیات ایچین ده فوق العاده مهمدر. چونکه صائتلر. ГЛАСН منتظم و مساوی دورلره منقسم periodique اهتزازاتدان حاصل اولان «آهنگ» لر اولدیغی حالدا صائتلر. СОГЛАСН بالعکس غیر منتظم و غیر دوری اهتزازاتدان حاصل اولان «گورولتو» لاردر. صائتلر صدالی و ساغیر اولایلیدیکلری حالدا، صائتلر یالیگیز صدالی اولورلار.

عمومیتله سسلری یوقرینده کی نقطه نظردهن اوج صنفه آیرماق ممکندر: بیرنجی صنف فیسیلتیای ШОПОТНЫС سسلردر، که بونلاریڭ تلفظی زماننده سس تئللری تمامیله حال طبیعی و استراحتدهدر. ایکینجی صنف ساغیر سسلردر که، بونلاریڭ تلفظی زماننده سس تئللری بیر پارچا منبسط و سس قانالی بر آز دارلاشمیشدر. نهایت، اوچونجی صنف صدالی سسلردر که، بونلار تلفظ ایدیلیر کن سس تئللری مختلف درجهده منبسط و سس قانالی ده بونا گوره دارلاشیر. شیمدی گله لیم «دیل» یڭ فعالیتینه:

دیل بیگلرجه عضله دهن متشکل بیر عضویمیزدر و ایشته بو عضله لردهن بیرسی واسطه سیله آلت چنه به ربط اولونمیشدر که، آلت چنه آشاغی یا ایتدیریلدیگی زمان «دیل» ده اینهر و بونیڭ ایچین انسان هئچ بیر زمان کندی دیلینی حال طبیعیده کی وضعیتنده گوره مه ز. دیل کندیسینی تشکیل ایدهن عضله لریڭ کترتی سایه سینده

بالخاصه اوج طرفده فوق العاده جوال و متحر كدر . ايته بو «دبل» يڭ آلاچاغى مختلف وضعيتلره گوره سسلرنىڭ ماھىتى تەين ايدەر . سسلر بوغازدان يا دىل طرفىندەن ھىچ بىر مانعە يە اوغراماقسىزىن چىقارلار . بو تقدىردە اهتزازات منتظم و سسلر صائەدر ؛ ياخود آغىزدا دىل واسطەسىلە دار بىر قانال تشكىل اولونور كە ، جىگرلردەن و بوغازدان گلەن بو قاناللاردان كىچىك مجبوريتىندە قالير و بو صورتلە اهتزازاتنىڭ انتظامىنە خلل گلير كە ، بو كىيى سسلر كىچىد سسلرى *щельные* ياخود سىزغىران ، ايسلايان *Spirants* تەبىر اولونور و ياخود دىل چىقماقدا اولان ھوانىڭ تامامىلە بولىنى قاپايلاق مانعە *затвор* تشكىل ايدەر كە ، ھوا بالاخرە بو مانعە يى يارازاق دىشارى يا چىقارسادە قولغا ايلك دفعە ھوانىڭ دىلىڭ تشكىل ايتدىگى بو مانعە يە چارپماسىندان حاصل اولان گورولتو واصل اولور كە ، بو جنس سسلرە اندفاعى ، پاتالايىجى *explosive* روسجا *взрывные* تەبىر اولونور .

شىمدى بوتون بو سويلە دىگىرىمىزى توپلاياچاق اولور ساق تەكلم اىچىن اول قاپورغا عضلەلرنىڭ فعالىتى دىشارىدان جىگرلرە ھوا جلب ايدەن بوندان سوگرا جلب ايدىلەن بو ھوانىڭ خروچىنى تنظيم ايدەن بوغازنىڭ ، سس تىللرنىڭ ، دىلىڭ ، دىشارىڭ ، دوداقلارنىڭ ياناقلارنىڭ ، ناپت بورونىڭ فعالىتى ضرورىدر .

بورايا قادار سويلە دىگىرىمىزدەن آڭلاشايديكە تەكلم اىچىن اساس شرط جىگرلرەمىزدەن دىشارى يا چىقان ھوادر . لاکن بعضاً جىگرلرە كىتمىگدە اولان ھوا آتەدە سس استحصال اولونا بىلىر . كوپىكلرنىڭ ھاولاماسى و بعضى آفرىقا قىبىلەلرنىڭ تەكلمى جىگرلرە كىندەن ھوا واسطەسىلە اولور . بو صورتلە بعضاً ، مثلاً اسنەركن

«اودت ، يا ؛ بوق» ... كىيى سوزلرى تەلفۇز اىتمەمىز بو قىلدەندەر . شىمدى آبرى - آبرى ھەر سسى طرز تشكائىنە گورە تەدقىق اىدەلىم :

دوداق سسلرى - (م) *л* سسىنى تەلفۇز ايتىدىگىمىز زمان حال طىبعىدە اولدىغى كىيى دىلىمىزنىڭ و آغىزىمىزنىڭ بوندا قطعياً اشتراك اىتمەدىگىنى ھەر كس دوبا بىلىر . كوچوك دىل آشاغى يا دوغرو سارقىقدر . بناء علىه ھوا بوروندان چىقار ؛ حال بو كە (پ) *л* سسىنى تەلفۇز ايتىدىگىمىز زمان كوچوك دىل يوقارى قالمىش و ھوا يا قارشو بورون بولىنى قاپامىشدر ، ھوا آغىزدان چىقار . (م) *л* و *п* (پ) سسلرنىڭ تەلفۇزىندە ، عمومەتە بوتون دوداق سسلرنىڭ تەلفۇزىندە ، اولدىغى كىيى دىل اشتراك اىتمەز . ھوا محكم صورتدە قاپانمىش دوداقلارنىڭ آرقاسىنا توپلانىور . دوداقلار آچىلدىغى زمان ھوا ايشىدىلەجك درجەدە چاتلاق *взрыв* ايلە چىقىور . آغزنىڭ قاپانماسىنا دوداقلاردا و ياناقلاردا بولونان عضلەر خدمت ايدەر . سس تىللرى انبساط اىتمىش دە گىل و سس قانالى تامامىلە آچىق ، بناء علىه (پ) *л* سسى ساغىردەر . گورولتوسىنىڭ كىفئىتە گورە اندفاعى *взрывные* صورت استحصالىنە گورە سىكلەلى *затворн.* دەحل تشكىلەنە گورە شفوى ، دوداق سسىدر . دىمك كە ، *п* ايلە *о* آراسىندە كى فرق يالىگىز سس تىللرنىڭ انبساط و ياخود عدم انبساطىندەدر . *л* ايلە *о* آراسىندە كى فرقە گلنىجە *о* بى تەلفۇز ايتىدىگىمىز زمان دوداقلار آچىلا بىلدىگى حالدا . *л* بى تەلفۇز ايتىدىگىمىز زمان آچىلمايا بىلىر ، سوگرا داماغ پردەسى *л неон. занавеска* بى تەلفۇز ايتىدىگىمىز زمان آشاغى يا سارقىمىشدر كە ، ھوا بورون دىلىگىندەن چىقار . دوداقلارنىمىز حال طىبعىدە قاپالى بولوندىغى زمان آشاغىكى دىشارىمىز يوقارىكىلرنىڭ آرقاسىندا بولونور . بو حالدا اگر دوداقلارنىمىزى آچوب

يوقارىدە كى دېشارىمىزى آلت دوداغىمىزدا خفيف صورتدە تماس
ايتدېرەدەك سس تىللىرىنى حال استراحتدە يىراقراق ھوایی اخراج
ايدەجك اولورساق (ف)، اگر سس تىللىرىنى زورلاياراق، انبساط
ايتدېرەدەك تلفظ ايدەجك اولورساق (و) B سسىنى آلدە ايدەرىز.
ايشتە دوداق سسلىرى باشلىغا بونلاردىر.

دېش سسلىرى. دېش سسلىرىدە، دوداق سسلىرى كىيى دورلو
— دورلو «گورولتولاردان» مئيدانە گلەن سسلردە، يالىگىز شو فرقلە
كە، دېش سسلىرىنىڭ مخرجى دوداق سسلىرىنىڭكىندەن داھا ايجرىدە
و داھا يوقارىدادىر. بورادا ھوانىڭ آغىزدان چىقماسى ايجىن
لازم گلەن قانالى دېل مئيدانا گىتېرىيور و بوتون دېش سسلىرىنىڭ
استحصالى زمانىدا دوداق آچىق قالىيور. دېلىك اوجى يا دېشلىرىك
يوقارسىنا، ياخود «альвеоль» تەبىر ايتدېگىمىز يوقارى دېشلىرىك
آرقاسىندە كى داماغ چىقىنتىسىنا تماس ايدەر كە، بو حالدا دېل بىر
آز آرقايا چىكىلمىش بىر چوقورا دوشموش كىيى اولور كە،
بو آغىز بوشلىغىدەر. ايشتە دېل اوست چنە دېشلىرىك يوقارسىنا
تماس ايدەرەك «затвор» قاپاق «سكتە» مئيدانا گىتېرىيور كە،
دېشلردەن ياخود «альвеоль» چكىلمەدېگىچە سس چىقاماز و
بو صورتلە «مانەلى سس — смычный звук» مئيدانا گىلىر كە،
اگر سس تىللىرى اهتراز ايلەيورسە «д-д», اهتراز ايتەيورسە
«т» سسى مئيدانا گىلىر. مثلا тат — ياخود дуду —
ھوا آغىزدان چىقىيور. اگر دېلى و بوغازى д гортань وضعىتىندە
يىراقراق يالىگىز دماغ پردەسىنى ايتدېرەجك اولورساق ھوا بوروندان
چىقار و سس (н) اولور. بو خصوصدا شېھ اولونورسا بىر قاچ
كرە آنا، ада، ياخود آنا — анна، آددا — адда
سوزلىرىنى تلفظ ايدەرەسەك دېلىك ھرايكى سوزىك تلفظى زمانىدا

18972

عين نقطەبە تماس ايتدېكى ھوانىك بىرىنجى كىلمەلردە بوروندان،
ايكىنجىلردە آغىزدان چىقىدىغى آچىقجا دو بولور. نزلەبە اوغرايان
آداملارىك II سسىنىڭ II كىيى و بورونىدا ھوانىك چىقماسىنا
بىر مانە اولان آداملارىك ايسە II بىك I كىيى عكس ايتەسىدە
بونا بىر دىللىر؛ چونكە نزلە زمانىدا داماغ پردەسى شېشەردەك
بورون دەلىگىنى تامامە قاپانامادىغىندان، ھوا قىما بوروندان چىقاراق
n سسىنە مخصوص اولان آھنك резонанс ايشىدىلييور. دېگر
طرفدەن بورون دەلىگى قاپالى اولدىغى زمان بو آھنك
مئيدانا گلەمەدېگىندەن n سسى بىرىنە д ايشىدىلييور. دېلىك
اوجى آزاجىق آشاغى يا سارقمىش اولدىغى حالدا ھوا دېشلىرىك
آراسىندان چىقار و بو صورتلە دوداق Spirant ي. ايسلىقلى سس
مئيدانا گىلىر كە، اگر سس تىللىرى انبساط ايتىش ايسە 3، ايتەمىش
ايسە c حاصل اولور: آزا، آسا...

داماغ (Palatum) سسلىرى. - دېلىك اوجى آشاغى يا، آلت
چنە دېشلىرىك جدارىنا و آرقاسى يوقارى يا قالقار و ھمەن داماغىك
اوڭ قىسمىە تماس ايدەر؛ بو حالدا آغىز بوشلىغى ايكى غىر مساوى
قىسمە آيرىلىر و چىقماقدا اولان ھوا ايجىن يالىگىز دار بىر قانال
قالىر. ھوا بوقانالدىن خروج ايدەرەك (دېل اورتىسى) ياخود
(داماغ اوڭى) Spirant چاتلاق سسلىرىنى مئيدانا گىتېرىيور كە، بونلارا
عمومى فونەتىكادا Palatalis روسجادا небные تەبىر اولونور؛
صدالى й، تورك — تاتارجادا: ай — ай، бай — бай، сай — сай
бай — бай، آلمانجا: ja، jod و майор كىلمەلرىندە كى й،
z بو قىلدەندەر. بو نقطەدە ساغىر اولاراق آلمانجا كى ich كەمەسىندە
تصادف ايتدېكىمىز ch (روسجا хь) مئيدانا گىلىر. اگر دېلىك اوجى
عینى يۇردە قالىر و آرقاسى داماغىك (Palatum) آرقا قىسمىە

دار بىر قانال وجوده كىتىرىدەك كىيى بىر وضعیت آلبىرسا، ساغىر خ (Xl) و صدالى گى، گسى مئيدانا گلىر؛ تورك - اىستانبول شيوه سىندە: اگىز egiz ياخود ejiz، اكر eger, eger، گىرەك، gerek، گىي، خاخام، خبار... بو قىلدەندىر. دىلىك اوجى c سىنى تىلفظ ايتىدىگىمىز زماندا اولدىغى كىيى альвеоль تىعبىر ايتىدىگىمىز اوست دىشلەر بىتتىشك دىش اىلرئىنە تماس ايدەر و آرقاسى عىنى زماندا x، g سىنى استحصال ايتىدىگىمىز زماندا كىيى داماغ نھائى قىسىلە بىر دار قانال وجوده كىتىرىرسە، جىگرلردەن گىلمكە اولان هوا عىنى زماندا آغىزىمىزىك آرقا طرفدە x، اوڭ طرفدە c وجوده كىتىرىرسە، بىزدە بو اىكى سىنىك بىرلەشمە سىندەن حاصل اولان انطباعى كاغذ اوزەرىنە شوبلە قىد ايدەرىز: III-ش اكر بو زماندا سى تىللىرىدە انبسط و اهتزاز ايدەجك اولورسا صوتى انطباع: n - ژ اونور؛ دوداقلار آچىق و دىشك سىلرىنى تىلفظ ايتىدىگىمىز زماندا داها زىادە مدور، دىلىك اوجى آلت چنە اوڭ سىرا دىشلىرىنىك آرقاسىنا متصل، دىلىك آرقاسى اوقادار بوقارى يا قالمىشكە داماغىك اڭ نھائى، بوموشاق قىسىنە تماس ايدەردەك (سكئە، затвор) مئيدانا كىتىرىمىش، داماغ بىردەسى بوقارىيا قالمىش، بورون دەلىگىنى قاپامىش. دىل حال طىبىسىنە رجوع ايدەردەك سكئە آچىلىرسا، اُشىدىلەن سى كاغذ اوزەرىنە: K، ق دىيە قىد ايدەرىز. اكر سى تىللىرى گرگىن و اهتزاز ايتىمىش ايسە، سى: Г، غ اولور.

л - ل و р - ر سىلرى صوتياتدا خصوصى بىر موقىمە مالكدىرلر. بو سىلر دالغالى ياخود دوامى صامتەلر تىسمىه اولونور (плавные длительные)، چونكە بو سىلرى غىر معىن زمانا قادار دوام ايتىدىرىك مەسكندىر. حالبو كە شىمدىبە قادار بىح ايتىدىگىمىز صامتەلردە

بو مەسكە دە كىلدى. بونىك اىچىن اوللارى (آنى - мгновенный) تىسمىه ايدىيورىز. (л - л) دە دىلىك اوجى اوست چنەدە كى اوڭ سىرا دىشلىرىك آرقاسىنا داياتاراق و دىلىك آرقاسى بوقارىيا قالقاراق بوموشاق (velum) ە ياقلاشما سىندان عرضانى بىر قانال حاصل اولور كە، هوا بوقانالىك اىكى كىنارىندان چىقار. بعض زمان هوا يالىگىز بىر طرفدەن چىقار كە بىرىنچى حالدا اڭنىك اىكى - bilateral - اىكى طرفلى، اىكىنچى اىتمەلدا بىر طرفلى - unilateral اولور. يالىگىز ھىر اىكى اڭنىك آراسىندا فرق پك آزدىر كە، قولغا دوبولماز. اڭنىك اڭنىك آراسىندا فرق شۇدر، كە a دە قانال عرضانى اولدىغى حالدا چوق دفعەدە طولانىدر، (р - р) گىلدىكە بو سى: اهتزاز، دىترەبىجى تىسمىه اىتمەلرى پك دوغرىدر. دىلىك اوجى دورمادان اىلرى، كىرى گىدوب گىرەك، بوقارى دىشلىرىمىزىك آرقاسىنا ياخود (альвеоль) اورار و بو صورتلە هوا اهتزازا گىر. تشكىل نقتەسىنە گورە р سىنى a سىنە معادلدر. يالىگىز p مكرر و اهتزازە گىلەن a در. دىگر بىر p - ر داھا واردىر كە كوچوك دىلىك اهتزازىلە بوغازدا تشكىل ايدەر؛ بو-غ، r سىنە پك زىادە باقىندىر. بونىك اىچىن بونا حلقوى картавое تىعبىر اولونور.

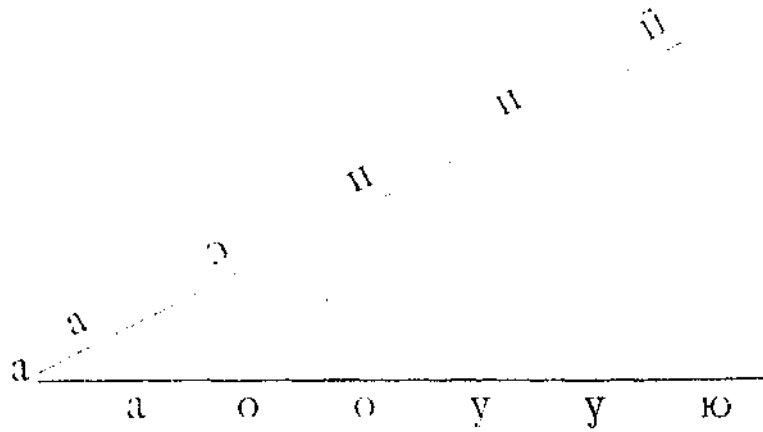
صائتەلر. - صائتەلر اوبلە سىلردىر كە، بونلارىك تشكىلى زمانىندا جىگرلردەن و بوغازدان گىلمكە اولان هوا ھىچ بىر دورلو مانعەبە تصادف اىتمەبەزەك دورلو شكىلر آلان، دوداقلار آراسىندان چىقىور. دىل، ھىچ بىر زمان داماغنا تماس اىتمەبور، يالىگىز صائتەلرىك استحصالىندا بوغازدان دوداقلارا قادار تشكىل ايدەن قانالىك دەرىنلىكى بوبوك رول اوبىيور. y سىنى تىلفظ ايتىدىگىمىز زمان، قانال ھىر زمانكىندەن زىادە اوزون اولوبور. آلمانجا köhl (ко-уль) «لەخنە»، (Ho-yt) Hot «ضرورت»، فرانسىزجا Mot

(moy) «كلمه»، ean (oy) «سو». تصادف ايتديگىمىز «o» ياخود «چوق» سىلرىنىڭ تلفظى زمايندا، مذكور قانال بىر آز گتيشلەر. يالىگىز بويله «o» بو گونگى تورك- تاتار لسانلاريندا يوقدر. اگر دوداقلارى بىر آز آچار، دىلى اوگه دوغرو اوزاتىرساق عادى «o» مئيدانه گلىر، كه تورك- تاتار لسانلارينىڭ «بول» Jol، «سول» sol، «قول» kol و سائره كىبى كلمه لار بنده تصادف ايتديگىمىز o سسى ايشته بودر. اگر гортань دوداقلارى حال طبعيسينه و دىلى ده يالپاقلاشدىروب، گتيشله دوب آشاغى سىرا دىشلربك دىينه قادار گتيرىر و بو حالدا تلفظ ايدهرسهك، چىتاجاق سس -a در. دىمك كه، دىل (a) سسىنىڭ تلفظىنده هر زمانىكىندىن زىاده آشاغىدا بولونوب حالبو كه دىگر سىلرىڭ تافضى زمايندا آز، چوق مختلف نقطه لرى يوقارى يا قاتمىشدر.

دىگر صائته لرىڭ تشكىلنده آغىز بوشلىغى تاماميله باشقا شكلكلر آلبور. دىلىڭ آرقا قسمى سطحيله شبور و بو صورتنه آغىزىڭ دىلىڭ آرقاسىندا قانان بوشلىغى بويوبور. دىلىڭ اورناسى يوقارىيا قالقاراق قاتى دامباغا تىس ايدىيور. شىبه سىز دىل نه قادار زىاده يوقارىيا قالقارسا، قانال او قدار دارلاشيبور. بو منوال اوزره قانال اولدىقجا گتيش اولدىغى زمان ن، زىاده دارلاشدىغى زمان И سسى آلدە ايدىيور. بوندان آ گلاشيبور كه، И ايله ن سسى آراسىندا ياقىن مناسبت بولونور. بو مناسبت بالخاصه تورك- تاتار لسانلاريندا يك زىاده گوزه چاربار؛ چونكه بو لسانلاردا بىر چوق كلمه لره راست گلىرىز كه، هم ɔ هم ده И ايله تلفظ اولونور. مثلا: گلدى geldi، گىلدى، ايتدى itti، ئەتدى ɛtti، ئەر ɛr، اىر ir، ەرکк ɛrkek، اىرکк irkek، گىنه gine، گەنە genə.

تلفظ ايتمىگده اولدىغىمىز صائته يه گىره سس تىللىرىنىڭ وضعىتى ده

تبدل ايدەر. صائته نه قادار دار قانالدىن كىچىرهك مئيدانا گلىرسه، سس تىللىرى ده اونىستە گر كىندر. عمومىته صائته لرىڭ اىكى بىرى- بىرىندەن آيرى سىراسى واردر: بىرىنجىسى y-a سىراسىدر كه، لسانىڭ آرقاسى واسطه سىله آغىز دەرىنلىگىنده و داماغىڭ آرقا طرفىنده حصوله گلىر كه، بونلارا آرقا صائته لر، ياخود دىلىڭ عمومىته وضعىته باقىلاراق آلچاق صائته لر عنوانى وىرىلر. اىكىنجىسى И-а سىراسىدر كه، بونلار دىلىڭ اوج طرفى واسطه سىله داماغىڭ بىرىنجى، ياخود، اورتا قسىمىنده حصول بولور، سوڭ و عمومىته دىلىڭ وضعىتى يوقارىدا بولوندىغىندىن بونلارده «بو كسك صائته لر» تعبير اولونور. اگر دىل И وضعىتىنده بولوندىغى زمان داها زىاده يوقارىيا قالدىرارساق، قانال داها زىاده دارلاشىر- мафор، گلىيور، گندىيور كلمه لرىنده كى И سس آلدە ايدىيور كه بو سس И-а سىراسىنىڭ نھائى نقطه سىدر. دىگر طرفدىن اگر دىل قوتلى y سسىنى تلفظ ايتدىكىمىز زمانىكىندىن داها زىاده آرقا دامباغا قالدىرىلورسا يىرىنه غ، r سسىنى ايشىدىرىز كه، بوده y-a سىراسىنىڭ نھائى نقطه سى اولموش اولور. بورادا مذكور اىكى سىرانىڭ سخه ماسىنى (بلانىنى) عرض ايدىيورئز:

بو سخه ما عىنى زماندا بىر صائته نىڭ- تعبير جائزه - او گىنده

و آرقاسیندا کی قومشولارینی گوستریبر. سسار ده گیشدیگی زمان اوگه ویاخود آرقایا دوغرو حرکت ایتدکارینه گوره تحویل ایدمه جگلی صائتلر بو سخه مادا گوستریلن نظام ایله حصول بولور. یوقارییا قالدیریلمیش یعنی، بورون ده لیگینی قاپایان داماغ پرده سی ایله تشکل ایدن صائتلر اولدیغی کیبی آشاغیا دوغرو سارقمیش داماغ پرده سی ایله یعنی، بورون ده لیگی آچیق بولوندیغی حالدا میئدانا گلن صائتلرده واردر که، بونلارا بورون صائتلری nasal تعبیر اولونور. تورک - تاتار لسانلاریندا بونوع صائتلر نادر اولوب یالیگیز مضاف ایله کافی تعبیر اولونار، یاخود «ساغرکاف» نامیله شهرت بولان genitivus اداتی بولونان و اکثر تورک - تاتار سوتیاتینه عائد اثرلرده شو N اشرتیله تعیین اولونان بورون «n» ندهن اول گلن صائتلر nasal یاخود آنفی در. مثلا: بونوڭ bynyn ، قایانیک kajanın الخ. بعض لسانلاردا ایسه بونوع صائتلر زیاده چوقجا بولونوب لسانا «بوروندان سویله نیور» کیبی بیر بويا ویریر که فرانسیز لسانی بو جمله دندر. مثلا: montant یو کسه له رک، BON (أبی)، chantant بیرلایان، شرقی سویله بن کیبی کلمه لرده کی O لار بوقیاده ندر.

گرهك a-n، گره كسه a-y سیرالاریندا تکلم عضولری ایتدادهن انتهایه یا قلاشدیقجا داها زیاده گر کینله شیر و داها زیاده فعالیت گوسته ریر. بونیکله برابر a-n سیراسینی آلدن ایدن رکن دیل نه قادار یو کسه گه قالقارسا، او قادار زیاده قوت صرف ایتمک لازم کلیر. ایشته بونا باقاراق صائتلریک قوتلی یاخود ضعیف اولدیقلارینی تعیین ایدمهلر.

فی الحقیقه: «اودا» Oда کلمه سینده کی a ضعیف اولدیغی حالدا، «داغ» даг ، «تات» тат کلمه لرینده کی a لار قوتلیدر. دیلی

نه قادار یوقارییا قالدیریبر و تکلمده اشتراك ایدن عضولری نه قادار گر کینله شدیردرسهك، آغیزدا بو صورتله تشکل ایدن قانال اونستیده دارلاشیر و صائته قاپالی اولور. ایشته بونیک ایچین قوتلی وضعیف صائتلری تفریق ایچین عین زماندا قاپالی و آچیق [ferme-ouvert] تعبیرلری قوللانیلور. مثلا: آچیق و قاپالی OTOF O و آلمانجا «schnee hette = قار؛ آچیق و قاپالی II : وارایدی، آلمانجادا hinter آرقادا، Bienen = آری. آچیق و قاپالی O Konute = اولو بیله ردی، Moud = آی، آچیق و قاپالی y Bund» اتفاق، Run «شان» .

بورادا بحث ایتدیگیمیز سسار یالیگیز حقیقتده موجود اولان لاریک اڭ باشلیجالاریدر که هر الفبه، هر یازی آنچاق نه قادار صوتی، فونته تیک اولورسا اولسون، یالیگیز بونلاری تثبیت ایدن ییلمیشدر. لکن صوتی عضولری بونیک وضعیتینده ظهور ایدن جک جزئی بیر تبدل سسلری ده تبدیل و تنويع ایدن رسه، بونوع سسلریک جمله سی ییزیم طرفمیزدهن استعمال ایدیله مهنر. بعض سسار واردر که، یالیگیز معین دیلله مخصوص اولوب دیگر دیلله ده بونلارا و بونلارا مخصوص اشارتله تصادف ایدیله مهنر. شیمدی به قانار معلومیمیز اولان مدنی دیلله ده کی سسلری سانارساق، سسلریک یگوننی (۹۵) دوقسان بش صائته و یوز یگیرمی سکیز (۱۲۸) صائته واریر. بونلارا، شبهه ییز بیر چوق ابتدائی ملترده و چوقوقلاردا استعمال ایدیلن سسلر داخل ده گیلدر. ده گیل ییزیم کیبی دوقسان بش صائته به قارشولوق اوچ - دورت اشارتی (و، ا، ی، ه،) - عرب الفبه سینه گوره - اولان ملترده حتا اڭ صوتی، اڭ فونته تیک یازیلارا مالک دیلله ده ییله بوتون سسلره مقابل و مساوی عددده اشارت (حرف) بوقدر. بونیک ایچین سسلریک تعین ماهیتینده ییز قطعی صورتده یازیدان

آیریلاراق صوتی انطباعاتیمیزی نظر اعتباره آلمانا و اساس دوتماغا مجبور بوز. بوندان باشقا همان هر ملتیک مکتب صرفارینده صوتیاته عائد بیر چوق یا گلیشلار واردر که بونلاردان بیرسی ده «مکرر - صوت» مسئله سیدر بونیک ایچین اکثریا «Россия 'брутть' группа کییی کلمه لرده CC, TT, PP سسلرینی ایکی سس بلله بهره ک یازیلشدا ده عینی حرفی ایکی تکرار ایدر لر. بویله کلمه لر بیزیم تور کجه ده ده واردر: قاتتی، یاسسی، آندی، یاندی سوللی، باللی الخ... ایکی T, T سسی استحصال ایدر بیلیمک ایچین دیلی بوقاری چه دیشارینه یاپیشدیردیقدان هوا ایچین و لزومی درجه ده سکنه مئیدانا گتیردیگدن سوگرا گریه چنکوب عینی حرکتی تکرار ایتیمک لازم کلیر. حالبوکه بوقاریدا ذکر ایتدیگیمیز سوزلرده بویله بیر حال اولما بوب یالگیز دیل واسطه سیله مئیدانا گتیریله ن سکنه حال طبیعه ده ن زیاده دوام ایتدیریلور و بو صورتله بوسسلر قولغا داها زیاده شدتله انعکاس ایدر که، بونلارده «مدید یا خود شدید سسلر» دیمک داها دوغرو اولور. عرب صرفیونی بویله کلمه لری «شده لی» کلمه لر تانیماق و ایکی کره بنزما باراق شده اشارتی تعبیر ایتدیگیمیز شور (س) اشارتله تفریق ایتیمگله داها زیاده دوغرو و علمی حرکنده بولونموشلاردور.

شیمدیه قادار (III, ش) سسی استثنا ایدیلورسه یالگیز بسیط سسلردن بحث ایتدیک. مع مافیه صائتلر آراسیندا ده مرکب سسلر واردر که بونیک کییی صائتلر ایکی صائته مخصوص وضعیتیگ تر کیینده ن دوغارلار. بو نوع مرکب سسلردن بیرینجیلری تورک - تاتار اسانلاریندا پک واسع استحصاله مالک اولان و مع التاسف بیزیم هنوز قوللانماقدا بولوندیغیمیز عرب حرفلریله تصویر ایدیله مه یه ن استانبول تلفظیله «اوزوم، سوز» کلمه لرینده تصادف ایتدیگیمیز θ و u و ینه عینی شیوه ایله «قالین آلین، سالغین» سوزلرینده بولدیغیمیز hi سسلریدر.

«θ» ، دیل θ وضعیتینده ، بوغاز و دوداقلار θ وضعیتینده بولوندیغی زمان، یعنی ایکی مختلف صوتی وضعیتیگ تر کیینده ن حصوله کلیر. «u» دا دیل π و بوغازله دوداقلار y وضعیتینده بولونورلار. «ы» دا ایسه دیل y و دوداقلار π وضعیتینده بولونورلار. بو نوع مرکب صائته اردن «چیفته صائته» لری «diftoug» تفریق ایتیمک لازم کلیر، چونکه بونلار سرعتله بیر - بیر آرقاسیندان تلفظ ایدیله ن سسلر اولوب بعضاً بیر - بیرله بیرله شه ره ک بیر سس تشکیل ایتدیکلری ده نادر ده گیلدر. ай, әй, ау. کییی سسلر بونلارداندر.

أمرينيك بو صورتله اعصاب (первы) واسطه سيله انتقال ايشمه سيله (innervation) فعاليت عصبیه تعبير اولونور. فعاليت عصبیه اولمادان اڭ ساغلام عضله بيله حر كتمدن محروم قالير. اكر وجود يميزيك بير يئرینده اعصاب هر هانكى بير سببدهن فلج (paralyse) اوغراميش ايسه، عضلات نه قادار ساغلام، نه قادار قوي اولورسا اولسون حر كه مقتدر اولاماز... بناء عليه بوتون حر كنلر يميزيك اساس سببى فعاليت عصبیه ميزده آراناماق ايجاب ايدور. هر عضله دن غايت اينجه ايلار شكلينده عصار معين مر كزلره كنده لر، كه بو مر كزلرده مذكور عضله نيك حر كاتيني تنظيم و ترتيب ايدورلر. هر اعضا نيك حر كاتيني او اعنايه مخصوص اولان مر كز عصبى مئيدانا كاتيرير. بيزده آياقلارينك، آلرينك، گوزارينك حر كاتينه مخصوص مر كزى عصار واردور. بو عصبى مر كزلره (محرك مر كزلر- моторные) تعبير اولونور. بونلار آراسيندا نطق نيك، تكلم نيك ده محرك مر كزى واردور كه بوتون تكلم اعضاسيني حر كه كاتيرير.

محرك مر كزلر تعبير ايتديگيميز عصار دماغيميزدان هر هانكى بير نيتيك اجراسيني عضله لره تبايع و انفاذ ايتديگي زمان ديگر بير تاقيم عصارده وجود يميزه ديشريدان گلن هر هانكى بير تائيرى دماغيميزا اصال ايدورلر، كه بونلارا حس مر كزلرى تعبير اولونور. بو صورتله اعصاب يوللار يميز ده مير بولينيك ايكي ره لسلر، خطينه بگزه ر كه بير خطى دماغدان عضله لره، ديكرى عضله لره دن دماغا دوغرو ايشلور. محرك عصار نيك فعاليتي تيجه سينده «حر كت» لر، حسى عصار نيك فعاليتي تيجه سينده (احساسلر-ощущения) مئيدانا گلير. حسى عصار نيك هر بيرى كندينه. مخصوص مر كزلره مالك اولوب بوناده حسى مر كز، يا خود تفتيش مر كزلرى تعبير اولونور. (чувствующие-цензурные) هر محرك مر كزه قارشوليق بير

سارليك و حېتى

بيز شيمديه قدار سارليك عضويتى (فيزيولوگياسى) ايله اوغراشديق و سارليك عينا بير موسيقى آلتى اوزه رينده اولديغى كيبى نه صورتله مئيدانا گله ييلديگيني مطالعه ايتديك. لاکن بو يالگيز سارليك نه صورتله حصوله گله ييله جگى اولوب ناسيل مئيدانا گله يدگى ده گيلدر؛ چونكه بير سسيك مئيدانا گله ييلمه سى ايچين، بوتون صوتى اعضا لريميزيك يئرینده اولماسى كافى ده گيلدر. بونلارينك معين ترتيب و انتظام ايله مئيدانا گله ييلمه سى ايچين بعض بير روحى فعاليت ده شرطدر. بيز كنديميزده بيرنجى درجه ده يالگيز وجودى، عضوى عارضه لر явления بولوبوريز. مثلا: مواد غدائيه نيك قبولى، هضم اولونامايان شيلرينك معين صورتده افراز و اخراجى، هضم اولونانلارينك قانا قارشماسى و بونلارينك عضلات، حجيرات و ياغ مئيدانا كاتيرمه لرى و سائره.

ايكينجى درجه ده روحى و عضوى (психо-физическ.) عارضه لردر كه بوده بوتون وجود نيك و بو آرادا سس حاصل ايدورن اعضا لريميزيك حر كتي...
عموميتله حر كت - آليک، لسان نيك، دماغ پرده سينيك حر كتي - دائما دماغله، جمله عصبیه ايله باغليدر. هر حر كت ايچين دماغدا معين بير مر كز اولوب هر حر كت بو مر كزدهن قوبوب عضله لره (мускул) واصل اولور و بورادا اجرايه كچه ر. ايشته حر كت

حسى مركز واردر كه طبقى گونده ريجى و قبول ايديجى آللرى، آبارانلارى برابر چالیشان تلغرافا بگزمه. بو ايكى دورلو مركز بير بيرينه على العموم بك زياده ياقين اولوب شعور *сознание* واسطه سيله بير-بيرينه باغلیدرلار. مثلا: ألبه سينهك قونديغى حسى اعصاب حسى مركزه گوتورويور و بورادان بو تاثير شعوره كئچيور، شعوردان محرك مركزه انتقال ايدهرهك بو سوگينجيسيندان چيقان امر موجيى ألىمى سيلكه بورم و سينهك اوچوبور... نطقياك، تكلمياك محرك و حس مركزلرى دماغيميزيك نصف يسارينه، يعنى سول پارچاسيندا بولونور.

دماغدا تكلم نقطه سينيك تعينى فرانسيز عالمى (بروقا - Broca) يه مديون اولديغيميز ايچين بو نقطه يه ده نقطه بروقا، ياخود مركز بروقا تعبير اولونور.

تكلم محرك مركزينيك فعاليتى. - هر هانكى بير تكلم عضوينيك معين بير صوتى ألدە ايدهجك صورتده حرکه گله ييلمه سى ايچين، محرك مركزدهن تبيه اولونماسى ايجاب ايدهر. مثلا: (پ - *п*) سسينى تلفظ ايده ييلمه ميز ايچين اولاكافى درجه ده هوانيك جيگرلره داخل اولماسى ايچين ققس بوقارى يا قالقار، حجاب حاجز تعبير اولوتان و جيگرلرى باغير ساقلاردان آييران پرده آشاغى يا اينه ر، قابورغا عضلاتى گريله ر، بوغازدا سس تئللىرى و دماغ پرده سى اتباهه گلير و نهايت دوداقلار بير-بيرينه بايشتاراق هوانيك قارشوسيندا سكته حاصل اولور كه سكته نهايت بولونجا *п* - پ سسى ايشيديليور. هر هانكى بير سسيك استحصالينده نه قدار چوق اعصاب و عضلاتيك اشتراك ايتديگىنى آكلماق ايچين يالگيز (*м - м*) سسينيك تلفظى زمانيندا اونيك (10,000) قدار مختلف عضله چيقلار و سيگيرلار اشتراك ايتديگىنى سويله مك

كافيدر. اكر بير سسى، حناك اوزون بير سوزى تلفظ ايمه ميز ايچين نه قدار آز زمان لازم گلدېگىنى دوشونهجك و بو ائاده نه قدار سيگير و عضله نيك فعاليت گلدېگىنى ده علاوه ايدهجك اولورساق، او وقتده لسان عضويتينيك، تكلم آپاراتينيك نه قدار داهيانه و اينجه قورولوشى اولديغى معلوم اولور. بوندان باشقا بير سسى تلفظ ايده ركن ايگينجى، ياخود اوچونجى سسيك تلفظينه تكلم عضولريمىزى حاضر بولوندير يوريز. مثلا: (باموق) كلمه سىنى سويله مك ايسته يوريز؛ (پ) سسى ايچين لازم گلەن سكته بى ياپار ركن آرتيق سس تئلريمىز و ديليمىز *а* نيك و بوندان سوگرا درعقب (*м - м*) سسينيك تلفظينه دوداقلاريمىز حاضرلاير والخ.. (كيت - *кит*) سوزىنى سويله ركن *к* سس ايچين لازم گلەن دماغ سكته سىنى ديليك سرعتله بوندان سوگرا *и* سسینه كئچه ييلمه سى ايچين، عادتدهن زياده دماغياك اوڭ طرفينده مئيدانا كئتيريريز. حالبو كه (قوط) سوزىنى سويله ركن *к* سسينى دماغدا حصوله گلەن دماغ سكته سىنى عادتدهن زياده دماغياك آرقا طرفينده تشكيل ايده ريز. بو صورته *к* دان سوگره گلەن *γ* سسینه كئچمك قولاي اولور. لساندا هئچ بير سس آبرى، كندى باشينا بولونمايوب مختلف كلمه لر ايجريسينده بولونديغيندان هئچ بير وقت عبنى سسى، تام عبنى بئرده تشكل ايمه بوب كلمه نيك ديگر سسلرينه گوره دائما يئرئنى بير آز-ده گيشديره ر.

ئدتو *этув* و ئه تهر *этер* سوزلرينده كى *э* لرى بير-بيريله مقايسه ايتمك بو خصوصدا كافي درجه ده فكر ويرير. بيز هر سسى تلفظ ايده ركن اوندان سوگرا گلەن سس تلفظينه حاضرلايريز. و بونيك ايچين بوسسدەن اول گلەن سسى هر زمان تاماميله افاده ايده مه بير. تورك-تاتار لسانلاريندا تصادف ايتديگيمىز بعض مركب

سوزلرده بونی پک عیان گوروریز. مثلا (بوگون buqun)، (دوگون duqun) کییی سوزلر اساساً ایکی قسمدن مرکبدر:

بو-bu یاخود دو-dy، و گون-qun.

бу-بو کلمه سینی تلفظ ایتمه زدهن اول تورک گون qun کلمه سینیڭ تلفظینه حاضرلانیغیندان و u سینیڭ تلفظی ایچین لازم گلن وضعیتتی صوت عضولرینه بیرمیش بولوندیغیندان by دییه مهیره ک ایکینجی صائته بی تکرار ایدهرک bu هکذا دوگون کلمه سینیڭ (توی گونی) دیهک اولدیغی هر کسه معلومدر. بورادا بیر قاچ صوتی حادثه بیردهن ظهوره گلیمیشهده ییز بالیگیز ایکی سینی آلایم بیرسی صوتی عضولریمیز (توی) یاخود بونیڭ تعدیلیندهن حصوله گلن (تو) پارچاسینی تلفظ ایتمه زدهن اول آرتیق (گون) کلمه سینیڭ تلفظی حاضرلانیر. بوندان اولامرکب کلمه نیڭ بیرینجی سسی اولان صدا سیز «т» صائته سسی مئثر اولور. چونکه ایاک اول بوغاز و سسی и-ی صدالی بیر سس (звонкий) اولان (г-г) بی تلفظه حاضرلانیغیندان سس تئللری بیرینجی سسدهن گرگین بولونمیش اولور و اهترزه گلهرک (т) سسی (д) به منقلب اولور. دیگر طرفدهن عینی صورتله لسان «qun» کلمه سینی تلفظ ایدهرک «u» وضعیتینی آلدیغیندان بیرینجی همهن «г» عجله سسیندهن سوگرا گلن صائته ده «u» اولور «بو صورتله» توی گون، یاخود توگون (tyqun) اولماسی لازم گلن کلمه ده «دوگون» حصوله گلیر. عینی قاعده به تبعیتله آلمانلار gaben تون goben اوقونور. روسلار خلق لسانینده بعضاً ладно کلمه سینی ладно تلفظ ایدهرلر که بونلاردان بیرینجی مثالدا b دوداق سسینیڭ н دیش سسینه تاثیر ایدهرک بونی ده دوداق سسی اولان (п) تحویلی، ایکینجی مثالدا ایسه عین زماندا دیش بورون н سسینیڭ بالیگیز д دیش سسی اولان

و سکنه آچیلدیقدان سوگرا آغیزدا توپلانان دوداقلار آراسیندان چیقماق عادت اولان д سسینی н سسینه تحویل ایتدیگی گورولور. تورک-تاتار لسانلاریندا بو کییی تاثیرلره مثاللار چوقدر:

ایشته بوسیدهن قریمیک بعض تاتار شیوه لرینده (آنلار анлар سوزی یشینه (آتار)، (آنلاماق) (آتامااق) (عثمانلی تور کجه سینده هکذا آتمیورمیسیک؟). آندی атды یشینه атти آتی، یاخود یشیشچی иемиш+джи یشینه یشیشچی иемишчи، بشدان баш+дан یشینه баш+тан، آ یاققа аяк+га یشینه аяк+ка، ич+дон، аяк+ка یشینه аяк+ка، баш+тан ایچدون (ایچدون) یشینه ایشتون иш-тон و سائر که بومثاللاردا «н» «к» «д» «т» «ш» «п» «л» «г» «ч» نیڭ «д»... اوزه رینه تاثیر آچیقجا گورولور. بو حادثه هر لساندان زیاده تورک-تاتار لسانلاریندا اولدیغینا آهنگ اصوات «vocalharmonie - гармония гласных» تعیر اولونان حادثه آیریجا دلیلدر. چونکه آهنگ اصوات اساساً بونوع تاثیردهن باشقا بیر شیئی ده کیلدر. بونا علم لساندا تمثیل уподобление, assimilation ده نیلور. تمثیلده ایکی دورلو اولور: بیرینجی سینه progressive تعیر اولونور که بونوع تمثیلده مقدم بیر سس مؤخر بیر سسه تاثیر ایدهر: آنلار = آتار، آندی = آتی. آکلماق = آتماق، بشدان = باشان، ایچدون = ایشتان الخ... بونا مثال اولا ییلور. ایکینجی سسی regressive تعیر اولونور که بوراده مؤخر صوت مقدم صوته تاثیر ایدهرک اونوی کندیسینه بگزه تیر، یاخود اویدورور. بوناده بو قاریدا ذکر ایتدیگیمیز بوگون، دوگون کییی کلمه لر مثال اولا ییلیر. بوندان باشقا بعضاً ایکی کلمه بی بیردهن تلفظ ایدهرکن بیرینجی سسیندهن اول ایکینجی سسینی دوشونهرک ایکینجی سسینیڭ بعضی سسلرینی بیرینجی سسینه

نقل ایدەرىز. مثلا اكثر يا عجله قونوشور كن: (به شيل باش) يئرینه (به شيل باش) (قارا توپراق) يئرینه (تارا قوپراق) (قاراسو) يئرینه (سارا قو)، (ساغ سول) يئرینه (سوغ سال) دېرىز. دېكر بىر دفعه ده بىر كلمه نيك معين سسلرنى تبديل ايدەردەك اولكيسىنى سوگراسوگرا كىنى اول سويلەرىز. بونادە تورك - تاتار لسانلاریندا چوق مثال بولونور. (أكشى)، يئرینه (أشكى)، (توپراق) يئرینه (تورپاق)، (قوبروق) يئرینه (قوربوق)، (كوپرى) يئرینه (كورپى)، (بارام) يئرینه (باريام) سائره. قىمده قىر مچاق، تور كمن خلقلاریندا، تور كیاده، ارمنى لرده بعض ولايتلارنىك تورك ساكلرىنده بو كلمه لرنىك ايكنىجى شكللىرى طبعى اولوب قالمىشدر.

بعضاً بىر فكرى افاده ايتمك ايسته ديگىمىز زمان عىنى معنابى افاده ايدەن ايكى كلمه بىردەن حافظه مىزده پيدا اولور و تكلم مركزىنه هجوم ايدەز و بونىك تيجه سينده هر ايكى كلمه نيك صدالارى بىر - يئرینه قارىشور. مثلا: أرضيك كاغذ اوزەردندە كى تصويرىنى، يعنى «خريضة» بى افاده ايدەن بىر كلمه آراد كن هم «آتلاس» هم ده باقىن معنابى افاده ايدەن «ماپا» كلمه لرى بىردەن ذهنيمة هجوم ايدەردەك تيجه ده «ماپلاس» ديه بىلرىز.

بو نوع حادثه لره خلق «دبل قايماسى»، «ديليم قايدى» دىيور. روسلار оговорка تسميه ايدەرلر. بو دبل قايمالارى اكثر يا هيچ بىر اين براقمادان غائب اولور. باليگىز بعضاده بو نوع دبل قايماسيندان حاصل اولان شكللر اعتياد حالينا كلهردەك لساندا ياشايوب قالير و اصلى شكللىرى لساندان چيقاريرلار. بوقايددا تمدا ايتديگىمىز كورپى، تورپاق، باريام، قوربوق الخ. . . كلمه لر ايسته بو نوعده ندر. ايسته بوتون بو لسانى حادثه لر (تمثيل) قانونينىك دورلو تظواهر ايتدر. بىردە بىر - بىر يئرینه بىگزه يەن سسلر بىر كلمه ده توپلانديغى زمان

بونلارنىك بىر - بىرى آرقاسيندان تكرر ايشمەسى محرك مركزى يوروب عموميتله تكلم عضولرینه آغىرلىق و بىردىگىندن، تكرر ايدەن سسلرنىك يئرینه (متخرج articulations) اعتباريله باقىن اولان سسلر اقامه اولونور. بو (تمثيل) نىك عكس بىر حادثه سى در كه، بونىك ايچىن (تبديل dissimilation آيرماق) تعبير اولونور. لاكن بو حادثه يه تورك - تاتار لسانلاریندا نك نادر راست گىنير؛ چونكه (آهنگ اصوات vocalharmonie) بو نوع تكررلرنىك ادا و تلفظينده حاصل اولماسى ممكن اولان گوجلېگى، تعبير مخصوصيله ركاكى، اورتادان قالدېرىر. مثلا: قاراران، ساراران بالالار، تاللاماق، مال آلان، شيناناي كىيى كلمه لر نىك آهنگ و يكنسق صائنه لردەن دولابى (بو مثاللاردا هر مكرر هجانىك a - آيله راست گلمەسى) ديگر لسانلاردا دوبولان گوجلېگى حس ايتدېرمەيور. حالبو كه مثلا، روس لسانيندا коридор يئرینه خلق لسانيندا верблю́д , пролу́б , коридор يئرینه прору́б . . . الخ دەنيور.

بوتون شىمدى به قادار گئىردىگىمىز مثاللاردان محرك مركزىك تكلم حركت مركزىنىك اىك مهم فعاليتلریندن بىرىسى ده اونىك تنفسه (дыхание) اولان تاثير ايتدر. داها آچىغى سويلە ديگىمىز شئىك آز و ياخود زياده مهم اولماسينا گوره بىز آز و ياخود زياده قوتله سويلەرىز، فيزيولوگيا نقطه نظریندن آليرساق، بىز بعض سوزلرى تلفظ ايدەر كن كوگوس قفسىنىك عضولرنى داها قوتلى فعاليته جلب ايدەرىز. كلمه لرنىك معين پارچالارنى بو صورتله تمىيز ايشمەمىز ساپه سينده كلمه لرىمىز دورلو «آهنگ ياخود وزن - ритм» صاحى اولور. كلامىك نسبتا قوتلى اولان محللرینه سس چىقيتىلارى звуковые вершины تعبير اولونور. هر

سس چىقىنىسى اطرافىندە توپلانان سىلرە «هجا- СЛОГ» دەنيلور. مثلا: قاما كلمەسىندە ايكي «سس چىقىنىسى» بناء عليه ايكي هجاسى وارد. هجانىك سس چىقىنىسى عمومىنلە «صائنه» اوزەرىندە بولونساده، بعضاً صائنه لردەدە بولونور. آوروپا لسانلارى ايچرىسىندە صرب و چه لسانلارىندا л و п صائنه لرى بعضاً بو خدمتى گورورلر. مثلا، сри и влк كيبي كلمه لر بونا مثالدر. تورك- تاتار لسانلارىنداده سىرلاماق، تىرناماق، خىرلاماق، زىرىلتى كيبي كلمه لر هر نه قادار «حروف املا» تعبير اولونان صائنه لرايله يازىلدىقدا зрыти, тыр, хыр, сыр كيبي يازىلماق عادت اولساده، يىر چوق شيوه لردە، اُزجمله بانا بك ابى معلوم اولان قىرىم- تاتار شيوه سىندە يىرىنجى سىلردەن درحال «ر» سىينه كئچىلور. هر سوزدە نه قادار هجا وارسا، او قاداردە سس چىقىنىسى واردر ديدىك. لاكن هر سس چىقىنىسى سىنىك، يعنى هجانىك قوتى يىر درجەدە اولماز؛ يىر كلمەدە اُك زىادە قوتلە تلفظ اولونان هجايە «اورغولو – ударяемый» و بو حالەدە «اورغو ударение» تعبير اولونور. تورك- تاتار، حنا اورال – آلتاي لسانلارىندا «اورغو» دائما سوك هجاده بولونور. لاكن چوق هجالي كلمه لردە ايكىنجى درجەدە اورغودە بولونور كە، بو اورغونىك دە دائمى موقعى تورك – تاتار و حنا اورال – آلتاي لسانلارىندا يىرىنجى هجادر. ايكىنجى درجەدە كى اورغوبى بو اشارتلە، باش اورغوبى главное ударение دە شويە يىر اشارتلە گوستەرىرسەك مثلا. قارداش، باشدان سوزلرىندە كى اورغولارى شويە گوستەرىليوريز: ' ' . ايشته اورال – آلتاي لسانلارىندان سايلان ماجار دىلىندە بو «ايكىنجى اورغو»، «باش اورغو» يە تحويل ايتمىشدر.

«نہی حاضر» تعبير اينديگيميز شكلكلردە باش اورغو سوگيندان

ايكىنجى هجادا بولونور. قالما، يازما، باسما . . . الخ. حالبو كە «اسم فعل»؛ تعبير اينديگيميز شكلكلردە باش اورغو سوك هجادا بولونور: قالما، يازما، باسما . . . بعضا اختيارى يىر اورغو داها استعمال اولونور كە، بونا منطقى اورغو-логическое ударение دەنيلور. داها زىادە اهميتلى اوستونده دورديغيميز هجايى اورغو ياردىمىلە ديگرلرىندەن تفرىق ايتمگدر كە تورك- تاتار لسانلارىندا بو نادردر.

حسى تكلم مركزى . - حركت عصبرى بيزە سىلرى اُلدە ايتمگە امكان وىردىكى حالدا حسى عصبلر بونلارىك شعورە واصل اولماسىنا خدمت ايدەر. حسى عصبر، هر شئيدەن اول بىزىم كندى حر كلىرىمىزى مركزە يتىشدىرەرلر و بيزدە بو حر كلىر حقىندە شعور اولدىغى نسبتە، بو حر كلىرى قولاي و چابوق تكرر ايدە بىلەرىز. چوچوقلارىك قولايلىقلە قونوشامالارىنا اُك يىرىنجى سبب، ايشته بو شعورە مالك اولما دىقلايدىر. هر هانكى يىر چوحوغىك، حنا احتياج اولم قىزىن سىلرى كندى- كندىلرینه تكرر ايشەلربنى نظراعتبارە آيرساق، بو خصوص بك زىادە آشكار اولور. بوندان باشقا حسى عصبلر خارجى تاثيراتى دە شعورە اىصال ايدەرلر. بويە تاثيرلرى قبول ايدەن اعضالاردان لسان ايچىن اُك اهميتلىسى قولاقدر. خارجدە حصولە گلەن هر هانكى يىر هوائى دالغا قولغا داخل و اورادا فیزیولوغيانىك بيزە گوستەردىكى عملياتى كئچەرەك حاصل اينديكى انطباعات سامەه عصبلرى واسطەسىلە سامەه مركزىنە واصل اوويور. لاكن بو ايشىندىگيمىز شئىك «سس» اولارق بىزىم طرفىمىزدەن دوپواسى دىمك دە گىلدر. بونىك ايچىن بو انطباعات - впечатление شعور مركزىنە واصل اولماسى لازم گلىر كە، آنجاق بو صورتلە

«لسانی بیر سس - звук речи» اولاراق شعوریمیز طرفیندن تانیلسون. بو تقدیرده «صوتی انطباع - слуховое впечатление» ایشیدن و سویلهیهن آدامیک بو صوتی انطباعه ربط ایتمگه آلیشدیغی تصویری، یعنی معنایی افاده ایدر. اگر دیگلهیهن آدام بویله صوتی انطباعه هئج بیر تصور ربط ایتمگه آیشمامیشسا، بو سس اونیک ایچین هئج بیر معنا افاده ایتمهز و بناء علیه «لسانی بیر صوت» ده اولماز. بعضاً انسانیک سامعهسی، سامعه مرکزی، شعوری تعامله یئرینده اولدیغی حالدا، سویله نیلهن سوزلری ایشیتمهیه بیلور. بو زماندا سس قولغا واصل اولور؛ اورادا لازم گلن تاثیراتی حاصل ایدرک سامعه عصبلی واسطه سیله سامعه مرکزی کئچر. لاکن شعور هر هنکی بیر فعالیتله مشغول و مربوط اولدیغیدان شعوره کئچمهیهردک بو سس ده بیزیم طرفیمیزدهن مشعور اولماز، یعنی بیلیمهز، آکلاشیلماز. بعضاده مشغول اولدیغیمیز فعالیتدن ذهن و شعور قورتوز بقدان سوگرا سس شعوره گیره، بیر آز اول ایشیتمه دیگیمیز سی ایشیدوب جواب و بربریز، حتا چوق سویلهیهن بونیک فرقیه واروب سوزینه اهمیت و بریلمه یور فکرینه قایلماسون دینه، اعتذاردا بولونوریز. عفو ایدر سیگیز، بیردن قاورایامادیم، دالغیم... دیریز.

دیگر بیر دفعه ده ایسته دیگیمیز حرکتی یاپامیز، بو تقدیرده حرکت مرکزی ضعفه، فلجه اوغرامیش دیمگدر. بونا حرکت مرکزی فلجی - двигательная офазия تعبیر اولونور. اوافق مقیاسدا بو حال هرگون واقع اولور. بیزده هرهانکی بیر شئی حقیقته تصور وار. لاکن اونا دلالت ایدن کلمه بی بولامایوریز. «دیلمینت اوچیندادر» دیریز. لاکن بو کلمه بی استحصال ایدرک عضولریمیزی بولماغا و اونلاری حرکت گتیرمگه قادر ده گیلز.

بونیک سببی بو کلمه نیک بعض سساری شعوریمیزده گره گی کیبی یئر دوئماغی اولما ایدر. بعضاً بو کلمه نیک باش و سوک سسارینی بیلوریز: مثلا a-o. بعضاً مثلا، ک ایله باشلادیغینی بعضاً c ایله یتدیگینی بیلوریز. بعضاً تداعی مرکزیله ассоциационный центр حرکت مرکزی لازم اولدیغی درجه ده بیر - بیرینه ربط ایدریمیز. بو صورته فکریک تام اشارتی کلمه بی بولامایوب اونا یاقین، یاخود تمامیه اوزاق بیر کلمه سویله ریز. مثال «شمسیه» یئرینه، «باستون»، «دهوه» یئرینه «آت»، یاخود «آلما» یئرینه «آغاچ»، «سو» یئرینه «کویرو» دیریز. بوتون بو حاللاری اجنبی بیر لسانی قونوشورکن داها زیاده مشاهده ایدریمیز؛ چونکه آنا لسانیته قونوشماغا زمانیک کئچمه سیله اوقادار ممارسه، قولایلیق پیدا ایدریمیز که، بو نوع نقصانلاریک آز واقع اولور. حالبوکه آنا لسانیتمیز قادر بیلمه دیگیمیز اجنبی بیر لساندا چوق دفعه بیر فکریک قارشولیفی اولان کلمه بی بولامایاراق یئرینه اونا یاقین بیر کلمه استعمال ایدر، بعضاً معناجه، اوزاق آکلاشیلما یان سوزلر سویله ریز. بیرنجی دفعه اجنبی بیر کلمه بی ایشیتدیگیمیز زمان اونیک تلفظینده بویوک گوجلک دویار و ممکن اولدیغی تقدیرده او کلمه بی کندیه بزه یاقین بیر شکله قلب ایتمگه چالیشیریز. مثلا، کندیه ایچین تمامیه اجنبی و حافظه سینده کی هئج بیر تورک کلمه سیله بیرله شه مه بهن «علائم سما» سوزینی ایشیدن بیر تورک عینی قانونه تبعیتا اونی کندیه سینه داها یاقین و داها زیاده بللی «الکم ساغما» صورتینه چویریر. عینی صورته ballimus توپلاری «بال به مهز» قیریم تاتارچاسیندا ۱) учитель یئرینه «اوج - تیل»، «پیشقدم» یئرینه «بهش قدم»، «ایستانبول» یئرینه «ایسلامبول»، تورک - تاتار لسانلاریندا اُسکی فارس «کشاب» - گئجه یئرینه «آقشام» اُسکی فارس صازا (100)

بىرىنە يوز و سائره . . بو ده گىشىدىرمە، حتا اجىبى كلمه لار آراسىنداده اولور. شوبله كه، خلق اكثرىا اجىبى لساندان داها اول تانىش اولدىغى بىر كلمه يه سوگىندان آلدىغى كلمه يى اويدورور. قىرىم- تاتار جاسىنىك «پىر بورغ» كلمه سى بىرىنە خلق آغىزىندا قوللانيلوب گلەن «پىر بولوق» كلمه سى بونا آچىق دىلدر. بىزده قولاقدان باشقا صوتى انطباعاتى تلقى وقبول اىتمك اىچىن بىر منبع داها واردر كه، بوده باصره، ياخود گوزدر. سوبله يەن بىر آدمىك آغىزىنا باقوب سوزلرىنى ايشىتمە دىگىمىز حالدا آغىزىنا باقاراق عمومىتله نه دىمك اىستە دىگىنىك فرقىندە اولورىز. سوبله يەن آدمىك يوزىندە و دوداقلارىندا حصوله گلەن عضلەوى حر كىنار و بو حر كىنارىك بىزه معلوم اولماسى، بو حر كىنارىك سىلرايله ربط اولونماسىنا امكان وىرىور. اُك چوق و اُك قطعى باصرەوى انطباعاتى بىز «بازى» دان آلبرىز. بىر بازى يا باقاركن، آلدىغىمىز باصرەوى انطباعات باصره مر كىزىنە، اورادان شعوره واصل اولاراق بورادا صوتى انطباعات ايله بىرلەشىر و بازى «اوقونور».

بوتون تكلم اعضالرىمىز تكلم و نطق وظىفەلرىندەن (функция) باشقا حىاتى، (биологические) وظىفەلرى ده اىفا اىدەرلر. بو اعضالار، مثلا دوداق، چنە، دىل تكلم مر كىزىندەن باشقا كندى مر كىزلىرىندە مالكدىرلر و بو مر كىزلىرىندە اداره اولونورلار. بو اعضالارىك اساسى، اصلى وظىفەسى حىاتى اولوب نطقى وظىفەلر داها سوگرا و تدرىجاً بو اعضالارا ربط اولونموشدر.

عمومىتله انسانىك عضوتى مضاعف، اىكى طرفلى. (двухсторонний) اولدىغىندان بوتون اعضالارىمىزىك مر كىزى هر اىكى نصف دماغىمىزده [полушарие] بولوندىغى حالدا نطق مر كىزى يوقارىدا گوردىگىمىز كىبى بالىگىز بىر طرفده، سول نصف دماغىمىزده، ياخود دماغىمىزىك

سول طرفىندە بولونور. انسانلارىك تكلم و بازى مر كىزلىرى صاحىبى اولاراق بونلاردان دوداق، دىل، چنە، بوغاز و سائره كىبى اعضالارا تاثير اىدە بىلمەلرى حسابسىز سنه لرىك ياردىمىله مئيدانا گلەمىشدر. لاكن بوگونده نطقى وظىفەلرله حىاتى وظىفەلر بىر - بىرىنە مربوط دە گىلدر. بونىك اىچىن هر هانكى بىر عضو نطقى وظىفەسىنى غائب اىتدىگى حالدا، حىاتى وظىفەسىنى سربست صورتده اىفا اىدە بىلور. مثلا، دىل g, m كىبى سىلارى چىقارماغا مقتدر دە گىل، حالبو كه اىتمك خصوصندە هئىچ بىر مانعه حس اىتمەدەن وظىفەسىنى بىتىرەر.

اوزون اعتيادلار تيجهسى انسانلار ساغ ائيله يازماغا آلىشىمىش. معلوم اولدىغى اوزره عضلر دماغدان چىقاركن و گىرەر كن خاچلاشدىغىندان يعنى، دماغىك ساغ نصفىندەن گلەن دامارلار سول ائلى، سول طرفىندەن گلەنلر ساغ ائلى حر كىت اىتدىرىدىگىندەن، ساغ ائلىك محر كى مر كىزى سول طرفده بولوندىغى بونندان آگلاشيلور. بونىك ياقىنىنداده عىنى صورتله نطق مر كىزى بولونور كه، بو صورتله دماغىمىزىك سول نصفى عمومىتله سول طرفده مدنيت و علم اىچىن داها زىاده اهمىت كىسب اىتمىش بولونور و عىنى سىدەن دماغىمىزىك سول طرفىندە واقع اولاجاق قان هجومى ياخود هر هانكى خاستالىق داها زىاده تهلكه لىدر. بالىگىز سولاق، چىيلاق ياخود سولاقى تەبىر اىتدىگىمىز آدمالاردا نطق مر كىزىنىك ده دماغىك ساغ طرفىندە بولوندىغى آگلاشيامىشدر.

معناسینی تبدیل ایدن صوتی علاوه اولاراق ترسم ایدر، یعنی بو ایکنیجی قسم صوتی علاوه لریك یاردیمیله بیر تاقیم سوزلردن ده گیشمیش معنالارله دیگر بیر تاقیم سوزلر میثدانا کلیر.

دیك كه، صوتی جهتدن سوزلر هر بیرى مستقل معنالارا مالك قسملره آیریلور. سوزلریك بو صورته معالرنی تبدیل ایدن و هر سوزده تکرار ایدن علاوه نیک معناسینه «شکلی معنا - формальное значение» و معناسی بو علاوه لرله ده گیشن صوتی قسمیک اولکی معناسینه «مادی یاخود حقیقی معنا материальное или реальное значение» ده نیلور.

شکلی معنایه مالك اولان «صوتی علاوه» یه «شکلی علاوه» یاخود «شکلجی» و مادی معنایه مالك صوتی قسمه ایسه «اصل، لجزر، كوك، دامار» تعبیر اولونور.

اگر بیر لسانیک سوزلرینده بو ایکنی قسمی بولا بیله رسك، اووقت بو لسان سوز شکلرینه مالك، دیبریز.

دیك كه، سوزیک شکلی «دامار» ایله اونا علاوه اولونان «شکلجی» دن عبارتدر. بورادا شمیدییه قدار یازیلیمیش اولان صرف کتابلاریمیزدا اصلا دقت ایدیلیمه یه شو نقطه بی ده نظر اعتباره آلماق لازمدر.

بوده «لیق - لیک» علاوه و یاخود شکلجیلرینیک داش، داغ،

چول ... الخ سوزلرینیک معناسینده حصوله کتیردیگی تبدیل

ایله «دن - دان» علاوه، شکلجیلرینیک چوجوق، آباق، باش ...

الخ سوزلرینیک معنالاریندا حصوله کتیردیگی تبدیل آراسیندا کی

فرقدر. بیرینجی علاوه نیک باغلانیدیغی سوزیک دلالت ایتدیگی

موضوع، افاده ایتدیگی فکر ده کیشدیگی حالدا داش، داغ،

چول ... ایله داشلیق، چوللیک، داغلیق ... سوزلرینی مقایسه

شکل

سوزلر نه قدار چوق، نه قدار متوع اولورسا اولسون، بیز اوللاریك صوتی شکللرینده بیر تاقیم عمومی قسملر بولوریز. اگر بو عمومی، بیر-بیرینه بگزه بهن قسملر، سوزلر واسطه سیله ذهنیمیزده تکرار ایدیلورسه، بونلار یاواش - یاواش آیریلماغا، آبری بیر موقع اشغال ایتمگه باشلارلار و بونیک نتیجه سینده سوزلرده دورلو قسملره آیریلرلار. مثلا: داغلیق، حاللیق، دوزلیق داشلیق، چوللیک، آریکلیک ... کیبی سوزلرده عینی معنایی، «مکان» فکرینی افاده ایدن و بیر-بیرینه بگزه بهن «لیق» و یاخود «لیک» صوتی قسم، چوجوقدان، آیاقدان، باشدان، بیله کدن آلدن، بیزدهن ... کیبی سوزلرده ایسه عینی صورته صرفلاریمیزدا احوال اسمدن «مفعول عنه - exessivus» مناسبینی افاده ایتمک و بیر-بیرینه شکلجه بگزه مک دولایسیله «دان» و «دن» قسملری آیریلور.

دیگر طرفدن بو سوزلردهن اولکیلری داغ، چالی، دوز، داش، چول، آریک ... کیبی سوزلرله ایکنیجیلری، مثلا چوجوغا، آیاغا، باشا، بیله گه، آله، بیزه، یاخود، چوجوقله، باشله ... الخ کیبی سوزلرله بیرله شیر. سویله یه نیک دماغیندا بو سوزلریك بیرینجی قسمی معین بیر فکری، بیر موضوعی افاده ایتدیگی حالدا ایکنیجی قسمی ایسه و قسمیک اساسی، اصلی

ایدیگیز) ایکینجی علاوه نیک باغلانماسیله سوزلریك افاده ابتدگی موضوع، فکر عین قالماقله برابر یالیگیز سوزلریك احوالی، یعنی دیگر سوزه اولان مناسبتلری ده گیشیر.

فی الحقیقه، «بالیق باشدان قوقار»، «باشله چالیش!» کیبی جمله لرده «باش» سوزینیك «قوقماق»، «چالیشماق» سوزلرینه اولان مناسبتی «دان» و «له» شکلجی لری واسطه سیله نه گیشوب باشن سوزینیك عمومیتله افاده ابتدگی فکر و موضوع ده گیشمه ز.

ایشته بونیک ایچین بیرینجی شکلجیلره «سوز یاییجی شکلجیلر، یاخود علاوه لر» ایکینجیلرینه «سوز ده گیشدیرجی شکلجیلر» تعبیر اولونور. بیز سادهجه «یاییجی شکلجی» و «ده گیشدیرجی شکلجی» دیه جگیز.

سوزیك جذر (دامار) و شکلجی به آریلا ییلمه سی ایچین، داها دوغروسی شکلی آکلاشیلا ییلمك ایچین ایکی شرطیك وجودی ایجاب ایدر:

۱ - عینی شکلجی نیک دیگر بیر تاقیم دامارلارا باغلاناییلمه سی.

۲ - عینی داماریك دیگر شکلجیلری ده قبول ایدیه ییلمه سی.

مثلا «داغلیق» سوزی «داغ + لیق» پارچالارینا آریلور؛ چونکه بیر طرفدن عینی «لیق» شکلجیسی «داشلیق»، «آشلیق» «ازلیق» سوزلرینده بولوندیغی کیبی، دیگر طرفدن «داغ» داماری ده «داغ + جی»، «داغ + لی»، «داغ + دان»، «داغ + جیق» . . کیبی شکلجیلرله ده بیرله شه ییلور.

اگر بو شرطلاردهن هر هانکی بیرسی موجود اولمازسا، سوزیك شکلی آلدیه ایدیله مه ز. مثلا، «قا + ش» «دا + ش»، «با + ش» «یا + ش» «آ + ش» کیبی سوزلری شو صورتله جذر - دامار و شکلجیلره

آیرماق ممکن ده گیلدر؛ چونکه بو تقدیرده شکلجی اولماسی لازم گلن «ش» سسی دیگر دامارلارا باغلانامادیغی کیبی عینی صورتله «دا»، «با»، «یا»، «آ» قسملری ده دیگر شکلجیلری قبول ایدیه مه زلر.

بناء علیه نه بیرینجی و نه ده ایکینجی شرط بوقدر و بوسوزلر ییزده روحی جهتدهن ده شعوریمیزده بیر - بیرینه بگزه بهن، هم جنس سوزلر سایلمازلار.

بیر چوق گنج و خدایی نابت تورک تاتار لسانجیلاری واردر که بو جهتی نظر اعتبارا آلامادیقلاری ایچین سوزلری بیر تاقیم کیفی و سطحی نقطه لر اطرافیندا جمع ایدره ک گیشی گوزهل بیر تاقیم اشتقاقلارا و بریلورلر.

بیر سوزده بیر قاج شکلجی بولونا ییلور. مثلا، «داغلیقدان» یاخود، «تاشجیلیغی» سوزلرینده بیر قاج شکلجی بولوروز و شو صورتله پارچالاریز:

«داغ + لی + لیق + دان»، «تاش + جی + لیق + ی».

بناء علیه اُک سوگکی شکلجی به اوندان اولکی شکلجیلر و جذر، دامار وضعیتینده در. مثلا، «ی» شکلجیسینه گوره «داشجیلیق»، «دان» شکلجیسینه گوره «داغلیق» دامار اولدیغی کیبی «لیق» شکلجیسینه گوره ده «داغلی»، «داشجی» داماردر. دونیادا موجود اولان دیللریك پک چوغیندا سوزلر شیمدی به قادر ایضاح ابتدگیمیز صورتده شکلره مالکدر. لاکن بونیکله برابر سوزلری هنج بیر شکله مالک اولمایان، یعنی سوزلری دامارله شکلجی به آریلامایان دیلرده واردر (چین، آتام . . . دیللی کیبی).

سوزلریك بیر - بیرینه باغلانماسی

هر نه قادار یوقاریدا اشیانیك بیر - بیرینه اولان مناسبتی شكلی لر واسطه سیله افاده ایدیلور دیسه كده ، بعضا بو شكلی لر اولماق سیزین ده سوزلریك بیر - بیرینه اولان علاقہ سینی گوسترمك ممكندر .

بیر لساندا شكلی لر نه قادار آز اولورسا بو نوع اداتسیز ، شكلی سیز باغلانمالمالارده زیاده اولور . سوزلری یالیگیز دامارلاردان عبارت اولوب شكلی لر اولمایان «جذری - دامار دبلرینده» بو اصول سوزلریك بیر - بیرینه اولان مناسبتینی افاده ایتمكده یگانه در . بو تقدیرده سوزلریك سیرا و ترتیبی اورغو و آهنگی شكلی لر یثربی دوتار . مثلا فرانسیز دبلینده Paul aime Pierre - بول پیری سهویور ، و یاخود بالعکس Pierre aime Paul بیهر پولی سهویور کییی جمله لرده بول ایله بیهر سوزلریك بیر - بیرینه اولان مناسبتلرینی بو سوزلریك جمله ده اشغال ایتدیگی موقع ایله آکلایا بیلوریز . بو سوزلریك یثرلری ده گیشدیریلدیگی کییی معناده ده گیشور .

تورك - تاتار دبلرینده عمومیتله سوزلر آراسینده کی مناسبت شكلی لر واسطه سیله افاده ایدیلدیگینده ، بو نوع قیده حاجت قالماساده ، بعضی بویله حاللار بو لسانلاردا راست کیلوریز . مثلا ، « کمی سو آلیور » دییه جك یثرده « سو کمی آلیور » دییه مریز . حالبوکه شكلی ایله « کمی بی سو آلیور » یاخود « سو کمی بی آلیور » دییه بیلوریز .

لسانیاتیک ، سوزلریك شكلی ریه مشغول اولان قسمینه « صرف » «گرامماتیکا» تعبیر اولونور و بونیک ایچون سوزلریك شكلی نه ده « صرفی حادثلر » دهنیلور . سوزلریك شكلی ریه یالیگیز شیمدییه قادار بحث ایتدیگیمیز اصول ایله مئیدانا گلمه یوب داها بیر چوق

اوصوللار واردر . شیمدییه قادار تعریف ایتدیگیمیز اوصولدا « دامار » و « شكلی » سوزیك آیری - آیری قسملری بولونورلار . و بو اوصول ایله مئیدانا گلن شكلی ره affixe لر ، قوشما ، شكلی واسطه سیله سوز یا بئاق اوصولی دیرلر .

شکلی دامارلار ، زمانیک کئچمه سیله ، غیر شکلی اولورلار ، یعنی ، آندیقلا ری شكلی دن آرتیق شعوریمیزده آیرلاما باراق بکپاره بیر دامار ، جذر حالینا گلیرلر . مثلا ، « یاقین » سوزی آرتیق سوبله نلریك دماغیندا « یاق + این » قسملارینا آیرلاما ؛ چونکه آرتیق شعوریمیز مثلا ، « قرشی یاقا » تر کیینده کی « یاقا » سوزینیک « یاق » له بیر اسلندن اولدیغینی و « آبن » ، « آقین » ، « صیقین » .. سوزلرینده کی عینی « این » قسملرینیک شكلی اولاراق تکرار ایتدیگلرینی آیراماز .

affixe ، سوزلریك دامارلارینا علاوه اولونان شكلی لر عمومی اسمی اولوب بو شكلی سوزیك سوگینا باغلانورسا « سوک قوشما شكلی suffixe » ایشینا گلیورسه « باش قوشما prefixe » ، اورتاسینا گلیورسه « اورتا قوشما infixe » تعبیر اولونور .

بیز شیمدییه قادار یالیگیز سوک شكلی لر ، قوشمالارله اوغراشدیق ؛ چونکه بونلار ، هر لساندا ، بالخاصه تورك - تاتار دبلرینده اڭ زیاده قوللانیلان شكلی لرده ندر .

سوز شكلی لر واسطه سیله تشکیل اولوندیغی ، یعنی بیر شكلی دن دیگر بیر شكلی کئچدیگی کییی ، دامار سسلرینیک ده گیشه سیاهده تشکیل اولونا بیلر . بونا عربلار « تصریف » و فرانسیزلار flexion تعبیر ایدرلر . بونا اڭ ابی مثال هند - آروپا و سامی لسانلاری در . مثلا ، عربچادا (*) نصر - یاردیم ایتدی ، نصر - یاردیم ایدیلدی ، منصور - یاردیم ایدیلیمیش ، ناصر یاردیم ایتدیجی ، یاخود کتب - یازدی کتب یازیلدی کاتب یازدیجی ، مکتوب - یازیلیمیش . . . مثاللاریندا

(*) یاکلیش دوغری جدولنه باقتز .

گوردېگىمىز كىيى ھىچ بىر شىكلىجى دامارا علاوه اولونمادان يالېگىز دامار صائتەلر نىڭ دە گىشمەسىلە سوز نىڭ شىكلى و افادە ايتدىكى فېكر، موضوع دە گىشىيور.

بو حال، تورك - تاتار دىللر نىدە، عمومىتە تور كىياتچىلار نىڭ (تور كولوغلار نىڭ) اتفاقيه كورە يوقدر. بونىكلە برابر بولدىلار دە دە دامارلار نىڭ دە گىشمەسىلە سوز شىكلر نىڭ دە گىشمەسىنە بعضاً تصادف ائىمك مۇمكىندر. مىثلا:

- بورماق - بورمك،
- قاوراماق - گەورەمك،
- باشارماق - ىشرمك،
- جوورماق - جورمك،
- باشارماق - بچرمك،
- بولماق - يىلمك...

بوتون بو سوزلردە بو كسەك وياخود ائىجە صائتەلر نىڭ خفیف، آلچاق وياخود قالىن صائتەلر نىڭ داھا آغىر، شدتلى حرىكت افادە ايتدىكلر نى گوروپورىز.

دامارلار نىڭ تىكرارى . - سوزلر نىڭ شىكلى دامارلار نىڭ تىكرارى ایلە دە گىشىيور .

بو حال ھند - أوروبا دىللر نىدەن غرق - روم دىل نىدە گورولور . تور كىجە دە دە وارا - وارا واردى، كئە - كئە كئىدى، گلە - گلە گلدى كىيى فەلر اولدىغى كىيى وارا - وارا، باسا - باسا، چالا - چال... كىيى ظرفلردە بولونور .

بوندان باشقا ياقوت، چواش كىيى تورك - تاتار اوزە كىندەن چوقدان آيرىلمىش دىللردە دە بولوندىغى كىيى تور كىجە دە دامار نىڭ بىر قىسمى نىڭ دورلو - دورلو صورتە تىكرارىلە دە سوز تىشكىل اولونور . مىثلا، رەنك اسملر نىدە: بىم - بياض، ساپ - سارى، موس - مور، آپ - آق، قىپ - قىرمىزى، قاپ - قارا، ماس - ماوى . دىگر اسملردە: بوس - بوتون، بس - بللى، باس - بايغى، ھپ - ھپىجە (ھىپجە)

يام - ياسسى، تر - تمىز، ساپ - ساغلام، سىپ - سيورى، قوسقوجا، اوپ - اوزون، دوپ - دولى، ياپ - يالېگىز (ياپا - يالېگىز)، دوم - دوز، بوم - بوش، سىر - سىقلام، چار - چابوق، چىرىل چىلاق بوندان باشقا بىر - بىرىنە معنالىرى يقىن سوزلر نىڭ بىرلەشدىرىلمەسىندەن سوز تىشكىل اولونور: آنا - بانا، اوين، قارى - قوجا، زوجىن، آلىش - وېرىش، تجارت، آلمان - آرمود، ميوە .

ياخود سوزى، ائىلك سىسىنى (M، m) سىسىنە تىدىل ابدە رەك تىكرارى ائىمك . اكر سوز (M، m) ائىلە باشلاپورسا، او تقدىردە ائىكىنجى صائتەسى دە كىشىدىرىلور . آت مات - آت و اونا متعلق شئىلر، خيال، مىال = آز، قارىشىق گورونەن شئىلر . ماشا، موشا = ماشا و سائره . دىمك، بو صورتە سوز تىشكىل نىدە اوج صورت واردى: ۱ - شىكلچىلر ياردىمىلە . ۲ - دامارلار نىڭ دە گىشمەسى . ۳ - دامارلار نىڭ تىكرارى اولونماسى .

شىكلچىلر نىڭ نە وقت و ناسىل مئىدانان گلدىكلر نى بىلمك گوجدر . مىثلا، گلدىم، آلدىم، گوردىم... ياخود قولاق، سولاق، داياق، آياق، آداق، بىلان، داوشان، آرسلان، آلىجى، ساتىجى، يازىجى... الخ سوزلردە: - دى، - آق، - آن، - جى كىيى شىكلچىلر نە زمان و ناسىل مئىدانان كىلدىلر . بونى بوگون آرتىق، بلكە بىكلر جە بىلر كىچىدىگىندەن ھىچ كىمسە تەرىف ائىدە مەزە .

يالېگىز لسانچىلار آراسىندا حكىم سورەن فېكرە گورە بونوع شىكلچىلر نىڭ كافەسى وقتىلە مستقل سوزلر اولوب ياواش - ياواش كىندى معنالىرىنى غائب ائىمىشلردىر . بو فېكر حقىقەتە ياقىندىر، چونكە بىر چوق دىللردە حالا بوگون بعضى سوزلر اوز مستقل روللار نى غائب ائىدە رەك بويە شىكلچىلرە تحول ائىمگە درلر . تورك - تاتار دىللر نىدە بونا بىر چوق مىثاللار واردى . مىثلا، «آلىپ» سوزى آذربايجان شىوەسىندە آلىپ + بارماق = آپارماق، قىرىم شىوەسىندە: آلىپ + كلك = آكەلمەك، آلىپ گەتمەك = آكەتمەك .

اگر بونوع شکلر زیاده له شسه «آلیب» سوزی کندی رولینی، مستقل شکلینی غائب ایدره مک «آ» شکلینده بیر باش قوشما = „prefixe“ تحول ایتمیش اولور.

بوندان باشقا بعضی صرف کتابلاریمیزدا «ظرف» عمومی نامی آلتیندا ذکر اولونان «دیشاری، ایچری، یوقاری، آشاغی، یان، ایلری، گری...» کیبی سوزلر بعضاً مستقل سوزلر کیبی قوشمالار، شکلجیلر آلماقله برابر بعضاً قوشما - شکلجی کیبی سوزلرک باشینا علاوه اولونورلار:

دیشاری چیقماق، دیشاری گئتمک، یوقاری گئتمک، آشاغی دوشمک، ته کیم بونلاردان باشقا مستقل شکلری ده واردر. دیشاریا چیقماق، دیشاریا گئدی، یوقاری گئتمک، آشاغی دوشمک، هر نه قادار تور کجه ده بو سوزلر هنوز «باش شکلجی - قوشما» رولینی ایضا ایدمه یورلر سده، اورال - آلتای دیللیریندهن ماجار جادا بو نوع سوزلرک آرتیق باش قوشما - شکلجی اولدیقلارینی کورو یوروز.

menni = گئتمک، kint = دیشاری، bent = ایچری
fent یا خود følett = یوقاری، lent = آشاغی،
ki + menni = دیشاری گئتمک، be + menni = ایچری
ki + menni = یوقاری گئتمک، le + menni = آشاغی گئتمک، یئتمک.

بوتون بو مثاللار که، ایسته یلدیگی زمان هر لساندان داها بیر چوقلاری علاوه ایدیله ییلور - یوقاریدا ذکر ایتدیگیمیز فکری کافی درجه ده اثبات ایدره.

دیلیلرک شکلرک تصنیفی

لسانلاردا سوز شکلاری اولوب اولمادیغینا، یا خود اولدیغی تقدیرده بونلارک استحصال ایدیلمه سینده کی اوصوللارا گوره لسانلار حینفلارا آیریلور. بویله تصنیفه «شکلی تصنیف -

морфологическая классификация ده ییلور. چونکه صرفیک شکلرله اونراشان قسمینه «شکلیات - морфология» ده ییلور. دیلیلرک شکلجه بیر - بیرینه اویغون دوشمه سی اونلارک بیر - بیرینه یاقین اولدیغینا، یا خود بیر - بیریندهن توره دیگینه دلالت ایدمه مز. چونکه نباتات و حیواناتدا عینی جوغرافی و داخلی سیپار دورلو قطعه لرده عینی فصله لردن حیوانلار و اونلار مثیدانا گیتردیگی کیبی عینی عضوی و روحی سائقیلرده عینی صرفی شکلری دوغورا ییلورلر.

شکلی نقطه نظردهن دیلری شو صورتله تقسیم ائدیورلر:

1 - جذری یا خود هجائی لسانلار. (Syllabiques)

سوزلرینده هئج بیر شکلی و شکلجی بولونما یان لسانلاری بویله تسمیه ایدرلر. بو لسانلاردا سوزلر شکلجی و قوشمالاردان محروم قسملردهن، دامارلاردان عبارتدر. چین، سیام و آسیانک شرق - جنوبی دیللیریندهن پک چوغی جذری یا خود هجائی صنفه گیر ییلورلر.

مادامکه بو دیلرده سوزلرک شکلاری، یعنی شکلجی و قوشمالاری یوقدر، بنا علیه بو دیلر صرفدهن محروم اولوب بونلاردا یالسیگیز «نحو - سینتاکسیس» واردر.

مثلاً، چينجه «تا» سوزى عىنى زماندا هم «بويو كليك»، هم «بويوك»، «بويولتمك» و «غابت»، «بك» مغنلارينا گلور.

بو نوع ديللرده شكليجا اولمادىغىندان سوزلريك مغناسى جمله ده كى موقعى، اورغوسى، آهنگى و سائره ايله تعين اولونور. II. - تركييبى لسانلاردر. شمالى آمريكانيك يئرلىرى و عموميتله شمالى آمريكا عرقينه منسوب لسانلار بو صنفه گيره رلر. سوز تشكىلى نقطه نظريندهن بو ديللر التصاقى لسانلار، يعنى اورال - آلتى زمردسینه، ياقين اولماقله برابر بونلارريك فضله اولاراق بير خصوصيتى داها واردر كه، بوده ديگر لسانلاردا معلوم اولمايان بير اوصوله مركب سوزلر تشكىلدر.

تورك - تاتار ديللرينده بعض سوزلر واردر كه، بو اوصولى خاطر لاتير: آل باسدى، حق - ويردى، كون - دوغدى، آى - دوغدى. قيرمدا بعضى يئرلريك اسملرى: دهوه باغیرتان (كئچيد)، نه ده ييم (قير)، توپن گلدى، گلدى باى، دانا گلدى، حاجى گلدى.

لاكن شمالى آمريكا لسانلاريندا بو اوصول داها زياده عمومى بوتون لسانا شاملدر. مثلا «بن ات يورم» مغناسينا اولان «ни-накатл-ква» جمله سىنى بير سوز كيبي «нинакаква» طرزينده ده سويلهك ممكن اولور و بو جمله بير سوز كيبي ديگر سوزلره، ياخود عىنى صورتله سوز رولىنى اونبايان ديگر جمله لره باغلانا ياور.

III. - منصرف ديللر در كه، سوزلرينيك شكلى يالگيز شكليجا و قوشمالار واسطه سيله ده گيل، عىنى زماندا دامارسلر ينيك ده گيشمه سيله ميدانا گلن ديللر بويله تعبير اولونور كه هند - آوروپا و سامى ديللرى بو صنفه گيره ر.

IV. - التصاقى (پايشديرما) لسانلار.

بو نوع ديللرده شكلك، ضعيف صورتده دامارا باغلان شكليجا واسطه سيله ميدانا گلير. ضعيف صورتده باغلانماسى ديمكدهن مقصد شودر كه، هر شكليجا دامارا باغلانديغى زمان كندى صوتى حالينى، صوتى ماهيتنى غائب ائتمه بهر دهك مستقل سوزلر كيبي قابيلر و ديگر شكليجا لرده عىنى صورتله اولكى شكليجا به ربط اولونور.

مثلاً: بابا، بابا + ليق، بابا + ليق + لار، بابا + ليق + لار + دان. گوزل، گوزل + ليك، گوزل + ليك + لر، گوزل + ليك + لر + ايله. دونيانيك اڭ چوق ديللرى بو زمريه داخلدر.

اولجه بوتون ديللريك بو سايلان دورارى، تكامل بويله كئچمگه مجبور اولديقلارى ظن ايديلورديكه، بو تقديرده اڭ ابتدائى درجه «جذرى»، ايكنجى درجه «انصاقى» و اوچينجى اڭ مكمل درجه «انصرافى» ديللريك بولونديغى نقطه ايدى.

«حسين جاهد» بگيك صرفينده، «جلال نوري» بگيك «تور كچه ميز» عنوانلى اثرينده بو اعتقادريك يئر دوتديغى گوربوريز. وقتيله ماجار و آلمان علماسى آراسيندا بونيك كيبي مسئله لر حتا بير ناموس دعواسى و مدنيت قاوغاسى ماهيتنى آلدىغى ده اولموشدر. آتروبولوگيا و نه تولوغيادان زاويه وجهيه ميزيك دوقسان درجه دن داها چوق اوزاق اولديغى او گر نه ن مابوس گنجليك بونا ديليميزيك التصاقى زمريه منسوب اولديغى بيلديكى زمان آرتيق «ييزدهن آدام اولماز» حكيمنى قطعى صورتده و بر ميشدى.

حالبو كه «زاويه وجهيه مسئلهسى» كيبي بوده هنج بير علمى اساسه مستند ده گيلدى. چونكه هر نه قدار، هر هانكى بير لسانيك صرفى تشكلاتى زمانيك كئچمه سيله بير دوره دن ديكرينه كئچه ييلورسه ده بوندا ظن ائدبيلديكى كيبي علويت و تكامل اساسلارنى

بولماق غير قابلدر. بعضى لسانلارنىڭ التصاقى دورەدەن انصرافى دورەيە كىچىدىكىنى فرض ايتسەك بىلە دىگر طرفدەن بالەكس بعضى انصرافى لسانلاردا سوزلرنىڭ معين شاكلرى غائب اولاراق ياواش-ياواش جىزى لسانلاردا ياۋلاشيوورلار. مئالا، بو گونكى آوروپا لسانلارى آراسىندا «صرفى يوق!» دىيە آگىلان اىنگىلىز لسانى آرتىق انصرافلىكەن چىقاراق جىزىلىكە كىچىمكەدر. دىگر طرفدەن سىنولوغلارنىڭ - چىن لسانى متخصصلارنىڭ - فكىرنىچە چىن لسانى آرتىق چوقدان التصاقى دورەيى كىچىمىشدر.

لسانلارنىڭ مەكلىتى مەشلەسىنە گىلىنچە هر لسان، بو دىلدە قونوشانلارنىڭ دوشونچەلرنى و بونلارنىڭ اشيا آراسىندا گورە بىلدىكلرى مەنابىلىرى آگىلامغا مەقتەدر. لسانلارنىڭ بىر - بىرىنە قارشى اولان فەئىتى، اوستونلىكى صرفلرنە و عومومىتلە تشاكللرنە تعلق اىتمەيۇب يالىگىز بو لساندا قونوشان آداملارنىڭ فكىرى انكشافلارنى و بونىڭ نىجەسى اولاراق لغتلرنىڭ، سوز خىزىنەلرنىڭ زەنگىلىگىنە و مەجرە، دەرىن، گىتىش مەئالى سوزلارنىڭ مەجودىتىنە باغلىدر. هر نە قەدار هر مدنى لسان انسانلارنىڭ ارادە، اخيارىنە باغلى بىر نە ئولوغلىق، تەجدە، تەفىيە و اصلاح دورى كىچىمىش ايسەدە بو حاللار بىنە يوقارىدا سولەدىگىمىز كىيى بىر لسانىڭ بوتون صرفى تشاكلنى دە گىشىدىرمەيۇب يالىگىز لغتىنى گەنىشلەتمەك، قىياسى اوصولە بىعض سوزلر و شاكللر ياراتماقدان اوتەيە كىچىمەز، ختا استقبالىڭ بىنە لسانى اولاراق تەكلىف اولونان و صنعى - ياپنا خن اىدىلەن «ئەسپەرانتو» بىلە عومومىتلە هند - آوروپا دىللىرىنىڭ صرفى و صوتى تشكىلى اساس آلىناراق دىزىلمىشدر.

سوزلر

آبرى سوز. - آبرى سوز تەبىرىلە، سوزى بىر كره سوزنىڭ پارچالارنىدان، اىكىنچى درجەدە سوز تاقىملارنىدان، غروپلارنىدان، بىنى جەملەردەن آبرىرىز.

سوز تاقىمى بىر قاچ مادەيە تعلق ائىدىكى حالدا آبرى سوز - اىستەرسە مەركب اولسون - بىر مادەيە تعلق اىدەر.

بو صورتلە آى! (ندا)، كونش، بىچاق، داش، دوقسان آبرى سوزلردر. دوقسان سوزنى حەقىقەتە «دوقوز + اون» آبرى سوزلرنىدەن مەركب اولدىغى حالدا بو گون آرتىق «دوقس + آن» كىيى آبرى سوزلر دىلمىزدە بولونمايدىغىندان بىر سوز تاقىمى سايىلمايۇب آبرى بىر كەمە، سوز سايىلور.

حالبوكە، «بوزىنىڭ» بىر سوز اولمايۇب اىكى آبرى سوزدەن ياپىلمىش بىر تەركىبدر، بوندا هم «بوز»، هم دە «بىك» مەستقل سوزلردر.

آبرى سوزلرى تەمىن اىدەر كىن بىز سوزلرنىڭ خارچى، دىش طرفىنى آلمايۇب داخلى، اىچ طرفىنى آلىرىز.

مئالا ائۇدە، ائۇى، ائۇە، باشا، باشى، باشدان... كىيى سوزلر خارچى جەتدە بىر سوز اولدىغى حالدا، مەنا جەتتىدەن اىكىش سوزدر. سس جەتتىدەن بىر - بىرىنىڭ عىنى اولان بەر (ارض)، بەر

(بىك دەن) ئەل (مەلكەت)، ئەل (مەين عضومىز، دەست)، آل (آلماقدان)، آل (رەنك)، آدىم (بىم آدىم)، آدىم (آدىملاماق) سوزلرى مەنا جەتتىدەن باشقا - باشقا كەملەردر.

آیری سوزلر:

(۱) یا تام و مستقل اولورلار: بو تقدیرده بیر جمله نیک بیر پارچاسینی یاخودده بیر جمله بی افاده ایده زلر: مثلا یانیور، گتیدی، گل... کیی.

(۲) یاریم و یا غیر مستقل اولورلار که بونلار بیر مستقل سوزه علاوه اولونمادان تام بیر معنا صاحبی اولامازلار. شکلیچار، رابطه لر... بوقسمه داخلدر.

(۳) ندا سوزلری در که، بونلار مستقل سوزلر کیی عطا له اولونماق لازم گلیر. مستقل سوزلرده:

(۱) بسیط، (۲) مرکب اونورلار.

مرکب سوزلر، سویله یهن طرفیندن مرکب اولدیغی آکلاشیلاراق بسیط اجزالارینا، یاخود دامازلارا آیریلا یله ن سوزلردر. بونیکله برابر مرکب سوزنیک معناسی بیردر. تربیخی انکشافینده مرکب سوزلر، یا سوزلرینیک، دامازلارینیک بیر - بیرینه قوشولماسیندان یاخود دامازلارینیک تکراریندان حصوله کلیبور.

سوزلرینیک قوشولماسینا مثال: یالی بویی، قوش قونماز، امام بایلیدی، جان ساقلار، بل یئمەز، جاوقایتار...

بونلاردان مثلا، یالی - ده گیز کناری، بوی - طول، اوزونلوق، قامت معناسیندا اولماتله برابر «یالی بویی» هتج بیربسی دیمک اولما یوب قیریمیک جنوبینده معین قطعهدر. قوش قونماز، امام بایلیدی = بیر نوع تورک یشمککاری، جان ساقلار = محافظ؛ جاوقایتار = جسور، بهادر؛ بال یئمەز = بیر نوع توپ، سلاحدر.

دامازلاردان یاییلان مرکب سوزلره مثال: قوش - بیچاق، قوش - قولاق، قارا سو، قارا قوش، گون تاباق، دمیر بول.

دامازلارینیک تکراریندان حصوله گله ن مرکب سوزلره کلینجه

بونلاری یوقاریندا مفصل صورتده کوستهردیگیمیزده ن بورادا بالیگیز بیر قاچ دانه سینی ذکر ایتمکله اکفا ایده ریز: آپ - آق، قاب - قارا، وای وای، های هوی، زر - زر، قو - قو، سا و ساق... بیر چوق سوزلر واردر که، بوگون سویله یه نیک شعوریندا بسیط اولدیقلاری حالدا لسانیات نقطه نظرینده ن بونلار مرکبدر. مثلا، دوقسان، سکسهن، آلمیش، یشمیش، حنا اوتوز، یگیرمی، اللی، قیرق، سکیز، دوقوز...

«سکسهن، دوقسان» لک «سکیز اون»، «دوقوز + اون» نده ن مرکب اولدیغی قولایجا آکلاشیلور. حالبو که، قالابلاری بوله ده کیلدر. چونکه بوگونکی تورک - تاتار دیلرینده «اون» سوزی موجود اولدیغی حالدا «آلمیش، یشمیش» سوزلرینیک ایکنجی قسمی اولان «میش» اون معناسیندا بوگون موجود ده کیلدر. حالبو که، فین - اوغور دیلرینیک بعضیلاریندا بو «میش» سوزینیک ایزلری قالمیشدر.

اویله کورونور که، بو سوز عمومی اوراک - آلتای سوزی اولوب یوتون بو دیلرده (اون) معناسینی افده ایده ر. بو تقدیرده آلت + میش = آلتی + اون؛ یهت + میش = یهتی + اون اولور. ته کیم بیر چوق تورک - تاتار لهجه لرینده بوله ده قوللانیلور. مثلا یا قوتجادا و بعضی آلتای تورک شیوہلرینده «میش» یرنه «ون» واردر.

«اللی، اوتوز، ییگیرمی» سه کیز، دوقوز» سوزلرینی تحلیل ایتمک داها کوچدر. حالبو که، بونلاردا مرکبدر.

آلایم «اللی» سوزینی... لسانجیلارا معلوم اولدیغی اوزره تورک - تاتار دیلرینده «ش» سسی «ل» سسینه منقلب اولاییلور که، بو حال لک زیاده چوواش دیاینده گنیشله میش و دیلیک خصو - حیثلرینده ن بیربسی اولمیشدر.

بوصورتله «ال» يئرینه «أش» و عینی صوتی ده گیشمه قانونلارینا موافق اولاراق «أش» يئرینه بهش» قویا بیلوریز .
 «لی» پارچاسینا کلینجه بوده اساساً «می» اولوب — ته کیم «بیگیرمی» ده بوبله در . — بیرینجی «ل» ڭ تاثیر آلتیندا «لی» اولموشدر و بو «می» ده «میش» ڭ بیر پارچاسیدر که، بو صورتله «بهش می» يئرینه «بیال می» بونیک برینه «بیال می»، نهایت «بیالی» و «ئەنلی» میدانا گلیر .

طبیعی، بوده گیشمه لربڭ هر بیر یوزلرجه بیلر ایسته میشدر . شیمدی «اوتوز»، «اوت + اوز» کیی ایکی پارچایا آریلوب بونلاردان «اوت»، «اوج» يئرینه قائم اولور که، اساساً «چ = ت + ش» اولدیغیندان صوتیاتجا بو ممکنر وتورک — تاتار دیلرینیک تاریخینی تدقیق ایدمک اولورساق بونا بیرچوق مثالار بولایلوریز . «اوز» پارچاسینا کلینجه بوده «میش» یاخود «موش»، «موس» ڭ بیر پارچاسیدر، سو گلیر . ته کیم اللی، یاخود «بیالی» سوزینده بونیک باشینی بولموشدق . دیمک که، اوت = اوج، اوز = میس ، اوتوز = اوج میس = اوج اون .

«بیگیرمی» یه گلینجه بورادا «ش = ل» حادثه سینی بیلدیگیمیز کیی «ر = ز» حادثه سینی بیلیمیز لازم گلیر . بوتون تورک — تاتار دیلارینده بونا مثل واردر .

مثلاً، او کوز = او کورمک، سەمیز = سەمرمک، گوز = کورمک، قودوز = قودورماق... الخ همن بوتون شیوه لرده بولونور .
 لاکن بو حادثه ده هر شیوه و لساندان زیاده «چوواش» ذیلینده قرارلاشیمیشدر که، بو دیلده دیگر تورک — تاتار دیلارینیک «ز» سسینه قارشولق چوق دفعه «ر» سسی بولونور .

ایشته بوصورتله بیگیر = بکیز یاخود «ئە گیز» اولور که اساساً

بوگون بیلدیگیمیز «ایکی» و یاخود «ئە کی» سوزینیک ده بوندان چیقماسی بک ممکنر .

«می» ایسه آرتیق «الی» سوزینده راست گلدیگیمیز «میش» ڭ بیر پارچاسی اولان «می» دن باشقا بیرشی ده گلیر . بو صورتله بیگیرمی = ئە کیزمی ، ئە گیزمیش = ئە گیز اون = ئە کی اون اولور .

شیمدی «سە کیز» و «دوقوز» ی آلاجاق اولورساق بورادا استون و فین دیلارینه دقت ایتمک لازم گلیر . شویله که، بونلاردا مثلا قینجه ده «اوهده کسەن = دوقوز ، کاهده کسەن = سکیز» اولور که، «ده کسەن» فین دیلنه گیرمیش اُسکی جرمن سوزی اولوب «اون» معناسینا گلدیگی «اون = بیر» «کاه = ایکی» دیمک اولدیغی بیزه معلومدر .

بناء علیه «اوهده کسەن» = بیر اون یعنی بیر — اون = دوقوز، کاهده کسەن = ایکی اون یعنی ایکی — اون = سکیز ایدر .
 تورک — تاتار دیلرینیک «سکیز و دوقوز» ی عیناً بوبله در .
 سەك = ئە کی، این = میس اولدیغی تقدیرده ،
 سەك این = سەك — این = ئە کی — اون = ۸ ؛
 دوق = تەك، اوز = میس اولدیغی تقدیرده ،
 دوق اوز = دوق — اوز = بیر — اون = ۹ ایدر .

«قیرق» ه گلینجه بوییزیم فکریمیزجه موغولجا «قویر = ایکی» «قوبان = بیگیرمی» سوزلریندن مرکبدر که بوصورتله قویرقوبان ایکی ایگیرمی یعنی «قرق» اولور .

(قویر قوبان) شکلیندهن آنالوغیا بوليله «اوبان» دوشەردک (قویرق) یاخود (قیرق) میدانە کله بیلەر .

بوتون بوفکرلر لسانیاتیک و بعضی اینزلریک ویردیگی امکاندان
قایدالاناراق قورولان فرضیهلردر. بلکه یارینکی تدقیقات بونلاری
قرتله ندیره جهك، بلکه بوسبوتون ییقاچاقدر. یالیکیز بورادا ییزه
لازم اولان شودر که، بویله مرکب سوزار واردر و زمان ایله
اودرجه اجزالاری بیر بیرنه یایشیور که، بو سوزلرده کی کیسی بیر
بیریندهن آیرماق قابل اولماز.

سوزلریک صنفلی

سوزلری ییز ایکی قسه آیرا ییلیریز: (۱) معنلرینه گوره،
(۲) شکلرینه گوره. بو صنفلاری بیر بیرنه قاریشدیرمماق ایجاب ایدر.
بیرینجی صنف، یعنی معنلرینه گوره تقسیم هر دیله مطابق و موافقدر.
چونکه بورادا انسانیک فکری تعلق ایدن مادهلر و بونلاریک
تعاقبی نظر اعتباره آئیر، داها دوغروسو بیرینجی صنف یالیکیز
منطق اوزدرینه قورولور.

حالبو که ایکینجی نقطه نظردهن، یعنی سوزلریک شکلرینه
گوره تقسیم، هر لسانیک تشکلینه گوره آیری-آیری اولور.
جذری لسانلاردا ایسه عمومیتله شکل بونونمادیقیندن بو یولدا تقسیم
ممکن اولماز.

سوزلریک معنایه گوره قسملاری (غیر صرفی غروپلار) -
بو صنف یالیکیز سوزلریک افاده ایتدیگی فکریلریک نوعنه، مشابته
و تخالفینه استناد ایدر. ییز هرشیدهن اول صفتلری و بو صفتلره
مالک اولان اشیا بی دوشونوروز. بناء علیه، سوزلریده معنا نقطه نظریندهن
ایلك اول بویله تقسیم ایدرینز:

(۱) صفت افاده ایدن سوزلر: آق، ساری، بو، کیمک،
کلمک، بیرینجی.

(۲) اشیا بی گوسته رهن سوزلر: بن، آسیا، أبو، داغ.
صفتلر و اشیا بیده یا آیری یاخود دیگر بیر شییه باغلی اولاراق
دوشونه ییلرینز.

بونىڭ ايچىن سوزلار بىردە شويلا تەقسىم اولونور: (۱) يالىگىز مەين بىر جەملەدە مەنا صاحىبى اولايلا بىلەن سوزلار: بو، بن، نىم، كىمىك، ھانكىسى. (۲) جەملەدەن و دىگر سوزلردەن مەستقل اولاراق مەنايە صاحىب اولان سوزلار: آفلىق، گىتمىك، تور كوستان، داش... دىگر جەتەن صفىلردە با وقە گورە دە گىشىر، حرەكت و حالە تەلق ايدەن سوزلر اولور، ياخوددە زمانىك دە گىشمە سىنە باغلى اولماز. بونلاردە بىر شىيىك وصفىنى، مەقدارىنى، فەكر موزوعلارنىڭ كەندى آرالارنىدە كى مەناسىلارنى افادە ايدەن سوزلردە.

بىرىنجىلەرنە **فەلى**، ايكىنجىلەرنە **غىر فەلى** كەلەر دىمىك مەمكىن اولور.

(۱) فەلى سوزلرە مەل: كىتمىك، گىتمە، گىدەرەك، كىدوب، گىدەش.

(۲) غىر فەلى سوزلرە مەل: آق، آفلىق، آقتى، گىچىد، گوزەل، يامان...

نەيات سوزلر مەنا جەتەندەن يە ايكى قىسمە آىرىلورلار كە، (۱) عەمومى ياخود جەنس سوزلردە كە بونلار اشيا اىلە بىر ابر اولنارنىڭ وصفلرنى دە افادە ايدەرلر: گونش، آى (بىردانە دەخى اولسا) قابو، كىچە، اوت آيو... (۲) خەصوصى ياخود فەردى سوزلردە كە، بونلار يالىگىز مدلوللارنى افادە ايدوب اولنارنىڭ وصفلرنى گوستەرمەزلر: احمد، على، آخىم، اسكندر (بويلا آداملارنىڭ جوق اولسادا)، جىحون، سىحون، دجەل...

ايشە مەنا جەتەندەن سوزلرنىڭ قىسىملىرى بونىڭ كىيىدەر. بو تەصنىفدە سوزلرنىڭ شەكللىرى نەظر اەتبارە آلبەمادىغىندەن غىر شەكلى، ياخود صرف سوزلرنىڭ يالىگىز شەكللىرىلە اوغراشدىغىندەن غىر صرفى صفىلردە دەنىلور.

سوزلرنىڭ شەكللىرىنە گورە تەصنىفى. - بو صفىلرە شەكلى، ياخود جەملەنىڭ صرفى قىسىملىرى دە دەنىلور. بوقارىدا گوردىگە سوزلرنىڭ شەكللىرى يا سوز بايىجى شەكللر، ياخوددە سوز دە گىشىدەرىجى شەكللر اولايلا بىلور كە، بونلار بىر سوزنىڭ دىگر بىر سوزە اولان رابىطەسىنى، باغىنى گوستەرىلور.

سوز دە گىشىدەرىجى شەكللرنىڭ افادە ايتىدىكى رابىطەلردە شويلا آىرىلور:

(۱) مەبتدا تەبىر ايتىدىكىمىز فاعەلىك خبەرە بىنى فەلە اولان رابىطەسىدەر كە، بونلاردە شەخس، فەل نواعلىرى (ماضى، مزارع، حال، استەقبال، امر حاضر، غائب... الخ) در.

(۲) جەملەنىڭ ايكىنجى درجەدە كى عضولرنىڭ علاولەرە (مەتمەلر) اولان رابىطەسىدەر كە، اسم حاللارى و جمع مفرد شەكللىرى بونا داخلدەر.

بەنا علىە، سوزلرى شەكللىرى اەتبارىلە شويلا تەقسىم ايدەرىز:

(۱) سوز بايىجى شەكللرە مالك سوزلر.

(۲) يالىگىز سوز دە گىشىدەرىجى شەكللرە مالك سوزلر.

(۳) ھر ايكى شەكلە مالك سوزلر.

(۴) ھر ايكىسىنەدە مالك اولمايان سوزلر.

سوز دە گىشىدەرىجى سوزلرنىڭ شەكللىرىنە گورەدە آشاغىدە كى تاقىملار آىرىلور:

(۱) فەل شەكلىنى حاوى سوزلر ياخود تەصرىف اولونانلار.

(۲) اسم حاللارنىدا بولونان سوزلر، بىنى چەكلىلەر.

(۳) ھند - آوروپا و سامى دىللىرىدە دىشى - آر كك جەنسەنە

مەخصوص شەكللىرى حاوى سوزلر.

تورك - تاتار اسانلاریندا بیز شو آشاغیده کی صرفی و یاخود
شکلی صنفلری آیریریز:

(۱) هیچ بیر دورلو شکله مالک اولمایان سوزلر: رابطهلر
و ندا سوزلری.

مثلا: آخ، اوخ، آی، ئەی، ناسیل، دەختی، و،
البت، اوت، یا؟ بلکه، گرچه، اگر، ایسه، بیر چوق...

(۲) یالغیز سوز یاییجی شکلره مالک سوزلر: گلوب،
گئدوب، گلهرهك، گئدهرهك...

(۳) هم سوز ده گیشدیریجی، هم ده سوز یاییجی شکلره مالک
سوزلر: اسملر، صفلار، سابی آدلاری، ضمیرلر الخ...

جمله.

حکم و جمله. - جمله، حکمیك لسانی افاده سیندن باشقا
بیر شئی ده گیلدر. فکریك تمام اولدیغینا، حکمیك افاده اولوندیغینا
خارجی علامت سبک جمله نیک سوکیندا آجالماسیدر، یعنی
معین آهنگدر که، لسانی تقطه نظردهن جمله نیک حدودینی یالغیز
بو صورتله ییلدیریریز.

حکمیك اجزاسی، یاخود عضولرله جمله نیک اجزاسی، پارچالاری
آره سینده کی مناسبی تعیین ایتیک ایچون شونی بیلیمک لازمدر که،
حکمده دائما ایکی تصور بیر - بیرینه باغلی اولوب بونلاردان
بیرسی مبتدا، دیگرى خبر اولدیغی حالدا جمله ده بونلارا
قارشولوق بیر، ایکی. اوج یاخود دها زیاده سوز اولایلیر.
بونیک ایچین روحی مبتدا و خبری صرفی اولانلاریلله قاریشدیرماماق
ایجاب ایدر.

روحی خبر و مبتدا نه ایله تعیین اولوندیغی بوقاریدا سوبله ندی.
صرفی مبتدا، خبر ایسه یا سوزلر بیک شکلی ایله یاخود بونلاریك
جمله ده اشغال ایتدیگلی موقع ایله تعیین اولونور. مثلا تور کهجده
مبتدا دائما احوال اسمدهن «مجرد - nominativus» حالیندا
بولوندیغی حالدا، فرانسیزجادا یالغیز جمله ده کی موقعی اینه
تعیین اولونور.

تام و ناقص جمله. - حکمیك هیچ اولمازسا بیر اعضاسی
سوز تصویری اولورسا بیز حکمی سوزله یالغیز او زمان افاده
ایده ییلیریز. هر ایکیسی ده سوز تصویری اولدیغی تقدیرده بیز
حکمی تمامیه افاده ایده ییلیریز. حالبوکه یالغیز بیر جزئی
یالغیز سوز تصویری اولوب دیگرى باصره وی، یاخود سامعه وی
بیر تصور اولسا بیز سوزده حکمیك یالغیز بیر قسمینی افاده
ایده ییلیریز.

بیرینجی احتمالدا تام جمله، ایکینجی احتمالدا ناقص جمله
مئیدانه گلیر. حکمه گلینجه هر ایکی خانداده حکم تمامیه افاده
ایدیلیمیش اولور، یعنی حکمیك هر ایکی جزئی ده افاده اولونور.
مثال: «أبو سائیلدی» جمله سینده سوزله فکری بوتونله افاده
ایتدیم. حکمیك هر ایکی جزئی، أبو (مبتدا) و بونیکله
باغلانن (سائیلدی) تصویری افاده اولونموش بولونور.

دیگر طرفدن بیر ابویك یاندیغینی گوروب: «یانغین!» دیریز.
حالبوکه «أبو» ی گوردیگمیز زمان بیزده حکمیك هر ایکی
جزئی ده «تسلسل افکار» روحی قانونی طریقیه حاصل اولدی:
«أبو» و «یانماق».

«أبو یانور» دییه جک یشرده «یانغین!» دیمه میزله حکمیك یالغیز
بیر جزئی نی افاده ایده ریز. حالبوکه، ذهنمیزده حکمیك هر ایکی

جزئی ده یعنی هم أبو، هم ده «یانماق» موجوددر . دیمک که، «یانغین!» دیمگله هر نه قادر لسانی جمله نیک بالیگیز بیر قسمینی افاده ایتسه کده روحی جمله بی تمامیه افاده ایتش اولوریز.

قوش اوچدیغینی گوروب «اوچبور!» دیریز. بو وقته ذهنأ «قوش اوچبور!» یاخود «بوشی اوچبور» دیه دوشونیوریز.

بعضاً ساده جه «قوش؟» دیریز که، بو تقدیردهده «بو اوچان شئی، قوشدر» کییی حکمه صاحب اولوریز. گرهک «اوچبور!» گره کسه «قوش!» حالاریندا ذهنی جمله تمام اولوب بالیگیز لسانی جمله ناقصدر و هر ایکی حالداده ذهنی جمله نیک خبری افاده اولونور. بونیک کییی هر لساندا متعمل اولان «یاغبور!»، «سویوق!»، «آل!»، «گشت!»، «گل!» کییی ناقص لسانی جمله لر ذهنی حکملری تمامیه افاده ایتدولر.

حکمیک و جمله نیک عضولری. - یوقاریندا سویله دیکلریمیزدهن چیقور که، حکمیک عضولری هر زمان جمله نیک عضولرینه، یعنی مبتداسی مبتداسینه، خبری خبرینه اویغون گله ز. بیر مدل آلیرساق مسئله داها آچیق آگلاشیبور.

قیریلان جامیک سینی ایشییوریم؛ آگلیوریم بیر شئی قیریلدی، لاکن نه اولدیغی معلوم ده گیل. نه وقت قدح قیریلدیغینی آگلیوریم، «قدح قیریلدی!» دیوریم.

بو جمله ده صرفی مبتدا «قدح» اولدیغی حالدا ذهنی جمله ده خبردر که، شو شکلده ذهنده ترسم ایتدور: «قیریلان؟... قدحدر.» عینی صورته بیر آز سوگرا آگلاشیوریم که، قدحی قیران کئیدر. بو صورته سویله بیر صرفی جمله ایتدانا گلیور: «کئیدی قدحی قیردی». بورادا کئیدی صرفی مبتدا اولدیغی حالدا ذهنی خبردر که، ذهنده سویله تشکل ایتیشدر: «قدحی قیران - کئیدر».

حکمه گیردن تصورلر ترکیبلی اعتباریه مرکب و مختلط اولا ییلرلر. بو تصورلر بیر قاج سوزله بیرله شیرلر. ایشته بوندان جمله نیک ایکینجی درجه جزعلری ایتدانا گلیور. بو ایکینجی درجه ده جزعلریک کئیدلرینه مخصوص شکلری و صرفی علامتلی اولور. چوق دفعه ایشته بویله ایکینجی درجه جزعلردهن بیرسی یاخود بیر قاجی جمله نیک اساسی جزعلریله برابر توپدان مبتدا، یاخود خبر اولا ییلر. مثلا: «بن یازدیم اونی» جمله سینده صرفی نقطه نظردهن مبتدا: بن، خبر: یازدیم. ایکینجی درجه ده جزء: **اونی** اولدیغی حالدا اگر مختطبهجه «اونی» نیک نه اولدیغینی آگلاماق مقصد ایتسه، بو تقدیرده ذهنی جمله ده «بن یازدیم» مبتدا، «اونی» خبر اولور.

«سن گوندهردیک بازارا»، «سو گوتوردی کوپروبی» کییی جمله لرده «بازارا»، «کوپروبی» ذهنی خبرلر اولا ییلرلر. بو تقدیرده بو کلمه لرده «منطقتی اورغو - логическое уларение» وار ده یایلر.

رابطه. - مبتدا ایله خبر آراسینده کی رابطه و منسبت یا مستقل بیر سوزله یاخود خبر شکلی ایله (یعنی فعل ایله) افاده اولونور.

مبتدا ایله خبر آراسیندا بویله بیر وظیفه گوردهن آیری سوزه «رابطه» دنیلیر. «داش - معدندر»، «دوتیا - یووارلاقدر» یاخود «اودا سیجاق ایدی»، «بابام خاستا ایمیش» جمله لرینده «در، ایدی، ایمیش» کلمه لری بو خدمتی گورور. بعضاً عمومیتله مستقل اولان سوزلر رابطه خدمتینی گورورلر. مثلا، «بوتون گون بالیگیز اوتوریوریم» یاخود «قیشدا سویوق اولیور» جمله لرینده «بالیگیز اوتوریوریم»، «سویوق اولیور» جزعلری مرکب خبرلر اولوب بونلاردان ده

«اوتوریوریم»، «اولیور» مستقل سوزلری رابطه خدمتینی گورورلر. تورك- تاتار دیلرینده اڭ زیاده قولانیلان رابطهلر: ایمك، اولماق، قیلماق، دورماق و سائر درر.

صرفی و غیرى صرفى جمله. - خبریك مبتدایه اولان مناسبتی سوز شکلریله و سوز بیرلیگی شکلریله افاده اولونور و یاخود افاده اولونمايش قالیر: صرف، یالیگیز شکلری تدقیق ایتدیگینده، بیرنجی اوصوله مثیدانا گلن جملهلره «صرفی» و ایکینجی طرزده یاییلان جملهلره «غیر صرفی» جمله تعیر اولونور.

تور کجهده «گونش قالدی»، «قاوغا اولدی»، «بن خاستا ایدیم»، «او- خاستا» کیبی جملهلرده خبریك مبتدایه اولان مناسبتی زمان شکلریله افاده اولونموشدر. زمان «دی، دیم» کیبی زمان شکلریله افاده اولوندیغی کیبی، «او- خاستا» جمله سینده ده بو نوع زمان شکلیك بولونماسی ده زمان (بورادا حال حاضر) افاده ایدر که، بو نوع شکله «منفی شکل» تعیر اولونور. بونیک بویله اولدیغی، یعنی حال حاضر افاده ایتدیگی «خاستا ایدیم»، «خاستالانجانیم» کیبی شکلرله قارشولاشدیردیغیمیز زمان داها زیاده آچیق اولورلار. «یارین- بایرام»، «آت- حیوان»، «داش- معدن»... کیبی جملهلرده ایسه خبریك مبتدایه اولان مناسبتی صرفی بیر شکل ایله افاده اولونمادیغیندان جمله غیر صرفی اولور.

جملهلر آراسینده کی مناسبت. - جمله نیک جزءلری، عضولری آراسینده کی مناسبتی افاده ایچین لسانی واسطه لری اولدیغی کیبی جملهلر آراسینده کی مناسبتی افاده ایچین ده واردر.

متمم تعیر اولونان ایکینجی درجهده جمله نیک باش جملهیه، «جمله تامه» به اولان مناسبتی یا خصوصی کلمه لره یاخودده جمله نیک ترتیبیه افاده اولونور؛ مثلا، «او، گلیرسه بن گنده ریم»، یاخود «نه وقت او گلیر، بن گنده ریم»، یاخود «او گلیر، بن گنده ریم».

بعضاده جمله متمم ایله جمله تامه آراسینده کی مناسبت خصوصی آهنکله (intonation) افاده اولونور: ده گیز قایدی، گمی بی ساللادی؛ گمی بی چنکدیلر، ساحله چیدیق... بورادا (قایدی) و (چنکدیلر) سوزلر نیک سوگیندا سس یاوشلاماق لازم گلدیگی حالدا یاوشلاماسی بیرنجی و اوچینجی جمله لریك متمم اولدیغینا دلالت ایدر.

نحوی تحلیل. - مکتبهده «نحوی تحلیل» لرده جمله لریك بیر - بیرنه مناسبتی، جمله لریك جزءلری «کیمه - بویله نیور، نه سوبله نیور، نه رده ده، نه رده دن.. الخ» کیبی بر تاقیم سؤاللار واسطه سیله تعین اولونور. بویله اوصول گوسته ریور که، بونوع «نحوی تحلیل» لرده یالیگیز «فکر» ی گوز او گینه دوتوب جمله نیک صرفی، لسانی شکلرینه آز اهمیت ورنییه ر. بو صورتله بونوع تحلیل، صرفی و لسانی خصوصیتلری تمایز اهمال ایدیور. مثلا، (بابامیک اوی) و (اوی گوردیم) دیدیگیمیز زمان نحوی تحیلده «اوی» سوزی بیرنجی حالدا «مضاف»، ایکینجی حالدا مفعول به تعیر اولونور. حالبو که، صرفی نقطه نظرده ن هر ایکی (اوی) آراسیندا هیچ بیر فرق بوقدر.

مکتب صرفلرینده بو آیرما یالیگیز «نه سی» و «نه بی» سؤاللارینا جواب آراماقدان ایلری گلیر.

اصلی و متمم جمله لری آیرماقداده عینی حال گورولور. حالبو که، اصلی و متمم جمله لر آراسینده کی مناسبت یالیگیز منطقی اولمایوب باشلیجا صرفی و شکلیدر که، اصل تحیلده نده مقصد بوشکی رابطه بی بولوب چیقارماقدر.

روحی، منطقی و صرفی نقطه نظرده ن یاییلان تحلیللر آراسینده کی فرقى مثاله گوردلیم:

(بیر چوق آدامیک قانی دو کولدی) جمله سینی آلاچاق اولورساق، بورادا روحی نقطه نظردهن مبتدا، ایلك اولا ذهنده (بیر چوق آدم) فکرینه مقابل گلن سوزلردر؛ حالبوکه، منطقی جهتدهن دوشونه چك اولورساق، بو جملهده سوز نه (چوق)، نه (آدام) اوستونده اولمايوب، بلکه (قانی) اوستونده اولدیغیندان، (قانی) جمله نیک منطقی مبتداسی ساییبور و مکتب صرف کتابلاریندا بویله یازیلیدر.

حالبوکه، تورک دیلینده مبتدایک صرفی شکلینی نظر اعتباره آلاچاق اولورساق نه (آدامیک)، نه ده (قانی) مبتدا اولمايوب آنچاق (بیر چوق) اولموش اولور.

ایشته بو صرفی نقطه نظردهرکه، بیر دیلیک دورلو شکلرینی او گره نمک ایچین اڭ دوغرو اوصولده بودر. بونیک ایچین منطقی نقطه نظردهن (قوبونیک سوی یوق) ایله (سوی اولمایان قوبو)، (بو آدامیک پاراسی یوق) ایله (بو آدم پاراسیز)، (گتدیگیگ یترده قالیورسیک) ایله (بیر یتره گتدیگیمی، قالیورسیک) جمله لری آراسیندا هنج بیر فرق اولمادیغی حالدا، صرفی نقطه نظردهن بونلاری هنج بیر زمان بیر - بیرنه مساوی و یا معادل سایماق ممکنده گیلدر.

سانلاریک شجره وی تقیسی

عمومیتله سانایاتیک وظیفه سی بوتون سانلاریک تدقیقی اولدیغیندان ایلك اول یتر یوزینده یاشامیش و یاشاماقدان بولونان سانلار آراسینده کی قرابت و مناسبتی مئیدانا چیقارماق و بورادان انسان نطقینیک باشلیجا خطلرینی تعیین ایتمک لازم گلیر. بوتون یتر یوزینده بولونان سانلار گره کی قدار علمه بللی اولمادیغی کیبی، بونلاریک پک چوقلاری پک آز اثر ترک ایدهرکه غائب اولموشلار؛ بیر تاقیملاریده هنج بیر اثر بیراقمادان سیلینوب گتتمیشلردر. ایشته بونیک ایچین سانلاریک شجره وی تقسیمینده پک چوق نقصانلار واردر و یارینده اولاجاقدر.

بو گونه قدار سانایات مستقل علم اولاراق ظهور ایده لیده نبری اڭ زیاده تدقیق اولونموش سان عائله سی «هند - آوروپا» نامی آلتیندا توپلانان سانلار غروپاسی اولدیغیندان اڭ بارز و علمی تصنیفده آنچاق بو سانلار ایچین مئیدانا گتتیریلیمیشدر.

بوتون بو سان عائله سی بیر عمومی سانندان دوغوموش درکه، بو سانا «آنا سان - праязык» تعییر اولونور. بو سانیک عمومی شکلری، قاعده لری، صرف و نحوی موجود اولان اثرلاریک و یاشایان سانلاریک آبری - آبری و توپدان مقایسه لی تدقیق سایه سینده آرتیق گره کی کیبی تعیین و ابضاح ایدیلمیشدر. «هند آوروپا» عائله سی بیر چوق بوداقلارا آیریلیر که، شونلاردان عبارتدر:

(۱) **هند بوداغى.** - بو بوداغىڭ اڭ اسكى لسانى تىلى «اسكى هند لسانى» در كه، بونىڭ دە شيوەلرى: وەددا و سانسقرىت در. اسكى هند لسانى بوتون «هند - آوروپا» لسانلارى اىچرىسىندە اڭ اسكىسى اولماقلىق بىر، بو عائىلەنىڭ بوتون دىگر لسانلارى بو لساندان تورەمىشدر، بولىندا موجود اولان فكر دوغرو دە گىلدر.

وەددا شيوەسىنىڭ اڭ اسكى اثرلرى عمومىتە «بىلگى»، «مەرفت» دىمك اولان وەددا مجموعەلرى در كه، بونلاردان اڭ اسكىسى «رغوودس - Rgvedas» (الہى ياخود شرقى وەددا لارى) اولوب بو مجموعەدە اون رسالە حالىندا ۱۰۲۸ قادار شرقى توپلانمىش اولدىغى كىيى بونلارنىڭ بىك چوغى متخصصلرنىڭ بعضلارنىڭ فكرىنە گورە مىلاد عىسى دەن (۱۵۰۰ - بىك بىش بوز) بىل اولىنە عائىدر. بعضلارى ايسە رىاقوبى - مىلاد عىسى دەن ۴۰۰۰ - ۲۵۰۰ سنە اولىنە عائد اولماسى فكرىندەدولر، رغووددادان داھا سوڭكى دورلرە منسوب اوچ مجموعە داھا واردر كه، بونلاردە: «ساماوداس Samavedas»، «وايور وەداس - Vajurvedas»، «آتارووداس atharvedas» تەبىر اولونور و دورلو دىنى طاسملرى، فالنامەلرى، دعالرى حاويدر.

سانسقرىت شيوەسىنە گلىنچە، اسكى هندوستانىڭ اڭ گىتىش ادبىياتى بولساندا يازىلمىشدر. اساساً سانسقرىت (ساسقرتا - Saksrta) صنعى ياپىلمىش معناسىنە گلىيور. سانسقرىت دىلىنىڭ اڭ بو كسەك درجە شەرتى بولساندا اڭ زىادە يازىلمىش اثرلرى بازىمىش كالادىسا قالدىسا نام شاعرىڭ ياشادىغى دور در كه، زمانجا تقرباً مىلاد عىسانىڭ بىشىنچى ياخود آلتىنچى عصرىنە راست گلىر.

بونلاردان وەددا و سانسقرىت لسانلارىندان باشقا اىكى غروپپا دەخى بولونيور كه، بونلارنىڭ بىرىنچىسىنە هند لسانى و اىكىنچىسىنە

بىكى هند لسانى تەبىر اولونور. بو اىكى لسان هندوستانىڭ جانلى قونوشولان شيوەلرى در كه، بونلارا (سانسقرىت) دەن آيرىماق اىچىن (prakrtam - پركرتام) ياخود پراقرىت بىنى (طبىعى، سادە دىل) دەنيلور كه، مىسرىڭ ھەر ووغلىف و دەموتىك يازىلارنى و دىللىرىنە تقابل ايدەر. چىنگانە دىلى دە ھرنەقادار ھەر يىردە دورلو لسانى غىصرلرە قارىشىمىش اولسادە، هند لسانلارى زمرەسىنە منسوبدر.

(۲) **ايران بوداغى** - بو بوداغىڭ اڭ اسكى مەئلى آرى لسانىدر: (۱) يازى ابلە قش اولونموش داراھىستانىڭ و اونىڭ خىلقلرى ناھىنە دىكىلمىش ھىكللرنىڭ لسانىدر كه، اسكى پارسى لسانى بودر. (۲) «آووستا» لسانى در كه، «زور و آسترا» زردشت دىنىنىڭ اڭ مەم، مەقدس مەتلرى بولساندادر. بعضلارى بو لسانى باققرى لسانى تەسىمە اىتىدىگلىرى كىيى، بعضلارى دە «زند» لسانى تەبىر ايدەرار كه، بو يا گلىشدر؛ چونكە «آووستا» لسانىنىڭ باققرىدادان چىقىماسى دىلە مەحتاج اولدىغى كىيى «زند» ايسە «آووستا» نىڭ شرحى و پەلوى لسانىنە تەرجىمە سىدر كه، لسان نەقشە نەظرىندەن آووستا ابلە ھىچ بىر الوب - وىرەجى بوقدر.

اسكى پارسى چىوى بىچىم يازىلى آبدەلر آنجا ۱۹ نچى عصردا چىزىلمىشدر. بونلارنىڭ حىجم اعتبارىلە اڭ مەمى «بانغىستان - بىستون» آبدەلرى در كه، بونلاردا خسرو و دارانىڭ مەظفەرىتلىرىندەن بىھت اولونور. بىكى ايران لسانلارنىنا: بىكى فارسى، كورد، آسەتىن، پامىر شيوەلرى، هند لسانى تەبىرى آلتىنا دوشموش آفغان لسانى داخل اولور.

(۳) **ارمنى بوداغى.** - بو بوداغىڭ اسكى مەئلى: اسكى ارمنى لسانى در كه، مىلاد عىسانىڭ بىشىنچى عصرىندان اعتباراً ادبى لسان اولاراق مەلومدر. بو دىل ادبى لسان اولاراق زمانىمىزا

قادار قوللانمىشدا. يېڭى ئارمىنى لسانى شەرق و غەرب شىۋەلىرى نامىلە بىر شىۋەدە ئايرىلىپتۇر.

(۴) **آرفاۋود بوداغى.** - بو لسان بالقان يارىم آداسىندا آرفاۋودلىغىڭ قونۇشىدىن لساندىكى، توسقا و ھەگە نامىلە بىر شىۋەدە ئايرىلىپتۇر.

بو لساننىڭ ئىككى يازىلمىش ئابدەلىرى ئانچاق اون ئىككىنچى عصر مىلادى دەن قالمىدى. بو لساندا بىر چوق لاتىن، غەرق، سىلاۋيان و تۈرك غەزەللىرى باردۇر.

(۵) **روم بوداغى.** - بو بوداغنىڭ ئىككى لسانى بىر چوق شىۋەلەر مەلۇم. بو لساننىڭ ئىككى ئابدەلىرى (ھومەر) يېڭى شەھەرلەر (ايلادا و اودىسە) باشلاپ، ئىككىنچى نۇقتە نۇقتىدىن «رەغودا» لاردان سوڭرا ئىككىنچى مۇقەم ئىشغال ئىدى. باشلىغا شىۋەلىرى: ۱) ايونى شىۋەسى، ھومەر ئىككى، ھەرودوت يېڭى ايونى شىۋەلىرىدە يازمىشلاردۇر. ۲) دەۋرى شىۋەسىدەر، بو شىۋەنىڭ ئىككى لسانى «غورتىن» ئابدەلىرىدەر، كىرىد آدالارنىدا مىلادىڭ ئىككىنچى عصرىدىن قالمىدى.

(۶) **ئىتالىا بوداغى.** - ئىتالىا يارىم آداسىندا باشلىغىش لسانلاردان ئىككىنچى لاتىن لسانىدەر، مەيىن ئابدەلىرى قىل مىلاد اوچونچى عصر دەن قالمىدى. ادبى لاتىن لسانى خرىستىيانلىقتان سوڭرا بوتون ئورپانىڭ غەمەمى ئىلمى و ادبى لسانى وظيفەسىنى ئىشلىتىشدا. اساساً يېڭى زىيادە كىرىملىك و مەنور طبقەنىڭ لسانى ئىدى. رومالىلارنىڭ قىتئە زامانىدا لاتىن لسانى ئورپانىڭ بىر چوق قىرغىنىدا ياشىغاندا كىرىملىك لسانىنى ياش-ياۋاش سېقىشىدەر ئارقا ئارقا ئىشلىتىش قىلماقچە بىر بىر دىگەر قىرغىدىن كىرىملىك لسانلارنىڭ ئىشلىتىش ئارقىلىق «رومان لسانلىرى»

مىلادىدا كىرىملىك، ئىتالىيان، فرانسىز پروۋانسال، قاتلان، اسپانىول، پورتوغال، رومىن و رەتورومان لسانلىرى بولمىدى.

(۷) **كەلت بوداغى.** - اوچ غروپپا ئايرىلىپ: بىرىنچى غروپپا غەربى ئورپادا يازمىش كەلت شىۋەلىرىنى ئىشلىتىش كەلت، بو غروپپا ئارتىق رومان لسانلىرى قىرغىدىن سېقىشىدىرىلمىش اولوب بىر ئىشلىتىش يېڭى يازمىش اسم خاسلاردا، ئىككىنچى قىرغىدىن بولونان بىر مەنور راست كىرىملىك. ئىككىنچى غروپپا بىر تەن غەربىيەدەر، «كىمەر» و اون سىزىنچى عصر دەن اولمىش اولان «قورز» و نەپەت ئىككى ئابدەلىرى مىلادى سىزىنچى و دو قىزىنچى عصر دەن قالما «بەرتانىا» لسانلىرى بو غروپپا كىرىملىك.

(۸) **جرمان بوداغى.** - غوت، ئىسكاندىناۋيا و غەربى جەرن غروپپالارنى ئايرىپتۇر. غوت غروپپاسىنىڭ ئىككى ئابدەسى «ۋولفىلويا ۋولفىلويا» قىرغىدىن دو قىزىنچى عصر مىلادىدە ياشىغان «بىلىن» تەرجىمەسىدەر. قىرغىدىن باشلاپ ئىشلىتىش لسانىدەر بو غروپپا ئىشلىتىش لسانىدەر بو لساندىن بىر قىرغىدىن باشلاپ «بوسبەك ۋولفىلويا» قىرغىدىن XVI جى عصر دەن يازمىش ئىشلىتىش سۆزدەن ئىشلىتىش.

ئىسكاندىناۋ غروپپاسىنىڭ بىر غروپپا بىر لسان ئىشلىتىشدا «ۋىكىنغ» لىر دەۋرىدە قىرغىدىن (بىنچى مىلادى 700 دەن 1050 قىرغىدىن) دوام ئىشلىتىشدا. ئىشلىتىش لسانى بولمىش. ۋىكىنغ لىر دەۋرىدە دو قىزىنچى عصر مىلادىدە بو لسان غەربى ئىسكاندىناۋ (نورۋىچ ئىسكاندا) و شەرقى ئىسكاندىناۋ (ئىسۋىچ دانىمارقا) نەپەلەر بىر ئىككى قىسىم ئايرىلمىشدا.

غەربى جەرن غروپپاسىنىڭ بوداقلارنى: ئانگلو ساقسون، فرىز، ئىككىنچى فرانسىز، ئىككىنچى ساقسون، ئىككىنچى لسانلار بىر كەلت،

اورال - آلتاي عائلەسى.

آسيا و شرقى آوروپانىڭ گىشى بىر قىسمىنى اورال - آلتاي عائلەسىگە گىرەن لسانلار اشغال ايدىيور. بو عائلەنىڭ بئش بوداغى واردىر .

۱ - فىن ياخود فىن - اوغوز. ۲ - سامويەد. ۳ - مانچور ياخود تونغوز. ۴ - موغول. ۵ - تورك - تاتار .

I فىن - اوغوز بوداغى ابكى بويوك غروپايا آيرىلييور :
۱ - اوغوز. ۲ - فىن .

اوغوز غروپياسىنا گىرەن لسانلار شونلاردىر : ۱ - اوستياق .
۲ - ووغول و ۳ - ماجار . بونلاردان مدنى چىتچە اڭ زباده انكشاف اينمىش و زەنگىن بىر ادبىت مئيدانا گىرەمىش اولانى ماجار لسانلار كە، اڭ اسكى آبدەلرى XI - نجى و XII - نجى عصردان باشلار .

فىن غروپياسىنا شو لسانلار گىرەن : ۱ - اصل فىن لسانى سوئومى ؛
۲ - ئستەن لسانى ؛ ۳ - لىيو لسانى (قورلاندىيانىڭ شىمالىندا) ؛
۴ - قرەليا لسانلار كە، بو دورت لسان بالتىق غروپياسىنى مئيدانا گىتيرىر ؛ ۵ - لاپ لسانى، ۶ - ووتياق لسانى ۷ - زىبان لسانى،
۸ - چرەمىش لسانى، ۹ - ابكى موردوا لسانى، (ئەرزبا و مو كشا) ؛
بوسو گىنجىلار دە، پەرم و وولغا غروپياسىنى مئيدانا گىتيرىرلر .

بونلاردان فىن لسانىنىڭ دە بويوك ادبىتى اولوب بولساندا قونوشانلار بىر چوق نقتەلەردە آوروپالىلاردان ھىچ دە گرى قالامىشلاردىر .
فىن لسانىنىڭ اڭ اسكى آبدەلرى XVI - نجى عصر دەن باشلار .

II سامويەد بوداغى سامويەد خەلقلارنىڭ قونوشدىقلارى لسانلاردىر كە، بو خەلقلار بوزلو شىمال دە گىزىنىڭ آروپا و آسيا

بونلاردان آنگلوساقسون لسانىنىڭ آبدەلرى VIII - نجى عصر دەن باشلار . فرىز لسانىنىڭ آبدەلرى ايسە XIII اسكى آشاغى فراتق دىلىنى هوللاندا دىلىنى مئيدانا گىتيروب بو دىلىڭ آبدەلرى دە XIII - XIV عصرلەردەن باشلار ، اسكى ھوخ دويچ لسانىندا اوچ دور اولوب كىچىمىشدر : VIII دەن XII يە قادار اسكى ھوخ دويچ XII - نجى عصر دەن رەفارماسيون دورىنە قادار اورتا ھوخ دويچ، رەفارماسيوندان زامانىزا قادار يڭى ھوخ دويچ . . . .
ابشە يڭى ھوخ دويچ بو گونكى آلمانىنىڭ ادبى لسانلار .

۹) بالتىق ياخود لىتوا بوداغى . - بو بوداغا لىتوا، لاتىش XVII - نجى عصر دە اولموش اولان پروس لسانلارى گىرەن، لىتوا، لاتىن لسانلارنىڭ اڭ اسكى آبدەلرى XVI - نجى عصر دەن قالمادر .

۱۰) اسلاو بوداغى . - بۇدە اوچ غروپايا آيرىلەر : ۱ - جنوبى ۲ - شرقى ۳ - غربى .

جنوبى غروپيانىڭ اساسى لسانى «اسكى اسلاويان» دە نىلەن لسانلار كە،
XI - نجى عصر دە كىرىل و فودى طرفىندەن بو لساندا بىلىيا ترجمە ايدىلمىشدر . ۲) ابكىنجىسى بولغار، سئرب، خروات، سىلاواق لسانلار بىر. شرق غروپياسىنا وەلىكوروس لسانى گىرەن كە بونىڭ شىمالى و جنوبى نامىلە ابكى شىوەسى واردىر. وقتىلە شرق غروپياسى اوچ شىوەيە آيرىلىيور دىكە بونلاردان شىمال شىوەسى نوووغورود و كرىويچلر آراسىندا، اورتا شىوە وياتىچلر آراسىندا، جنوب شىوەسى جنوبى روس قىلەلرى آراسىندا جارى ايدىلر. بوسو گىنجى شىوە مالاروس لسانىنىڭ اساسىدر .

غرب غروپياسىنا «چە» سىلاواق، لە و اوتا ياقىن كاشوب ؛
لوژىتسكى، شىمدى آرتىق غائب اولموش يولاب لسانلارى داخل اولور . چە لسانىنىڭ اڭ اسكى آبدەسى XIII - نجى عصر دەن قالمادر .

ساحللىرىنىڭ ساكىندىلىرى. فىن-اوغوز بوداغى ايله سامويەد بوداغى آراسىندا ھەم كەلمە تەشكىلى ھەم لغت نەقشە نەزەرىدىن ياقىن مەناسىت واردىر.

III تونغوز بوداغىنا مانجو، تونغوز لسانلارى و دىگر داھا ھەنوز اىيچە تەدقىق ايدىلمەمىش لسانلار گىرەر. بو لساندا قونوشانلار كىتاي اىچرىلارنىڭ بوزلو شەمال دەگىزىنىڭ ساحللىرىنە قادار اوتورورلار. مانجو خەلقى آرتىق اولدىقچا كىتايلاشەمىشلاردىر.

IV موغول بوداغىنا بوريات و قەلمىق لسانلارى گىرەر كە، بونلارىڭ بىرىنچىلىرىنە شەرقى، اىكىنچىلىرىنە غەربى موغوللار دەنەلىر. موغول بوداغىلە تۈرك-تاتار بوداغى آراسىندا دىگر اورال-آلتى لسانلار بىلە اولدىغىندىن زىادە ياقىنلىق كۈزە چارپار.

V تۈرك-تاتار بوداغى. اورال آلتى غەنلەسىنىڭ كۈزەنگىن بوداغى بۇدۇر. بورايا شۇ لسانلار گىرەر: ۱ - ياقوت، ۲ - آلتى تۈركلەرنىڭ لسانى، ۳ - تەلەتۈت لسانى، ۴ - توماندېن لسانى (اوبى يوقارىسىندا اوتوران تۈرك قىللىرى)، ۵ - يەنەسەي يوقارىسىندا كى تۈركلەرنىڭ لسانى، ۶ - اورىياخى لسانى (موغولستانىڭ غەربىدە)، ۷ - پاراپىنلەرنىڭ لسانى، ۸ - قىرغىز لسانى، ۹ - نوغاي لسانى، ۱۰ - قومىق لسانى، ۱۱ - قىراچاي لسانى، ۱۲ - باشقىرد لسانى، ۱۳ - سارت لسانى، ۱۴ - اوزبەك لسانى، ۱۵ - تۈركمەن لسانى، ۱۶ - غەمەنلى تۈركلەرنىڭ لسانى، ۱۷ - تاتار لسانى (قازان، قىرغىم)، ۱۸ - آذربايجان لسانى، ۱۹ - جىواش لسانى، ۲۰ - قون لسانى.

ھەر نە قادار آروپا و روس تۈركۈلۈغلەرى بوتون تۈرك - تاتار بوداغىدا بو قادار و داھا زىادە لسان بولىيورلار سادە بونلارنىڭ بىك چوغى لسان اولمايۇبۇ آنجاق عىن بوداغىڭ شېۋەلەردىر. يالىگىز تەمەيەلە آيرى مورفولوگىيا ولە كىسكىونە صاحب اىكى لسان واردىر كە،

بودا «جىواش» ايله «ياقوت» دىر. دىگرلەرى ھىچ بىر زەمان مەستەل بىر خەت و آيرى بىر لغت تەلقى اولونماقتا دەرەدە، خەت دىگر تۈركلەر طرفىندەن آگلاشمايماقتا مەرتەبەدە غەمەي تۈرك - تاتار لسانىدىن آيىلمەمىشلەردىر: بورادا يالىگىز شۇنى دىمەك لازىم كىلەر كە، ۱۰-۱۲ - نەجى غەسەرلەدە تۈرك-تاتار لسانلارى اىكى مەھمۇد بوداغا آيرىلۇپ اىكى آيرى زەنگىن ادىيات مەيدانا كەتتىرمىشەر كە، بونلاردىن بىرىنچىسىنە چىغاتاي، دىگرىنە اوغوز تۈركچەسى ياخۇد رەھى تۈركچە دەنەلىر. چىغاتاي تۈركچەسى اورتا آسيا و كاشغەر، سىبىر، وولغا بويى، قىرغىز، قوبان طرفلەرىدە ياشايان تۈركلەرنىڭ، قونلەرنىڭ آراسىدا يايلىدىغى خەلدا اوغوز تۈركچەسى تۈركمەنلەر، آذربايجانلار (روس و ايران آذربايجانىدا) غەمەنلى تۈركلەرى، سەلجۇقلار، روم اىلى تۈركلەرى و تۈركچە قونوشان اسكى غەمەنلى اولكەلەرىدە قونوشۇلۇر.

اىلك دەفە اورال آلتى لسانلارى آراسىدە كى قرات مەسئەلى بىر اىسوتچ ضابطى اولوب ياشاۋا مەجارىدە سىندە روسلار اسىر دوشموش و سىبىرىيا بىلە كۈندەرىلمىش اولان فون شترالەندىرغ Von Strahlenberg طرفىندەن ايلەرى سورۇلۇشۇدۇر. فون شترالەندىرغ 1730 سە سىندە Das Nord und ostliche theil von Europa und Asia نامىلە اسنوقۇلۇمدا چىقاردىغى ائردە بىرىنچى دەفە بو فەكرى مەيدانا قويموش و بوتون بولسانلارى «تاتار دىللىرى» تەسمىيە ايتىمىشەر و بونلارنى آلتى بوداغا آيرىمىشەر. ايشە بو زەماندىن اەتباراً بو نەزەرىيە كەش شەرتدە يايلىوب بوتون لسان و غەتقىيات orkheologie علماسىنىڭ نەزەر دقتىنى جەلپ ايدەرەك بوندىن سوگرا سىراسىلە دورلو تەسنىفلەر و اسمار ظەھور ايتىمىشەر.

ماكس موللەر Макс мюллер توران لسانلارنىڭ تەسنىفى خەقىدە»

On the classification of thouranian la unuages نامیله یازدیغی اثرده agglutination — التصاق حادته سینی اساس آلاراق بیر چوق بیر بیرله مناسبتی اولمایان لسانلاری بیر بیرنه یاقین اعلان ایتیمیشدر. ماقس موللهره قادار و بلهلم هومبوله طرفیندهن تدقیق و تثبیت التصاق حادتهسی لسانلاریک بیر بیرنه یاقینلیغینی تعیینه کافی اولمادیغی کییی «توران» تعبیری ده معین بیر ابل و بللی بیر خلقی افاده ایدمه ز. «توران» دییه اسکئی پرسالار، کندیلرینه تابع اولمایان خلقلاری «توران» یعنی، «غیر ابران» تعبیر ایدهرلردیکه، بونوع خلقلاریک ایچریسینه آری، سامی، تورک، موغول نسلیندهن اولان بیر چوق خلقلار گیره ردی.

فین لسان عالمی م. کاسترون M. Кастрен «آلتای لسانلاری» تعبیرینی ایلری سورموشدر که، بو تعبیر نهمیت «اورال — آلتای» تعبیریه ده گیشدیرلمیشدر. هر نه قادار بوگون اورال — آلتای لسانلاری طرفیندهن اشغال اولونماقدا بولونان ساحه (اورال — آلتای) تعبیرنیک گوستردیگی ساحه دهن داها گیش ايسه ده اورال — آلتای خلقلارینیک تقریباً اسکئی بوردلاری اولدیغیندان هر حالدا حقیقته داها ریاده یاقیندر. بوگونه قادار بوتون بو بوش بوداغیك بیر بیرنه یاقین اولدیغی هنوز تمامیه اثبات ایدلمه میشدر. مع مافیه بو مسئله ايله مشغول عالمردهن «وینکلر — Vinkler» بوتون بو بوش بوداغیك بیر بیرله یاقین قرابتی اولدیغینی ادعا و بونلارا (اپون) لسانینی ده عروه ایدیور. یاپون لسانیه دیگر اورال — آلتای لسانلارینیک قرابتی مسئله سیله وینقلر ژاپونجا و فینجه نام اثرینده اوغراشیور. بوتون بو مسئله نیک تاریخییی «فین — اوغوز» تدقیقاتی» نامیه هلسینغفورسدا انتشار ایدهره ک فین ژورنالیندا بولماق ممکندر. دیگر طرفدهن فین — اوغوز بوداغینیک هند — اروپا

عائله سینه منسوب اولدیغینا دائر دیگر بیر نظریه داها وارددر که، بو مسئله ده «ویکلوند — Viklund» یك، «شرق عالمی» ژورنالیندا «فین — اوغوزجا و هند جرمانجه» نام اثرینده مفصل صورتده ایضاح ایدلمیشدر. عمومیتله اورال — آلتای عائله سینیک مختلف بوداغلاری آراسینده کی مناسبت و قرابتی آچیق صورتده ایضاح و اثبات ایدمه یامک ایچین اسکئی فین و تورک — تاتار لسانلارینی بولوب چیقارماق و بونلاری مقایسه ایتمک لازم گلیر که، بونیک ایچین اورال — آلتای عائله سی هنوز کافی درجه ده تدقیق و تتبع اولونمامیشدر. بو قاریدا سایدیغیمیز اورال — آلتای غروپلارینیک هیچ بیرینه گیرمه یهن و عمومیتله هانکی عائله یه منسوب اولدیغی دعوالی بولونان اوچ لسان داها وار که، بونلاری بعض عالمار اورال — آلتای زمره سینه، دیگراری، بالعکس یامستقل بیر عائله یاخودده موجود لسان عائله لریندهن باشقالارینا منسوب سایارلار. بونلاردان بیرنجیسی (شومیر) لسانیدر. مه زوپوتامیان شومیرلر بعض عالماریک فکرینجه دونیانیک الک اسکئی مدنیتی قوردیشلار و ایلک توغله بی یاپان، ایلک یازییی یازان، حتا ایلک ساپانی یئر سوتوب حیفت سورهن بونلار اولمیشلار و سوگرادان گلهن سامی نسلیندهن قومار بونلاری مه زوپوتامیادان قوغاراق اونلاریک یئرلرینی کندیلری دوتمیشلار. او وقت شومیرلریک یازیلاری cryptographie (گیزلی یازی) شکلینی آلمیش و لسانلاریندان قالان کلمه لرده بعض مؤرخلریک تعیینه گوره قرون وسطاده آوروپادا بیله طلسم مقامینده قوللانمیشدر. هر نه قادار بوتون بو فکرلریک مبالغه اولدیغی آشکار ايسه مه زوپوتامیان سامیلریک مدنیتی، یازییی و دیگر صناعاتی باشقا بیر خلقدان او گره ندیگلری ده آرتیق تسلیم اولونمیش حقیقترلرده ندر. اوپهر، له فورمان و سوک زمانلاردا آلمان عالمتریندهن (هومهل) شومیر لسانینیک اورال — آلتای

عائله سینه منسوب اولدیغینی اثبات خصوصینده بک بویوک غیرتلیر گوسترمیشلردر.

بویله دعوالی دیلردن ایکینجیسی بیر وقتلر ایتالیا دا یاشامیش (ئه تروسک) خلقینیڭ دلیدر، بو لسانی بیر چوق کره لر هند و آوروپا زمره سینه سوقمیشلردر. مثلا 1874 سنه سینده (корсен - کورسهن) بو لسانی لاتین، اومیر، اوسیک دیللیری هند و آوروپا عائله سینده سانمیشدی. داها سوکرا نوروچ عالمی (سوفوس بوغغه Софус Бугге) نام اثرینده بو لسانی ارمینی لسانینا بک یاقین بولمیشدر. حالبوکه. اتروسیک لسانی اوردال - آلتای زمره سینده ن عد ایتمگه در. اورخون آبدلرینیڭ یازیلارینی اوقوماقدا فوق العاده مهارت و وقوف گوسترمیش اولان دانیمارقا عالمی پروفیسور ویلهلم تومسهن گلینجه بو ذات «دانیمارقا قرال، علوم و ادبیات آقاده میاسی بولله تهنی» - نام جریده ده اتروسیک لسانیڭ، بالعکس قافقاس لسانلارینا (بالخاصه لر گین) داها زیاده یاقین اولدیغینی ادعا ایتمگه در، اوچونجی دعوالی لسان اولان باسکالاریڭ لسانینا کینجه بو خصوصده هنوز قطعی بیر نتیجه الیه ایدلمه میس اولوب هم هند و آوروپا هم اوردال - آلتای، هم ده قفقاس زمره لری ایچریسینده بو لسانه تعلقی لسانلار آرانیمه قدادر.

شیمدی گله لیم تورک - تاتار بوداغینا : عمومیتله لسانبک ویردیگی دلیلره دایاناراق تورک - تاتارلاریڭ اسکى وطنلرینی تعیین ایتمک مسئله سی هند و آوروپا لسانیات عالملرینی اولدیغی کییی آوروپا تور کولوغلارینی بک زیاده مشغول ایتمیشدر.

په ده رسهن، وامپه ری، مونقاچی کییی عالملر آلتای داغلاریندان ایرانیک شمالینا، قافقاس داغلارینا قدار تورک - تاتارلاریڭ اسکى وطنلرینی آراشدیرمیشلردر. بو گونده تورک - تاتار لسانلاری

آسیانیڭ غریبنده و آوروپانیڭ شرقی ئواکهلرینده قولانیمه قدادر. ایشته بو قدار گیش بیر ساحه اشغال ایدهن تورک - تاتار لسانلاری شرقجیلر طرفینده ن بیر چوق غروپالارا آیریلیمیشلردر. بو تصنیفلر همهن جمله سی ائتوغرافی، جوغرافی، حتا اداری حدودلر و علامتلیرى نظر اعتباره آلوب اصل مهم اولان لسان و صوتی نقطه لری تمامیه اهمال ایدهر. یالکیز (ویلهلم رادلوف) یڭ تصنیفی جوغرافی و ائتوغرافی (عرقی) علامتلره برابر لسانی، صوتی خصوصیتلری ده نظر اعتباره آلدیغیندان نسبتاً داها زیاده دوغرو سایلماق لازم گلیر. بو تصنیف بوتون تورک - تاتار لسانلارینی دورت غروپایا آیریوکه بونلارده (۱) شرق؛ (۲) غرب (۳) اورتا آسیا و (۴) جنوب غروپالاریدرکه، بونلاردان شرق غروپاسینا آلتای، بارابین، اوبی، یهنیسه ی شیوه لری: غرب غروپاسینا: قیرغیز، غربی سیبیر، باشقیرد، وواغا بوی تاتارلاری شیوه لری؛ اورتا آسیا غروپاسینا: تارانچی (کاشغر، شرقی تورکستان، قولجا) سارت، اوزبک (خیوه، بخارا) شیوه لری: جنوب غروپاسینا: تورکمن، آذربایجان، قیریم و عثمانلی (آنادولو و روم ایلی) شیوه لری گیره ر. چواش و یاقوت لسانلاری مستقل اولوب بو غروپالارا گیره مه زلر. بولیوس نیمه ت کییی بعض تورکیاتچیلر سوک زمانلاردا تورک - تاتار لسانلارینی «صوتیات - Phonetique» خصوصیتلرینی نظر اعتباره آلاراق بو صورته ده تقسیمه یلته نمیشلردر. مثلا، بولیوس نیمه ت تورک - تاتار لسانلارینی صوتیات نقطه نظرینده ن ایکی بویوک قسمه آیریور.

سی - تورک، ی - تورک بو صورته یاقوت و چواش لسانلارینیڭ باشی «سی» قارشولوق دیگر تورک - تاتار لسانلاریندا «y - ی» بولونور.

مثلاً:

تورک - تاتار	ياقوت	تورک - تاتار	چواش
بەر، يير	سير	بورو	سوره
يىلقى	سيلغى	بەميش	سيمەس
يىلدیز	سولوس	بە	سى
يىئى	سەتە	بەش	سيسەن
يىگىرمى	سوربە	بەر	سەر
بوز	سوس	يىلان	سەلەن
		يازی	صیرو
		يوز	سەر
		يىئى	سيس
		يىگىرمى	سیرەم

لاکن بو تقسیم سطحی اولماقدان خالی دە گیلدر، چونکه هر لسانیک دیگر بیر لساندان آبریلان بیر چوق یئرلری بولوندیغی کیی، بیرلەشدیگی بیر چوق نقطەلردە واردر که، بو نقطەلری جامع لسانلاریک مناسبات متقابلەسینی تامایلە تعیین و ایضاح ایدەجک بیر تقسیم یاقماق ایچین هر لسانی دە گیل، هر شیوہی آبری - آیری و سوگرا مقایسەلی صورتدە تدقیق و تبع ایتمک ضروریدر. لاکن (رادلوف) یقاریدا بحث ایتدیگیمیز تقسیمینی آلاچاق اولورساق بو تقسیمدە بیر چوق شیوہلریک یا گلش، عائد اولمادیقلاری غروپلارا دوشدیگینی گوروریز. مثلاً، غرب غروپاسینا دوشەن اوزبک، سارت (خیوہ، بوخارا) شیوہلری دیگر طرفدن جنوب غروپاسینا دوشەن قیریمیک قسم اعظمی لسانیات نقطە نظریندەن بیر-بیرینە داها یاقیندرلار. اساساً، ایشیک آچیغی، تورک - تاتار لسانلاریندا ایکی بویوک غروپا واردر که، بونلاردان بیرسینە

چیغاتای، دیگرینە اوغوز دیمک لازم گایر. بیزیم فکریمیزجە لسان نقطە نظریندەن اون اوچونجی عصرە قادار بو ایکی غروپانیک شیوہلری، خصوصیتلری آلابیلدیگینە بیر-بیرینە قاریشمیش ایدی. اورخون کتابەلری، قوداتقوبلیک، ەبەالحقایق بونا آچیق دلیلدر. سوگرا تورکلریک بیر قسمی ایران و کوچوک آسیا، قافقاس طرفلریندە یئرلەشدیگەن، دیگر بیر قسمی دە اسکی یورددا قالب کاشغر، تورکستان، وولغا، قیچاق اولکەلرینی بیزمەدیگەن سوگرا آرتیق باواش-باواش اوغوز تورکجەسی بیرینجی و چیغاتای تورکجەسی ایکینجی قسم تورکلریک لسانی اولموشدر. ایشتە (رادلوف) یک دورت غروپاسینی بوگون داها یاشاماقدان بولونان تورک - تاتار لسانلاری ایچین ایکی بویوک غروپایا آیردیقدان سوگرا قالانلارینی بوایکی بویوک غروپا آراسیندا تقسیم ایتمک ممکن اولور و بوتقدیردە هر ایکی غروپانیک صوتی خصوصیتلرینی بولوب چیقارماق داها زیادە قولایدر. اویلە ایسە فکریمیزجە چیغاتای غروپاسینا شو شیوہلر گیرە: اوزبک، سارت، تارانجی، آلتی، بارابین، اورباغای، وولغا بوی تاتارلاری، شمائی قیریم (نوغای یاخود چول و بونلارا یاقین قاراجای، قومیق) الخ... اوغوز غروپاسیندا ایسە تورکمن، آذربایجان، عثمانلی، جنوبی قیریم الخ... گیرەرلر.

شیمدی تورک-تاتار لسانلارینی تاریخی جەتدەن تدقیق ایدەلیم. تورکلریک اسمی تاریخ صحیفەلریندە بیرینجی دفعە «تو-کیو» طرزیندە پیدا اولیور. توکیو آلتای داغلاریندان بیرسینیک آدی اولوب معناسی «مفغر-قاسقا» دیمک ایمیش. چین تاریخی منبعلری بو تورکلریک منشای، کندیلریلە اولان محاربەلری حقیندە اولدیقجا مفصل معلومات ویرمگەدەرلر. بونلاریک روایتینە گورە چینلیلرە اولان محاربەلردەن بیرسیندە تورکلر تامایلە محو اولاراق

بیر اوغلان قالمیش و بو اوغلانیک قوردله (بوز قورت — بورتەچنە یاخود شانه) اولان ازدواجیندن تورکلر بیر داها توردەمیشلر. بو حکایه (ابوالغازی بهادر خان بن عرب محمد خان) یك «شجره تورکی» نام اثرینده بیر آز داها باشقا صورتدە «قیان برلان نکوزینیک ارکینه قونقا باروب بورت قیلیب اولتورغانلاری» دە نیلەن فصلیندە اولدیغجا تفصیلاتلی بیر صورتدە ایضاح اولونور. (ارکینه قون) تورکلر یك بو فلاکنده قاچوب قورتولدیقلاری سربست، آزاد بورددرکه، بوندان سوگرا بو قورتولوش گونی تورکلر یك اڭ بوبوک بایرامی اولموشدر. چینلیلر یك «تو — کیو» لر حقینده کی ایلک خبرلر VI — نجی عصردهن چین بوغوی خانینیک بونلارا گوندهردیگی سفارشیک تصویریندن قالمادر.

هر نه قادر علی العاده تورک — تاتار لسانلاریندان بحث ایدیلیرکن بوگون همەن بوتون مستشرقلر یك تورک — تاتار ادبیاتینیک اڭ بیرنجی آبدەلری، دیه یالکیز «اورخون کتابەلری» نی تانیورساده تا میلاد عیسادەن اول تورک — تاتارلار یك یازیلاری، یازلمیش اثرلری اولدیغینا شهبه لیدر. چونکه «اورخون» کتابەلریندە تصادف ایتدیگیمیز لسان و اسلوب آرتیق ایشلەنمیش بیر لساندر. بویله بیر «ایشلەنمە» بیر عصر ایچربسیندە آنجاق میدانا گلە ییلور. ماجار عالمی (نوری یوژەف) یك افادە سینە گوره اویغور خانلارینیک سربابلاریندا هر زمان وقعە نویسەر بوانوب اویغورلار یك تاریخینی میلاد عیسادەن یك سنە اولکی زمانلاریندان باشلابوب قید ایدەرلردی. بو وقعە نویسەر منتظماً (چنگیز خان) یك ظهورینە قادر چالیشمیشلاردر. بونیک ایچین اونینجی عصرده چین سیاحی (وان — یانغ — تە) اویغور ایلیندە بیر چوق عمومی کتبخانا گوردیگینی سویلەرسە بونا شاشیلمامالیدر. ۱۳ — نجی عصرده (جامع التواریخ) نامیلە یازدیغی اثرینیک بیر چوق یئرلریندە

«رشیدالدین» یوقاریدا بحث ایتدیگیمیز وقایعنامەلری ذورموش و بونلاردان استفادە ایدوب اثرینیک سوگینا، بونلاری تعلق ایتدیگینی یازیورساده اثرینیک یالکیز بیرنجی اولوب ایکینجی و اوچینجی جلدلری هنوز بولونامادیغیندان بو وقایعنامەلری تدقیق ایتمک قابل اولامامیشدر.

ایشته بونیک ایچین، مع التاسف، تورک — تاتار لسانی آبدەلرینی ییزدە «اورخون» کتابەلریندەن داها ابرته زمانلارا گوتورمک قدرتیندەن محرومیمیز. اورخون کتابەلری بشدینجی و سکزینجی عصر میلادی به عائددر.

اورخون، موغولستاندا (سەلەنغا) سونیک بیر قولیدرکه، آبدەلردە بونیک یانیندا بولونموشدر. بو آبدەلری سیبیریالی روس پولیسیتی «یاردیتسەف — Ярдынцев» .. 1889 دە بولموش، لاکن بو کتابەلری اوقوماق شرفی دانیالی پروفەسسور (ویلهلم تومسەن) ه قالمیشدر. بو کتابەلر یك موجودیتینی بوندان اول جوینی فارسی دیلیندە یازدیغی و ۱۲۵۲ دە عموجە سیلە بیرلیگدە مینگو قانا قادر یاپدیغی سیاحتی تصویر ایتدیگی (تاریخ جهانکشا) نام اثریندە ذکر ایتمیش ايسەدە هر ناسیلسا نظر دقتی جلب ایتمەمیشدر. جوینی بو اثریندە (اردو بالیق = عسکر شهر، دیمکدر) شهرینیک خرابەلری یانیندا داش اوزەرینە خصوصی حروفات ایله یازلمیش کتابەلر گوردیگینی یازمشدرکه، ایشته بو ۷۳۱ سنەلریندە اوغوزلار یك اشغالی اثناسیندە (گول تکین) یك دوشدیگی اردو بالیق شهریدر.

اورخون کتابەلرینیک اڭ قیمتلی لری اوج دانه اولوب بیرنجیسی ایلترس خانیک — ۶۹۲ سنە سیندە وفات ایتمیشدر — اوتقون نهری کناریندە کی مزار داشی اوزەریندەدر. ایکینجی سی (کوک سون — اورخون) و (چایدام) گولی آراسیندا (قارابالاغاسون = قارا شهر) یك شمال شرقی

طرفارینده ایلترس خانیک گوجوک اوغلی (کول تکین) نامینه دیکلیمیش آبدەدرکە، ۷۳۲ تاریخیندن قالمادر. اوچونجیسی ایلترس خانیک بویوک اوغلی (بیلکە خان) چینلیلرجه (بی-کیا قاغان) یاخود (مە-کی-لیهن) نامینه ۷۷۰ دە دیکلیمیش دیگر بیر آبدەدر. ویلهم رادلوف بو کتابەلری تدقیق و ایضاح خصوصینده بویوک غیرتلر گوسترمیشدر. بو کتابەلردە کی تورک دیلی، بوگون تورک لهجهلری آراسیندا (قوداتقوبیلک) واسطەسیلە ییلدیگیمیز اویغور دیلینە اڭ یاقین تور کجەدر.

بو آبدەلردە أساطیری زمانلاردان بیلکە قاتا قادار تورکلریک تاریخی قیسا صورتە عرض و ایضاح اولونموشدر. بورادا بو آبدەلریک یازبیجیسی، مؤلفی تورکلریک چین مدنیتی قارشوسیندا کندی بئلیکلرینی غائب ایندیکلرینی، کندی وارلیقلارینی اونوتاراق چینلیرە یالدىزلی تبتولار، عنوانلار خاطرې ایچین قول اولدیقلارینی یانا-باقیلا آگلایور و (بیلکە قان) بڭ «تورک بودونینی = خلقینی» بو خورلیقدان ذلت و فقیرلیگدن قورتاردیغینی ایضاح ایدیور.

بوندان باشقا شرقی آسیادا «ایان» داغلارینیک شمالینا دوغرو یگی چای نهرینیک سول ساحلی اوزەرینده (آباتسق) آداسیلە قارشو-قارشویا اوزانان قایا اوستینده واتح اوج داش اوزەرینە اویغور حروفاتیلە و سیاہ بویا ایلە یازیلیمیش کتابەلر گورولمگەدر. بونلاریک فوتوغرافی ایلە آلبیمیش نمونەلرینی ژورژ سپاسکی ۱۸۵۷ دە روس جوغرافیا ایمپراتور جمعیتی یازیلاری Записки русск. Географ. императорск. общества. نام ژورنالیک ۱۲-نجی جلدینده نشر ایتیمیشدر. لاکن بو کتابەلریک یازیلاری سیلینمیش، بعض یئرلردە بویاسی کیتیمیش اولدیغیندان شیمندی یە قادار هانکی زمانە عائد اولدیغی چیزیلە مەدی. یالکیز بەرەزین چکیزخان زمانینە

یعنی ۱۳-نجی عصرە عائد اولدیغینی فرض ایتمگەدر. بوندان سوگرا شرقی تورکوستانا و ۱۱-نجی عصرە گلەجک اولورساق بورادا و شوزماندا تورک لسانینا عائد اولماق اوزرە زمانمیزه قدار قالا بیلەن بیرنجی بیر اثرە راست گلیوریزکە، بودە بڭ معروف و هر نقطه نظردهن بڭ مهم اولان (قوداتقوبیلک) اولوب ژوزف هامر طرفیندن استانبولدان گتیریلەرک و یانە ایمپراتور کتبخاناسینیک مالی اولموشدر. اویغور تورکجەسینده و اویغور یازبیلیمیش اولان بوال یازبیلی نسخه، هر اتمە ۸۴۳ هجری، یعنی ۱۴۳۹ میلادی ییلده وجودە گتیریلیمیشدر. لاکن بو اصلی نسخه دە گیلدر، زیرا مؤلف اثرینی عرب حروفاتیلە یازمیش اولوب بویلە عرب حروفاتیلە یازیلیمیش بیر نسخه سی دە قاهرە دە بولونموشدر. قوداتقوبیلک مؤلفی یوسف حاجب اسمینده بیر ذاتدر کە، باشقا بیر یترده باشلادیغی اثرینی «کاشغر» دە ۴۶۲ هجری، ۱۰۶۹ میلادی سنەسینده بییریمیش و حامیسی اولان بوغراخان نامینده کی بیکە اتحاف ایتیمیشدر. اثر اسامی اعتباریلە تعلیمی بیر منظومە اولوب امرایە نصیحتلر ویرەن و حکمدارلاریک اجراءات و حرکاتینی اداره ایلدەجک عمدەلر وضع ایدن هر هانکی بیر چینجه اثریک تورک احوال و خصوصیاتینە و تورک باقیشینا اویدورولموش بیر ترجمە سیدر. بو اثر آز-چوق ماکیاوهلی نیک (پرنسیپ) نام اثرینیک مندرجه اعتباریلە قوشاغی اولدیغی کیبی سعدی (بوستان) نەدە بگزرە، اثر ۸۳ بابە بولونموشدر؛ نثر ایلە یازیلیمیش مقدمە ایلە فہرستەن باشقا قسمی چیفته قافیەلی و اون بیر هجالی مصرعەلاردان ترکیب ایدیامیشدر. بو سوڭ درجه قیمتدار لسانی یادکاری اڭ اول (ژوبەر) ییلدیرمیش و ایچیندەن بعض نمونەلرینی (ژورنال آزیاتیک) بڭ ۱۷۲۳-نجی ییلی اثناسینده نشر ایلەمیشدر. اوندان سوگرا

(وامبەرى) اڭ مەم قىسمىنى ۱۸۷۱ دە، اڭ سوڭ زىمانلاردا ايسە (وبېلېم رادلوف) ۱۸۹۱ - ۱۹۰۰ سەنلەرىندە تامامىلە نىشرا ايتىمىشدر. ائرىك بىر چوق بىرلەرىندە حەرقلەرىك شەكلى بىلەرسىز و شېھەلى بىر حالدا اولدىغى كىيى، بىر چوق صوتلەرىك افادەسى ايجىن چوق برده عىنى حروف قوللاننىور.

ايشتە بوندان دولايىدر كە، بوگون بىز (قوداتقويلىك) يەك دورت دورلو اوقوندىغىنى گوروبورنىز؛ بونلاردان (وامبەرى) ابلە (تومسەن) يەك اوقوبوشلارى عىنى دە گىلسەدە بىر - بىرەنە ياقىن در. رادلوفىك كى بونلاردان پەت اساسلى بىر صورتدە آيرىلماقدا اولوب (مارتىن هارتمان) ايسە تامامىلە دە گىلسەدە اولدىقچا رادلوفلە بىرلەشەر. حالبو كە، (تومسەن)، (رادلوف) يەك قرائت و نقل صورتىنى شەتەلە تنقىد ايدەرەك بونىك نە قانداق اساسىز اولدىغىنى يەك آشكار بىر طرزده اثبات ايتىمىشدر. اويغورلارىك بوردلارى (قوداتقويلىك) يازىلدىغى دورده (قارا قوروم) قانداق اوزاندىغى حالدا بوگون بونلارىك احقادى يالىگىز كاشغر و شرقى تور كوستاندا اوتورە قانداق درلار.

موغوايسنان و شرقى تور كوستاندان شىمدى اورتا آسپايا كلەكچك اولورساق بورادا زھور ايدەن تور كچە ائرلەر آراسىندا زەانجا بىرىنجىسى تارىخى بىر ائردر كە، ابو مسلم يەك حيات و جنكلىرىنى رومان شەكليندە تصوير و تعريف ايدەر. بو ائر ۵۵۰ ھجرى، ۱۱۵۵ ميلادى سەنەسىندە يازىلمىش اولوب اساسا (وامبەرى) نىك بو زمان خىوودە گورموش و ايكى ائرىندە بىلدىرمىش اولدىغى ال يازىسى عىنى تارىخى حاويدر. اورتا آسپا لسانى يادكارلارىندان ايسكىنجىسى اولان يوسف و ذلىخا آدلى منظوم ائر (يعقوب) يەك اوغلى (يوسف) ابلە زوجهسى «پوتيفار» يەك حكايەسىنى مثنوى طرزىندە (چىقتە قاقىلەلى) ايتوا ايدەر. هوللاندا شرقى تاجىسى «ھوتسما» طرفىندەن «اسكى تور كچە بىر شەر» نامىلە نىشرا اولونموشدر.

اورتا آسپا لسانى يادكارلارىنىك اوچونجىسى (رىفوزى) نىك (قىصص الانبىا) عنوانلى كىتابىدر كە، ھجرىتىك ۷۱۰ ىغىنى، ميلادىك ۱۳۱۰ سەنەسىندەن قالمادر. بو ائرى ميخائىل ايلمىنسكى ۱۸۵۹ دە (قازان) دە نىشرا ايتىمىشدر.

اورتا آسپا ويا دىگر تەبىرلە چىغاتاى تور كچەسىنە عاندا دوردىنچى ائر (خواجه احمد يسوى) نىك (حكمت) عنوانلى كىتابىدر كە، تور كوستاندا تصوف اوزەرىنە يازىلمىش ايلك تور كچە ائردر. ھرنە قانداق (احمد يسوى) نىك نە وقت ئولدىگى معلوم دە گىلسەدە تىمورلىنگىك ۱۳۹۷ سەنەسىندە گلوب بويوك بىر جامع و تەربە بنا ايتىدىرىدىگىنە گورە ۱۴ - نچى عصرىك شاعر و متصوفلەرىندەن سايماق لازم گلىر. احمد يسوى نىك لسانى خوقند خانلىغىندا سويلەنەن تور كچەدر.

قىپچاق خانلىغىندان اوچ دانە تورك دىلى يادكارى واردر كە، بونلارده ۱۴ - نچى عصردهن قالمادر. زمان سىراسىلە ايلك اولكىسى قووارتو شەكليندە ۱۶۱۴ ياپراغى حاوى اولان لاتىنجا قودە قىس قومانىقوس - Codex Cumanicus عنوانلى ائردر كە، شاعر (بەتراق) يەك بىر ھدىەسى اولاراق وندىك جەمھورىنى كىتبخانەسىنىك مالى اولموش و بوگون وندىكە «ساتتامارقو» مناستىرى كىتبخاناسىندا بولونماقاددر. ائر ۱۳۰۳ سەنەسى اورتالارىندا يازىلمىش اولوب بو صورتلە بويوك تورك دىلى يادكارلارى آراسىندا يەدىنچى موقعى دونار. ايشتە بو (قون) لر آراسىندا دولاشان قىسماً جنوبزە ايتالىان، قىسماً آلمان مېسيونىرلىرى بىضاً لاتىن، بىضاً آلمان لسانىندا ائرلەر دوزەرەك قون (قومان) تور كچەسى كىلمات و افادەسىنى او كرنەك ايستەمىشلردر. بو ائر ماجار علوم آقادەمىسى نىشراى آراسىندا «قوون غەبزا» نىك مساعىسەلە نىشرا ايدىلمىشدر.

بوندان باشقا قبيچاق تور كچه سيندن قالما ، اوينور حرفلر بيه يازيلميش ۱۴-نجى عصر دهن قالما ايكي اوقايچا لسانى اثر قالميشدر: بىرى توقاميش خانىك ۲۰ مائس ۱۳۹۳ ده ياغايلا آدلى لهستان قراللارىندان بىرىنه ويرميش اولديغى بارليغ، يعنى فرمان صورتيدر. ديكرى ينه قبيچاق خانلارىندان تيمور قوتلوغ ياك ۲۴ نيسان ۱۳۹۸ ده دينه پر ساحلينده بازاراق قريمدا «محمد» نامينده بىرىنه گونده رميش اولديغى تخليه نامه در كه، بوندا اونلار ياك زاد كانلىق حقوقىنى تايد ايله ميش و اونلارى هر دورلو وير گيلردن معاف دوتموشدر. بارليقلار (سعاد گراي) يگكيله بىرايكده «Тарханские ярлыки Тахтамыша, Тимур Кутлука Саадет-гирея» ناميله قازاندا ۱۸۵۱ سنه سينده بره روزين طرفيندهن نشر ايديلميشدر.

بورادا بالمناسبه اسكى «بولغار» شهرى خرابه لرى آراسيندا و عموميتله وولغا و قاما نهر لرى بويندا بولونموش اولان مزار داش كتابلارنى ذكر ايتمك لازم كلىر كه، بو عرب لسانيله يازيلميش كتابلرده بىر چوق تور كچه سوزلر بولونماقدادر. قلاپروت ، بهر زين، احمدوف، آشارين، حسين فيضخان اوغلو نىك بولوب نشر ايتديكلرى مزار داشلارى ۱۴-نجى عصر دان المادر.

شىمدى آنادولو عثمانلى و سلجوق تور كچه سينه گله جك اولور ساق، بىرىنجى اثر مولانا جلال الدين الرومى نىك اوغلى (سلطان ولد) ياك فارسى ديلينده كى (ربانامه) سيدر كه، (۱۰۶) يىندهن مركب بىر منظومه در و ايران موغوللار نىك حكمدارى (محمد خدا بنده اولجايتو) خانان اتحاف اولونموشدر. بو اثر ۱۳۰۵ ايله ۱۳۱۲ آراسيندا يازيلميشدر «ايغنانى قونوش» ماجار شريف تاجى سى ۱۸۹۲ ده (ربانامه) بى تماميله شرح و ترجمه ايتميشدر.

عاشق پاشا ابن مخلص ابن شيخ الياس ۱۲۷۱ ميلادى (۶۷۰ هجرى) سنه لرينده دوغوموش و ۱۳۳۳ و يا خود ۱۳۳۲ سنه لرينده اولموشدر. (۷۳۳ هجرى) عاشق پاشانىك (غريبنامه) آدلى بىر اثرى قالميشدر كه، بو كتاب اون بابيه بولونموش اولوب هر بابى اونار حكايه يه (داستان) آيريلميشدر و مجموعاً ۱۰،۰۰۰ بيت و يا ۲۰،۰۰۰ مصراع دان عبارت اولان بوتون منظومه ۱۱ هجا اوزه رينه مرتب و مشوى طرز بنده قايده لرله يازيلميشدر. بونس امره نىك ۷۰۷ تاريخلرينده (۱۳۰۸ ميلادى) يازديغى ديوانى واردر كه، تورك پروفوسورى كوپر باي زاده محمد فواد ياك طرفيندهن (تورك ادبياتينده ايلك متصوفلر) ناميله نشر اولوتان بويوك حجه لى اثرينده گره ك احمد يسوى، گره ك بونس امره و بونلار ياك اثر لرى حقينده مفصل معلومات و بىريلميشدر.

نهایت تورك ادبياتينىك مبدالرينه دائر اثر احمد نىك (اسكندر نامه) سيدر كه، ۱۳۹۰-نجى سنه دهن قالما (بويوك اسكندر) دهن بحث ايدن بىر داستاندر. بو اثر ۳۸۲ صحيفه دهن عبارتدر.

اسكندر نامه ايلك عثمانلى اثرى عد اولونديغيندان ، اهميتى بىر قات داها آرتار. عين صورتله عثمانلى ادبياتينىك مبدالرينه عائد ايكي اثر داها واردر كه ، بونلاردان بىرىسى (روم سلجوقيلرى تاريخى) كه ، ايكي نىجى سلطان مراد زمانيندان يعنى، ۱۴۲۱-۱۴۵۱ تاريخلرينده وجوده گتيريلميشدر. ديكرى ايسه (الفرج بعد الشدة) آدلى حكايه نر مجموعه سيدر كه، «وامبه رى» طرفيندهن نشر و شرح ايديلميش اولوب قطعى بىر صورتده ۱۴۵۱ (۸۵۵ هجرى) تاريخينى حاملدر.

ياقين شرق و جنوبى روسيا بى اللرينه كئچرميش اولان موغوللار ياك بويوك بىر مقداردا تورك اسيرلره مالك اولديلار كه، بونلار ياك ياك

بويوك قسیمی دشت قبیچاق (یعنی جنوبی روسیا) دان آدیقلاری تورکلردی. بو آسیرلری او زمانکی مصر سلطانینا ساتدیلار. اوده بونلاری کندی (خاصه بولوگی) نه آلدیردی. ایشته بو تورکلر بیر آز سوگرا او قادار بويوك نفوذ آلدی ایتدیلر که، ایویلدوشدیگدن سوگرا سلطنتی اللرینه کتچیردیلر و او زماندان بری یتیشهن مصر سلطانلاری بونلاردان گلمه در که، بونلارا «کوله من یاخود مملوک» عینی زماندا چرکس سلطانلاری ده دیه لرلردی. ایشته بو تورکلر بونلاری اوزهرینه یازیلیمیش بیر قاج اثرلر قالمیشدر که، بونلاردان بیرینجیسی (کتاب مجموع ترجمان تورکی و عربی و مغولی فارسی) آدلی اولوب بیر نسخه سی لایدن آقاده می کتبخانه سینده در. ۷۶ ورقدهن مرکب اولان بو مجموعه خلیل بن محمد بن یوسف التونوسی ۱۲۴۵ سنه سی اوللرینده استساخ ایله میشدر. بونیک لسانی (قوده قس قومانیقوس) ده گوردیگیمیز قومان (قون) لهجه سینیک عینیدر، چونکه کرهك (قوده قس قومانیقوس)، کره کسه (کتاب مجموع ترجمان ترکی و عربی... الخ) عینی دشت قبیچاق قونلارینیک لسانیدر. بو قیمتدار اثر هوتسما طرفیندهن (بیر تور کچه-عربیجه لفتچه) نامیله آلمانجا اولراق، ۱۸۹۴ ده نشر ایدیلمیشدر. نه مصر مملوکلرینیک لسانیدان ایکی بادکارده (کتاب الادراک للسان الاتراک) عنوانلی بیر اثر در که، بونی قاهرده یاشایان ابن حیان الرناطی نامینده کی عرب مؤلفی ۷۱۲ هجری (۱۳۱۳-۱۳۱۲) ده یازمیشدر. بو لسانی اثرده ۱۳۹۹-۱۸۰۱ ده ایستانبولدا نشر ایدیلمیشدر.

نهایت اوچونجی او زمان تور کچه سینه عائد اوچونجی اثرده عجم شاعری (سعدی) نیک گلستانینیک (کتاب گلستان با ترکی) آدلی ترجمه سیدر که، گلستاندان ماعدا بو قوجامان کتابدا عینی مترجمیک بیر تاقم شعرلری ده واردر. بو اثریک یکانه نسخه سی لایدن آقاده می کتبخانه سینده محفوظ بولونماقدادر.

سامی عائله سی . - بو عائله نیک بوداقلاری شونلاردر :

(۱) آسوری بوداغی، یعنی، اسکئی آسوری لسانی که، میلاد عیسادهن بیر قاج بیگ سنه اول نینوا و بابلده چیوی یاخود میخی یازی ایله یازیلیمیش آبدهلری واردر. بولسان میلاد عیسادهن بیر قاج بوزسنه اول آرتیق اولمیش ایدی. ۲) کمان بوداغی بونا یهودی و فیکه لسانلاری گیره ر که، یهودی لسانینیک اگ بويوك اسکئی آبده سی «عهد عتیق یاخود اسکئی انجیل» در. هر ایکی لساندان ده آرتیق اولمیشدر. یهودی لسانی میلاد عیسادهن اوچ عصر اول اولمیشدر. یالیگیز صنعی اولراق لاتینجا کیبی هنوز قوللانیلماقدادر. ۳) آرامی بوداغی یاخود سوریه لسانیدر که، اسکئی انجیلک بعض قسملری بولسانله یازیلیمیشدر. میلاد عیسا زمانلارینده فلسطینده آرتیق بولسانله قونوشوبورلاردی. بولسان هنوز «آسورلار» آراسیندا قوللانیلماقدادر که، بو آسورلار روسیه و بالخاصه قافقاسیادا بولونورلار. ۴) عرب بوداغی؛ بو بوداغا اسلامیتله برابر آسیا و آفریقانیک شمالینده یایلمیش و بیرچوق مملکتلر و مللرده ملی لسان اولراق بئرله شمیش اولان عرب لسانی گیره ر که، حبش لسانی ده عرب لسانینه اگ یاقین قرابتده بولونور.

آوروپا، هند-آوروپا و اورال-آلتای لسانلاری طرفیندهن اشغال ایدیلمیشدر، یالیگیز باشقا وئ تروسکلر بونلاردان آیریلوب قالیرلار. قافقاسدا دورلو قبیله و خلقلار دورلو لسانلاردا قونوشورلار. بودیللر بونلارینیک بیر تاقیمی کندی آرالاریندا بعض بیر مناسبتله مالک ایسه ده دیگر بیر تاقیملاری بیر-بیریله قطعاً مناسبتدار ده گیلدر. بولسانلاریک کافه سینه قافقاس لسانلاری ده نیلیر. بیریرینه یاقینلیق گوسترن دیلر: گروزین، مینغرمل، سوانت لسانلاری

اولدىغى حالدا بىر بىرىلە ھىچ بىر علاقەسى بولونمايان دىللردە: چىر كىس، چەچەن، لىزگىن و سائر لسانلاردىر.

بونىڭكە بىر قانچەدا اورال-آلتاي عائلەسىنە منسوب قومىق، بالقار، قاراچاي، تورك-آذربايجان ھىند و آوروپا عائلەسىنە باغلى آسەتىن و ارمنى لسانلارى واردىر.

آسياياكلينچە بو گىشى قىطعە اورال-آلتاي، سامى ۋە ھىند و آوروپا لسانلارى طرفىندەن اشغال ايدىلمىش اولوب بونلاردان باشقا «ھىجائى وياخود اصلى» نامىلە آڭلان بىر تاقىم لسانلاردە واردىر كە، بونلارىڭ دە كندى آرالارىندا ياقىنلىق بولونوب بولونمايدىغى ھىنوز ابضاح ايدىلەمەمىشىدۇر. بونلارىڭ چىن-كناي، سىام، بوقاغىر، كورىياك، غىلياك، قامچادال، آينو لسانلارى دە آبرى لسانلار اولاراق قالىيورلار. نھايت ياپون لسانى دە اورال آلتاي عائلەسىنە منسوبىتى حقىندە نظرىلەر بولونماقلە برابر ھىنوز آبرى بىر لسان اعتبار اولونماقدادۇر.

آفرىقادا ايسە سامى لسانلارىندان اولدىغىنى گوردىگىمىز عرب و ھىبىش دىللرىندەن باشقا سامى عائلەسىنە بوبوك ياقىنلىغى اولان و «ھامى» دەنىلەن دىگر بىر عائلەبە منسوب بىر تاقىم دىللر داھا واردىر كە، اونلارىڭ: كوشىت، نوبى، بەزبەرى مىلاد عىسادەن ۴۰۰۰ سە اولىندەن قالما آبدەلىرى ابلە تانىلمىش اسكى مصر لسانى و بونىڭ بىر بوداغى اولان قىطى لسانلارى بولونور كە، بو سوگىنجىلار يعنى اسكى مصر و قىطى لسانى آرتىق اولمىشىدۇر. آفرىقانىڭ جنوبىندە «قاخر عائلەسى» نامىلە آبرى بىر غروپيا تشكىل ايدەن دىلار اولدىغى كىبى آبرى توران ھوتتاتو و بوشىمان لسانلارى واردىر. آفرىقانىڭ اورتاسىنا گىلنچە بورادا شىمدىبە قدار پك آز تىدقىق اولونموش و «نەغر-زىنجى عائلەسى» نە منسوب لسانلار بولونور.

آوستراليا قىطعەسىندە، آوستراليا دىللىرى نامىلە آبرى بىر عائلە بولوندىغى كىبى، آدالاردادە مالاي - پولىنەزىيا دىللىرى بولونور كە، بونلاردە پولىنەزىيا، مەلانەزىيا، مالاي بوداقلارىنا آبرىلور. آمرىقادا، ھىند و آوروپا عائلەسىنە منسوب مھاجر آوروبالىلارىڭ لسانلارىنى سايمازساق يىرلىلرىڭ لسانى يوقارىدا سوبلەدىگىمىز كىبى عضوى چەتدەن (كشىرالتركىب) لسانلار جملەسىنە داخل دىر. بونلاردان باشقا قىطىلر ساكنلرىنىڭ اسكىمو و آلەنوتلارىڭ لسانلارى واردىر.

لسان و عرق. - لسان عرقىڭ دائىمى علاەت فارقەسى دە گىلدۇر. بناء علىه طبابتىڭ بدنات - Jomatologie تعبير اولونان قىسمىنىڭ وىردىكى مەلومات اوزدەرىنە تشكىل ايدەن «آتروبولوغىيا - وجود بشر علمى» نىڭ مئىدانى گىتىردىكى عرقلر تىنىفاتى ابلە لسان عائلەلرىنى موازى سايماق ھىچدە دوغرو دە گىلدۇر.

خلاصە، ھىر ھانكى بىر عائلەبە منسوب لسانلە قونوشان خلقى مەىن بىر عرقدەن سايماق مەمكىن اولاماز.

لسان، مدنىت و حىيات اجتماعىبەنىڭ اڭ قوتلى بىر آلتى اولاراق بىر ملتدەن دىگرىنە كىچەر. ھىند و آوروپا لسانلارى آرىلارىڭ اونلاردان اول آوروبادا بولونان و دىگر عرقە منسوب اولدىغىندا شىبە ايدىلەمەيەن يىرلىلرلە بىرلەشمەلرىندەن حاصل اولان ملز آوروبالىلار آراسىندا يايلىدىغى كىبى تورك - تاتار لسانلارىندا قونوشان خلقلردە موغول، آرى، سامى و آوروبائى عرقلرە منسوبىدۇر. داھا بىر قاچ عصر اول فارس لسانىندا قونوشان سارتلارىڭ، بوگون آرتىق توركچە قونوشدىقلارىنى و تورك سايلدىقلارىنى نظر اعتبارە آلىرساق بو مسئله تامامبە آچىق اولاراق آڭلاشلىر. اىكى ملت

بیر - بیرینه قاریشدیغی زمان هانکیسینیڭ لسانی اوستون گاهجکینی اولدەن کئسدیرمک پک گوجدر، چونکه بعضاً سیاسی، بعضاً اقتصادی و مدنی و بعضاً دینی و دورلو جریانلار کیبی عصری قوتلر بو خصوصدا تاثیر گوسته ریرلر. مثلا، عرب لسانیڭ، تورک و عبرانیلر آراسیندا بوگون گوردیگیمیز کیبی بو یوک نفوذ صاحبی اولماسینیڭ تورکلره گوره سببی مدنی و اقتصادی اولسا، عجملره گوره - که، عربلردن شهبه سیز داها یوکسهک مدینه مالک ایدیلر - دینی، یعنی نصریدر. هکذا تورک دیلی گرهک سلجوقلار، گرهکسه عثمانلیلار وقتینده آنادولو و روم ایلینده یاشایان ایرانی، عرب، روم، ارمنی، کورد، آرنائوود، بولغار، بوشناق کیبی قوملری باشلیجا سیاسی قوتله تمیل ایتمیشدر.

دیلیک شای دیلیک چقیش و غائب اولوشی

بوتون اورال - آتای دیللیری، اسکی اورال - آتای دیلینده، هند - آوروپا لسانلاری اسکی هند - آوروپا دیلینده، سامی دیللیری اسکی سامی دیلینده مئیدانا گلیمیشدر.

بو صورتله هر عائله ایچین بیر «آنا لسان» فرض ایدیورلار. شیمدی عجب، بو «آنا لسان» لار آراسیندا بیر مناسبت یوقمی، یعنی بیر عائله نیڭ لسانلاری آراسیندا اولدیغی کیبی بولسانلار آراسیندا ده اویله بیر قرابت ممکن ده گیلمی که، بو صورتله بو «آنا لسان» لاری ده بیر عمومی داها اسکی بیر لسانا ارجاع قابل اولسون. بورادا بوتون دیللر بیر دیلده نمی، یاخود بیر قاچ دیلده نمی چیقیش در مسئله سی قارشوسیندا قالیوریز. بو مسئله یه لسان علمی داها قطعی، کسدیرمه بیر جواب ویرمه ز. بو مسئله نیڭ جیزیلمه سی ایچین بوتون «آنا لسان» لاریڭ کندی آرالاریندا مقایسه ایدیلمه لری لازم گلیور. لاکن، بویله بیر مقایسه نیڭ قارشوسیندا بوگون کئچیلمه سی قابل اولمایان مانع لر چیقار. چونکه هنوز بوتون موجود لسانلار مقایسه ایدیلیمیش ده گیادر. مثلا اورال - آتای عائله سینیک بوداقلاری آراسینده کی یاقینلیق بوگون داها گرهگی کیبی مثلا سامی و هند و آوروپا عائله لرینده اولدیغی قادات اثبات و ایضاح ایدیلمه میشر.

بونىڭلە برابر بوتون اولمىش و ياشايان لسانلارى بىر «آنا لسانا» ارجاع قابل اولسا يىلە ، بو آنا لساندا بولونان سىلرېك ، كىلمەلرېك و بونلارېك بىرەر معنایە دلالت ایتەسى مسئلهسى قالير كه ، ايشته بوده عمومیتله لسانېك ناسیل دوغدىغى ، نشأت ایتدیگی مسئله سیدر . ناسیل اولدی ده انسانلار فكر و دوغولارېنى سوزلر واسطەسىلە افاده ایدە بیلدیلر . ايشته مسئله بورایا كىلدیگده داها زیاده گوجلەشیور .

چونكه ابتدائی انسانېك حیاتی ، دوشونجه لری ، ایچر بسینده باشادیغى شرطلار بیزه بوگون آرتیق گره گى كىبى آگلاشیلاماز . بو خصوصدا بک چوق فكرار سوبله نیش ، بک چوق نظریه لار ایلری سورولموشدر . طبیعى بو نظریه لار آراسیندا «وعلم آدم اسماء الحسنی» آیتیندهن چیقاراق بىرىنجى انسانا لسانېك بىرەر بىره او گره تیلدیگىنى و سوک بو لسانېك «بابل وقعه سی» اطرافینده غائب اولوب یثرینه هر ماته ، حتا هر قبیلە به مخصوص لسانلار قائم اولدیغىنى ادعا ایدەن نظریه ایلە لسانېك اسگی و ابتدائی انسانلار آراسیندا ده و ترقى به صاحب بىرىسى طرفیندهن ، یاخود بوتون انسانلار طرفیندهن ساندال ، بالتا ، چكىچ و سائر آلات صنایه كىبى ایجاد ایدیلدیگىنى ایلری به سورەن نظریه نېك هچ بىر دلیله حاجت قالمادان اساسسىزلیغى مئیدانا چىقمیشدر . بناء علیه بونلاردان اوزون اوزادییه بحث ایتمگه حاجت یوقدر . بیزجه لسان ، انسانېك داخلی عضوی و روحى فعالیتینېك تیجه سیدر . و یاللیگیز بو نظره صاحب اولان آدام لسانېك ناسیل ظهور ایتدیگی مسئله سىنى قاورایا بیلیر .

بىرىنجى نظریه «صوتى تقلید» نظریه سیدر كه ، بونا گوره لساندا اولان سوزلر ایلە أشیانېك طبیعتى آراسیندا رابطه واردر . بو نوع أشیانېك چیقاردیغى سسدهن حاصل اولان انطباعاتى تمثیل ایدەن

سوزلر لسانېك اساسىنى تشكىل ایدەر . فى الحقیقه هر لساندا ، ایتجه تدقیق ایدەك اولورساق ، بىر قاج دانه بلكه داها زیاده تقلیدى و بو خصوصدا أشیانېك كندىسىلە دوغروندان — دوغروبنا باغلى سوزلر بولوریز . بو سوزلر بعضاً دیگر دیلاردەن یاخود آنا ، بابادان ، عائله دەن و دیگر انسانلاردان او گره نیلمه بوب انسان كندى — كندینه أشیا ایلە قارشو — قارشویا كىلدیگده ایجاد ایدەر و بونلاری آگلاماق او قدار قولایدركه ، بونېك ایچین او آداملارېك قونوشدیغى لسانی بىلمك ده ایجاب ایتەز . ايشته بو صورتله ائده ایدیلەن كىلمەلر هر لسانېك اساسىنى تشكىل ایدەن سوگرا یاواش — یاواش انسان طبیعتدەن اوزا قلاشدیقه چا كىلمەلرېك أشیا ایلە دوغروندان دوغروبنا اولان مناسبتلرېنى غائب ایدەرك نهابت بوگون گوردیگىمیز « مجرد abstrait » كىلمەلر مئیدانا كىمیشدر .

لسانلارېك «طبیعى» صورتده تورده دیگىنى ، مئیدانا كىلدیگىنى ادعا ایدەن نظریه نېك اساسى بوندان عبارتدر . بو نظریه XVIII نجى عصرده مئیدانا كىمیش و بوزماندا (Charles de Brosses شارلده بروس) (traite de la formation mecanique des langues №1765) دیلارېك میخانېك تشكىلاتى حقیقده تفصیل و انكشاف ایتدیرلەمیشدر . آرتیق بوندان باشلاپ ایلر لسانچیلار آراسیندا اهمیت كسب ایتمیشدر . لاكن بو نظریه او درجه مبالغه به گوتورولدیكه ، نهایت بوتون لسانلارا آرتیق «صوتى تقلید» دەن نشأت ایتیش گوزیلە باقىلار . حدود طبیعى سىنى كىئچەن هر نظریه مبالغه و مغالطه به تحول ایدەر . «صوتى تقلید» نظریه سىنىك بوبوك بىر حقیقت پارچاسى اولدیغىنا هېچ كىمسە شېه ایدەمەز . فى الحقیقه ابتدائی ملتلرېك دیلرېنى آلاچاق اولورساق اورادا كىلمەلرېك بک چوغىسىنى بو گونده أشیانېك كندىسىلە دوغروندان دوغروبنا باغلى بولوریز . حتا مدنىتده بىر چوق مرتبه و

مرحله‌لر كنجميش اولان ملترليك بيله چوجوق لسانيندا و حيواناتا مراجعت ايچين قوللانيلان سوزلرده پيس - پيس ، هوشت - هوشت ، ماء - ماء ، هايدا ، هاو - هاو ، دوم - دوم ، بو - بو ، جيب - جيب و سائره كيبى بير چوق تقليدى غنصرلره راست گلييوريز. تورك - تاتار لسانلاريندا بو گونده بيله راست گلدېگيميز اور كورمك، اي - نلهمك (ايكلهمك) سوسماق (ايس) و هكدا لاتينجا سكوت! silan و silere و سكوت فرانسيزجا «silence» كلمه‌لى - پاتلاماق، كوراهمك ، پوسماق پوسو (پيس!) تو كورمك (توفو!) بيغلاماق، آغلاماق (بوخ! آغ، آج!) دومبهلك (دوم، دوم:)

شيمدى «آنا، بابا، آتا، آغا، آبا» كلمه‌لىنى آلايم: ماجارجادا apa, atya, anya آتا، آنيا، آبا. اوستراليا لسانلاريندا ago و amo آغو و آمو. آلمانجا فater و Mutter فاتر، موتتر. فرانسيزجا: mere و pere مهر و پهر. روسجا: мать و отец مات و اوتتس. فارس: پدر و مادر. عربى: أب، أم، ايم. هپ آنا، بابا، آتا، آغا، آبا كلمه‌لىرى گوردېگيميز معين صائت و صامت سسلىرىك و ارياتلارى در كه پروفه سوز بوشمان "uber den Naturlaut" «طبيعى صوت حقينده» نامينده كى ائرينده بو خصوصدا اوزون بير جدول نشر اتميشدر كه، بوندان آگ شيلدېغينا گوره همان بوتون لسانلاردا pa و ta با و تا.

آت، آپ at و ap بابا اسملىنىك an, am, na, ma، نا، آم، آن، آنا اسملىرىنده تصادف اولونور. بورادا t, d, o, p, r, b, d, t هپ دوداق و ياخود ديش سسلىرىدر كه، چوجوقلارليك على العموم ايلك اول چيقارا بيلديكلىرى سسلىرده بونلاردر. چوجوق آناسينى اهر كن ائك زياده حركت ايدن صوتى عضوى دوداقلاريدر. اوافق بير حر كته م، ب، پ ياخود د، ت سسلىرىنى چيقارا بيليور

و بو سسلىرىك تكررارى آبا، آما، آدا، آتا، ياخود ماما، پاپا، دادا، تاتا كلمه‌لىرىنى مثيدانا گتيريز. بورادا بهى، ياخود، بئك، باى سوزلرينيك اصلينى ده بولا بيليوريز. هندوستان ديارينده بابا «پدر» معناسينه گلدېگى كيبى، «بى» ده «خانم، مادام» معنارينى افاده ايدهر. بو كلمه‌نىك «گوزل، چوجوق، قوقلا» معنارينى حاوى اولان «بى» ياخود فرانسيز bebe «چوجوق لسانى سوزلريله مناسبتى آشكاردر. تور كجه «به گ، بهى، باى» سوزلرينه گلينجه بونلارليك ده «بييك، به به گ» شكلىندن گورمه يوب «بيك بك» «بى»، «بهى» «باى» شكلىرىنىك مثيدانا گلمه‌سى غايت ممكندر.

لسانينك «ندائى» كلمه‌لىردن مثيدانا گلدېگينه دائر اولان نظريه حقينده ده عينى شئى سويله‌مك لازم گلير، چونكه بو نظريه‌نىك «تقليدى صوت» نظريه‌سيندن فرقى يالېگيز داها زياده دار بير نظريه اولماسيندان عبارتدر. ائك بگى نظريه آلمان عالمى «Vundt ووند» عائد تكامل نظريه‌سى در كه، «افاده‌وى حر كات» حادثه‌لرينه استاد ايدهر. بو نوع حر كاتى ووند اوج صنفه آيرير (۱) يالېگيز انعكاس تعبير ايتدېگيميز حر كاتدر كه، اگر تاثير متوسط اولورسا، حر كات شدتلى اولور. تاثير شدتلى اولور ايسه حر كات بير آن ايچين دورور، ياخود هر زمان ايچين فلجه اوغرار. (۲) بوزده كى عضله‌لىك حر كاتى كه، على العاده ديليميزده «بوزينى ا كشيدي، بوزينى بوروشدوردى، بوزى پارلادى، بوزى گولدى، بوزى ديوار كسيلدى...» كيبى تعبيرلر ايله آكلتيريز و بو حر كاتيك عمومينه بيردهن мимика تعبير اولونور.

ا كشى، آجى، داتلى شئيلر بير كن چوجوقلارليك و چوق دفعه باشلبلارليك چهره‌سى بو نوع افاده‌لرده بولونور. (۳) باتومما حر كاتى

تعبیر اولونان حرکاتدرکه، بونلارده انسان گوردیگی اشیانیک شکیلینی، حرکاتینی، بعض خصوصیتلرینی تقلیده چالیشیر و بونلاریک یاردیمیله تصورلر افاده اولونور. ایشته میمیکا و پاتومیما حرکاتی صوتی حرکات ایچین حاضرلیق تشکیل ایدمر. ووندیک نظریه سیندن چیقدیغینا گوره «سوز لسانی» نه «حرکت لسانی» تقدم ایتیشدر. لاکن بوندان اوتیه لسانیک ناسیل ایلرله یوب انکشاف و تکامل ایتدیگی مسئلهسی ینه تمامیله حل ایدلمیش اولمايور.

دیلیلک اوگره نیلمهسی. چوجوق قونوشماغا استعداد صاحبی اولاراق دونیا یا گلیور. جذرلری، شکلی علاولری و ترکیب اوصوللارینی حاضر اولاراق بولور. بو صورتله چوجوغا یگیدن لسان یا باماق زحمتی قالماز، اوگا یالسیز یا شیلاریک تلفظینه اویدوروب قونوشماق لازم گلیور. بوندان آکلشیدینی شودر که، چوجوقلاریک دیلی اوگره نمه سینده دیلیک ظهوریندن بوزمانا قدار کتچیرمیش اولدیغی تکامل دورهلری تکرر ایتمز. بونیکله برابر چوجوقلاریک لسانلاریندا خصوصیتلر واردر که، ابتدائی انسانلاریک لسانلارینی آگدیبریر. چوجوقلاریک کندیلرینه مخصوص تقلیدی و ندائی سوزلری، چوق دفعه بیر سوزیک بونون بیر جمله مقامیندا قوللانیماسی مثلا دوم - دوم = سو ایسته یوریم، داه - داه = کتتمک ایسته یوریم، مام - مام = یشمک ویریگیز! الخ کیبی کلمه لر ایله یا شیلار طرفیندن باشقا کلمه لر ایله اقامه اولوننجایا قدار چوجوقلاریک یرییجیک افاده واسطهلری خدمتینی گورورلر. چوجوقلاریک دوغدیقلاری زمان بو، یا خود شولسانی استعداد مالک اولدیقلارینی فرض ایتمک یا کیشدر. چوجوق، اطرافینده کیلر هانکی دیله قونوشسالار، اولسانی اوگره نیور، و او دیله قونوشوب گئدر.

دیلیلک عضوی روحی و اجتماعی حادثهلردن مرکب بیر

حیاتی واردر. بوندان دولابی دیل عینی زماندا هم بیر شخصه، همده جمعیه عائد بیر ملکیتدر. دیلیک حیاتینده هم عضوی، همده روحی و اجتماعی عامللر رول اوینارلار. لسانیک عضوی و روحی عامللرینی یوقاریدا گورموش ایدیک. شیمدی بورادا دیلیک اجتماعی حیاتی تدیق ایدلیم. دیلیک اجتماعی حیاتی دییه، دیلیک بیرلشمهسی، آیرلماسی، عمومی دیلیک ظهوری مسئلهلرینی قصد ایدبرلر که، بونون بو حادثهلر قونوشان ملتیک طالعینه. یاشادیغی و یاشاماقد اولدیغی تاریخه باغلیدر.

دیلیلریک بیرلشمهسی و آیرلماسی. دیلیلریک شجره وی نصیفینده گوردیگیمیز وجهه بیر دیل بیر چوق یاقین دوغان دالار، بوداقلارا آیرلا بیلیر. بو حادثه شو صورتله مئیدانا گلیر. معین بیر یشرده یاشایان بیر خلق یاواش، یاواش چوغلار و یا خود دیگر بیر سسله بیر قاچ قبیلهیه آیرلوب آیری - آیری وطنلرینده عمر کتچیرمگه نسالارلارنا آرتیق بیر سینده یگی لسانی خصوصیتلر بلیرمگده، اسکیلری غائب اولماقد اولدیغی حالدا، دیگرینده عین خصوصیتلر اسکسی کیبی قلیور. و بونا مقابل بیر تاقیم داه یا شقا حادثهلر پیدا اونور. ایشته بو صورتله هر ایکی و یا خود داه یا زباده یاقین قبیلهلریک لسانلاری آراسیندا اولان یاقینلیق، مشابهت آزالیور و آیریلیق زیاده لشیور و نهایت بیر لساندان بیر قاچ آیری مستقل لسان مئیدانا گلیور. مثلا تورک، چواش، یاقوت بویله بیر سر گذشت کتچیرمیشلردر. بالعکس، ایکی، بووقته قدار آیری یاشامیش خلق هر هانکی بیر سببدن دولابی بیر یشرده یاشاماغا باشلاسا، اگر بونلاریک دیللری بیر - بیرینه یاقین ایه بیر بیرینه قاریشاراق عمومی بیر حیات کتچیرمگه، عمومی خصوصیتلر پیدا ایتمگه باشلابوب نهایت بیر دیل حالینا گلیرلر. اگر بو ایکی خلقیک

لسانلاری بیر-بیرینه تامامیله اجنبی ایسه دیللردن بیرسی — هانگیسی اولاجاغینی، سویه مدنیه، اقتصادی قوت، چوقلیق، معارف تعیین ایدر. — دیگرینی تامامیله سیقیشدیراراق غائب ایدر و بیر زمان سوگرا هر ایکی خلق یایگیز بیر دیلده قونوشماغا باشلار. مثلا، تورک، بولغار و جنوبی ایسلولاریک قاریشمالاریندان بولغار تور کجهسی غائب اولاراق هر ایکی خلق ایسلوچا، تورک قومانلاره ماجارلاریک قاریشمالاریندان قومانلار ماجارلاشاراق ماجارجا و نهایت فارس قونوشان سارتلاره تورکلریک قاریشماسیندا سارتلار تور کجه قونوشماغا باشلامیشلاردر.

تاریخ بوبونجا بو حادثهیه پک چوق مثال بولونور. دیل بیرخلقیک بویله جوغرافی و موقعی آیریلیقلاریندان باشقا مدنی آیریلیقلاربهده پارچالانا بیلیر. مثلا هر هانگی بیر خلقده ادبیاتیک میثدانا کلوب اوقویان آداملاریک یایگیز کتاب دیلیله قونوشماغا باشلامالاری و خلق دیلیندن آیریلمالاری ایله دیل اوقویان منور طبقه و خلق دیلی تعبیر اولونان ایکی صنفه آیریلایبیر. ته کیم، پک چوق مدنی ملترده ایش بو مرکزدهدر. شیمدییه قادر سویلهدیگیمیز بوتون بو فکرلردن شو نتیجه چیقیور که، انسانلار آراسینده کی اجتماعی باغیک گهوشه یوب داغیلما-سی ایله لسانده پارچالانیر. بالعکس، مختلف انسان غروویالاری آراسیندا معین، قوی بیر اجتماعی باغ میثدانا کاهسیله لسانده بیرله شیر. اگر هر هانگی بیر جمعیت تامامیله غایب اولورسا لسان تامامیله غائب اولور. شجره وی تصنیف بحثینده ذکر آیتدیگیمیز شومیر، قون دیللی، لاتینجا، مصری، قبطی... الخ کیبی دیلر بونا مثالدر. بیر بیریندن آیریلوب ینه قارداش، یاقین قالان دیلر آراسینده کی مناسبت و مشابهتی تعیین ایتمک بیردهنیره سامعه واسطه سیله ممکن اولمایوب چوق دفعه لسانیات علمینیک اینجه تحلیللری واسطه سیله

قابل اولور. تور کجه بیلدیز، داش، ده گیز، اوکوز کلمه لریله چواشجا «سینیر»، «چول»، «تغر»، «وغر» سوزلرینیک عینی داماردان اولدیغینی علی العاده تور کجه، یاخود چواشجا قونوشان آداملار بیلمه یوب یایگیز لسانجیلار بیلیرلر. بو خصوصدا کسیک قولاق آداملاریک ممکن اولان شبهسی، طبیعی، قطعی ییلگی یرینه کتجهز. بالعکس، بیر بیرینه پک یاقین گورونهن لسانلار یاخود کلمه لر آراسیندا هیچ بیر مناسبت اولمایا بیلیر. قونوشما تور کجه سینی بیلن آداما تانیس سوزلرینیک چوقلیغیندان دولایی عرب و یاخود فارس لسانی تور کجهیه پک زیاده یاقین، هر حالدا چواشجا، یاقوتجا و ماجارجادان داها یاقین گوروندیکی حالدا معلوم اولدیغی اوزره بو اوج لسان آراسیندا هیچ بیر مناسبت بو قدر. دیگر طرفدن فارسی بد، ایشان، جان، عربجه: اخضر، ایمان، کتب، قرآن کلمه لری تاتارجا یوز، صحیفه معناسینه «بهت»، اینانماق معناسینه ایشانماق دان امر حاضر «ایشان»، ینه «یان» معناسینه «جان» آراشدیرماق معناسینه «آخار»، «اینان» قورماقدان nomen actoris اسم فاعل صیغه سی اولان «قوران» کلمه لرینه پک زیاده بگزمه دیکلری حالدا آرالاریندا ذره قادر مناسبت بو قدر.

اقتباسلار — займствованиа. دیللیک بیر-بیرینه مشابهتی مسئله سینده اقتباسلار واسطه سیله میثدانا گله ن مشابهتی تفریق ایتمک لازم گلیر. بونوع اقتباسلار ملتلیک مناسباتیندا ضروریدر. ناسیل بونوع مناسبات ایتاسینده بیر ملتدن دیگرینه البسه، سلاح، دینی اعتقادات، سیاسی مؤسسeler، ایده یالار، بازی، آلات کتجه بیلدیگی کیبی، سوزلرده کتچر. تورک-تاتار لسانلاریندا مثلا: دین، قلم، شیخ، احمد، حسین... کیبی عربجا؛ دریا، فرشته، دیو، نوروز، کیبی عجمجه و ساماوار، پاراخود، بهج-بهچکا... کیبی روسجا

و حتا دو قۇتور، اوتوموبيل، ابستاسيون، رەبوبليك (رەسپوبليك) ... كىيى فرانسىزجا و لاتىنجا كالمەلەر بولونور؛ لاکىن بوتون بوکلمەلەرنىڭ تورك-تاتار لسانلارنىڭ مذکور لسانلارلە ياقىنلىغى بولوندىغىنا، يعنى بىر اصلدەن توره دىگىنە دلالت ايدەمەز. بعضاً بونوع اقتباسلار او درجە يە واربرکە، گىردىگى لسانا كندى تامغاسىنى اورار و ايشىدەن آداما كندىسىندەن اقتباس اولونان لسانىڭ بىر بوداغى تاثيرىنى بىراقىر. مثلا، عثمانلى تور كچەسىنى دىگەلە يەن و يا خود اوقوبان آدام عربجا و يا خود عجم جەنىڭ بىر بوداغى ظن ايدە يلىر. بونوع اقتباسلار لسانلارنىڭ اڭ اسكى دورە حياتلارنىدان باشلايوب، بوگونه قانداق اولانگەلىشىدۇر و ابارىدەدە اولانجا قدر. مثلا، تورك-تاتار لسانلارنىدا بعض كالمەلەر واردىرکە، آرىلارە تماس دورىندە، يعنى ميلاد عىسادان قاچ بىڭ سىلر اول اقتباس اولونموشا بگزرەلر. آلایم «يوز»-100-كالمەسىنى. بوکلمەنىڭ بىر طرفدەن satem - ساتەم و "katem" - قاتەم تعبير اولونان هند و آوروپا دىللارنىڭ باشلىجا بوداقلارنى satam - ساتام، santam - ساتام و يا خود "kento" - كەتو "kentum" - كەتوم، فارسىدە «صادا»، «صد»، فرانسىزجا "cent" - سان، روسجا "сто" - ستو شكىلىدە بولوندىغىنى نظر اعتبارە آلىر. و دىگر طرفدەن فىن لسانىدا sata - ساتا، استون دىلىدە sada - سادا، ماجارجادا szaz - ساز شكىلىدە بولوندىغىنى نظر اعتبارە آلىرساق تورك-تاتار «يوزنىڭ» بوتون بوشكلارە سىقى قرايتدە اولدىغى آشكار ئىدانا چىقار. چونكە "s-س" سىنىڭ "z-ز" سىنى، و "d-د" يا خود "t-ت" سىنىڭ "z-ز" سىنى كەچە بيا جىگىنى تورك-تاتار صوتياتى قانولارلە اثبات اىتمك بىك قولايىدر. چونكە بونوع انقلابلار دائر اليمىزدە چوق مثاللار واردىر. شىمدى مسئلەنىڭ عكس جەننە گلەجك اولوزساق

مختلف زمانلاردا تورك-تاتارلارلە قومشولوق ياپمىش دورلو ملتارده تورك-تاتارلاردان بىك چوق كالمەلەر آلمىشلاردىر. بونلاردان اڭ بىرىنجى موقەدە ماجار، روس و دىگر ايسلاو، عجم و حتا عرب لسانى بولونوركە، بولساندا قونوشان ملتارنىڭ آلدىقلارى تور كچە كالمەلەر بعضاً او قانداق چوقدر كە، رومىن، بولغار، سئرب، آلمان، ماجار، روس، و فارس لسانلارنىدا اولدىغى كىيى بونلارنى توپلارساق، مذکور لسانلاردا آبرى بىر لغت تشكىل ايدەرلر. بىزىم يىلدىگىمىزە گورە بو خصوصدا اڭ گوزەل اثر، ماجار لسانىدا بولونان تورك-تاتار سوزلرنى و بونلارنىڭ كىچىردىگىلىرى مختلف دورلرى گوستەرەدەك، ماجار عالمى (زولتان غومبوتس) طرفىندەن (ماجار لسانىدا بولونان بولغار - تورك اقتباسى سوزلر) نامىلە غايت علمى بىر طرزده تاليف اولونموش اثردىر. اقتباس اولونموش سوزلرنىڭ تىقلىقى تارىخ نقتە نظرىندەن فوق العادە قىمتلى و اهمىتلىدىر. چونكە اقتباس اولونموش سوزلرنىڭ آرقاسىدا بىر عادت، بىر فىكر، يا خود بىر آلت، نهايت بىر صنعت و بىر مؤسسە اولدىغىنى لسانى اقتباسلار بىزى مدنى اقتباسلارنىڭ اىزىنە گوتورەر و شو ملتارنىڭ مناسبتىنى، آلىش - وىرىشىنى تەيىن ايتدىرەر. مثلا روس لسانىدا деньги = تىكە يا خود تەنە كە، копейка كوپىك؛ казна = كازىنە، казначей = كازىنە، казна = творог = بوغا؛ чиновник = چىن؛ чин = چىن؛ بونلارنىڭ تاتار سوزلرى ايسە حكومت ايشلرىندە و زراعتدە تاتارلار و توركلرنىڭ روسلار اوزرىنە تاثير ايتدىگىنى گورمك ممكن اولور بالەكس بوگونكى روسىە توركلرى لسانلارنىدا تصادف ايتدىگىمىز، رەسپوبلىكا، آتوموبىل، ترامواى كىيى سوزلر، بو شىلرى روسلار واسطەسىلە آوروپالىلاردان

آلدیغیمیزی، گوروب- او گرمندیگمیزی اثبات ایدر. بعضاً هر هانگی بیر لساندا بولاجاغیمیز تاریخی بیر کلمه، اگر گوزمل، اطرافلی صورتده تدقیق اولونورسا، قوسقوجا بیر پاتهنون، یا خود نینوا خرابه سیندن زیاده، افاده لی بیر تاریخی برهان اولایلیر.

بالخاصه، تورک تاتار ملتریفیک مدنی تاریخی یازاقلار ایچین بو خصوصدا داها زیاده اهمیت ویرمک لازم گلیر. چونکه تورک تاتار قوملاری عالی اکثر کوچه به اولدیقلاریندان و مدنیتلری بعضاً قومشولاریگکیندن قات- قات یوکسهک اولماقله برابر دیگر قوملاردا اولدیغی کیمی داش و توغلا اوزرینده اینز بیر اقاموب، یالسیز لساندا سیلیمه ز اثر ترک ایدوب گیتدیگیندن، لسانمیزیگ علمی و اینجه تدقیقله مدنیتمیزیگ منشا و شکلرینی بولوب چیقارا یلیریز.

اقتباس مسئله سینده بیرده شونی ذکر. ایتمک لازم گلیر که، اجنبی لسانلاردا بولوتان کلمه لر اکثری اسکى شکلرینی محافظه ایتدیکلریندن تورک تاتار- لسانلارینیگ تاریخی نقطه نظریندهن مثلا، روس، رومین، ماجار والخ... لسانلارینده کی تورک- تار کلمه لرینی تدقیق و نفتیش ایتمک فوق العاده مهم وظیفه لردهن بیرسیدر.

دیپلریگ غائب اولماسی. - بیر دیلده قونوشانلاریگ غائب اولماسیله او دیلده اورتادان قالقار. لاکن، بونیکله برابر بیر دیلیگ غائب اولماسیندا جیر ویا بو دیلده قونوشانلاریگ بیرجنگ، یاخود قتالدا غائب اولدیقلارینی تصور ایتمک دوغرو ده گیلدر. بوگونه قادر غائب اولدیغینی بیل- یگیمیز دیلر صلحی بیر صورتده، حتا قونوشانلار فرقیته وارمادان غائب اولموشدر. بونیکده سببی اولجه بودیلده قونوشانلاریگ سوگرا یاواش- یاواش باشقا بیر مدنیت و بو مدیتی داشیان، افاده ایدن دیلیگ تاثیر آلتینا دوشمهلریدر.

تورک- تاتار دیلریندهن «قون» دیلی ایشته بو صورتله غائب اولموشدر. بو خلق اون بیرینجی و اون ایکینجی عصرلرده رومانیا و عالیچیدان ماجاریستان و بالقانلارا یایلاراق اورادا بیر قسمی ایسلاو، بویوک بیر قسمی ده ماجارلار آراسیندا غائب اولموشدر. ویانه پروفه سوزلاریندان (اوبه ر هوممه ر) بگ ۱۹۱۷ نجی سنه ده نشر ایتدیگی آلمانجا «تورکار و عثمانلی دولتی» نامیله یازدیغی اثرینده قید ایتدیگینه گوره قونجا یله ن الك سوگکی قومان اون سکیزینجی عصریگ سوگلارینا دوغرو اولموشدر.

حالبوکه، قونلار بوگونده ماجاریستاندا ماجار دیلینده و قاتولیک مذهپینده اولاراق عرقی و حتا عنعنه وی نقطه نظردهن آیری بیر کلمه حالیندا ماجاریستانیک گوبگینده یاشاماقدان و سایلاری بیرقاج میلیونا وارماقدادر.

عینی صورتله اسکى بولغار و مصر کوله مناری لسانی ده غائب اولموشدر.

عمومی و ادبی دیل. - مدنی احتیاجلاریگ زیاده له شمه سیاه انسانلاریگ بیر له شمه سی، بیر بیرینه یا قلاشماسی و بوندان بیر دیلده قونوشمالاری لازم گللیور و بو صورتله دورلو شیوه لر اورتادان قالقیور.

بو نوع بیر له شمه لر اکثریا دولت، دین، ادبیات، عمومیتله اقتصادی مرکز لر اطرافینده اولونور. بو بیر له شمه نیگ تیجه سی عمومی دیلدر. تورک- تاتار حیاتیندا هم دولت، دین، هم ده ادبیات اطرافینده عمومی دیلر چیقدیغینی یلیوریز. بو دیلر اجنبی دیلر اولایلیر؛ مثلا، تورک- سلجوق دولتی نیگ دیوان دیلی فارسی اولدیغیندان او وقتیک عمومی دیلی ده یعنی مامورلاریگ، شاعرلریگ، عالمریگ، سراییک دیلی ده فارسی ایدی. بو سا جوق دولتی نیگ دولت دیلی، رسمی دیلی دیریز.

دیگر طرفه‌دن اسلام عربلردن چیقوب عربلر واسطه‌سیله و عرب لسانیندا انتشار ایتدیگیندن مسلمانلینیک جامع ویاخود مسجیدیک دیلی و بونیک اطرافینده توبلاناں علما و مدرسه‌لریک عمومی دیلده عربجا ایدی.

عرب ادبیات، فلسفه و علومینیک هیچ اولمازسا دورتده بیر، بالخاصه (بغداد - عباسی) دوریندهن بو طرفه تورکلر - زمخشریلر، ابن سینالار، بیرویلر، بخاریلر... طرفیندهن یازیلدیغی حالدا عربجا در. بروسه‌لی (محمد طاهر) بگیك (عثمانلی مؤلفلری) و (قیریم مؤلفلری) نامیله نشر ایتدیگی اثرلرینده تالیفاتیه برابر ذکر ایتدیگی علما، فلاسفه و شعرانیک مهم بیر قسمی اثرلرینی عربجا یازمیشدر. بناء علیه عربجا تورکلریک معین بیر دور ایچین عمومی دین و علم دیلی اولموشدر.

نهایت یازینیک استانبول، بغداد، قونیه، قازان، سمرقند، داشکند و سائر مرکزلیک بازارلاریندا گورولمسی و بوراده کی تورکلر طرفیندهن بئیمسه‌نمسی ایله اطرافینا ملیونلارجا تورکلری توبلایان و اونلارا خدمت ایدن «اونغور»، «چیغاتای»، «عثمانلی» ادبی دیللی میدانا چیقمیشدر. لاکن، باواش - باواش مدینتیک آلچالماسی، مرکزلیک ییقلماسی ایله اریغور، چیغاتای کیبی عمومی - ادبی دیلدرده غائب اولاراق یالیکیز اورتادا بیر چوق شیوه‌لره بولونموش تورک - تاتار خلق شیوه‌لری قالمیشدر. آوروپا ملتلرینی آلاچاق اولورساق اونلارداده حال بویله اولموشدر. خریستیانلیق دورینده، یعنی قرون وسطاده اینجیلیک «سپتانته septante» نامیله ترجمه ایدیلدیگی دیل اولان لاتینجا بوتون آوروپا ملتلرینیک یکانه عمومی دیلی اولموش و ملی لسانلار آنچاق اتباه و هومانیزم دوریندهن سوکرا ادبی و حکومت لسانلاری شکلینی قازانا یلمیشدر. اگر ادبی و عمومی

لسانلار اجنبی اولمایوب خلقیک کندی لسانی ایسه محلی شیوه‌لردن بیرسینیک یازی و ادبیات واسطه‌سیله عمومیله شمه‌سیندن دوغار و بوزمانداده اکثریا مرکزیک قونوشدیغی شیوه اولور. روس ادبی لسانی موسقوا و اطرافیندا قونوشولان شیوه اولدیغی کیبی عثمانلی ادبی لسانیده ایستانبول شیوه‌سیدر.

ادبی لسان، هر دورلو عمومی دیل کیبی، اوگره نیلمه‌سینیک تمامیه شعوری اولماسی، «دوغرو» و «یا گلیش»، «صحیح»، «ناملطه گوزیله» دائما معین قانونلار و نظاملارا اویماغا چالیشماسیله خلق لسانیندان آیریلیر.

خلق لسانی بک چاقوق ده گیشدیگی حالدا ادبی لسان بک آز تبدله اوغرار. خلق لسانینیک یگی حادثه‌لری، ده گیشمیش شکللی ادبی لسان طرفیندهن چوق دفعه هیچده نظر اعتباره آلمماز. بوده غایت طبیعیدر. چونکه بیر ادیب، بیر شاعر یاخود بیر عالم هرهانکی بیر شیوه‌بی نظر اعتباره آلدیغی تقدیرده دیگر شیوه‌لرده قونوشان آدماملارا خطاب ایتمک، اونلار طرفیندهن آکلاشیلماق فرصتینی الدهن قاچیرمیش اولور.

ایشته بوندان دولابی ادبی لسانلار، خلق لسانینیک طبیعیدلیگینه قارشى صنعیلکله تمایز ایدرلر.

بونیکله برابر عمومی ادبی دیل، هرهانکی بیر شیوه‌ده بولوندیغیندان قات - قات زیاده فکر، دوغو و حتا اشیا اشارتینه، یعنی سوزلره محتاج اولدیغیندان هر شیوه‌دهن بیر تاقیم خصوصیتلر، خصوصی افاده طرزلری؛ معین، دیگر شیوه‌لرده بولونمایان سوزلری بولوب چیقاریر و بونلاری هر کس ایچین عمومی، بللی بیر حالدا گتیریر.

هر ادیبیک، شاعر و یا عالمیک کندینه مخصوص، دیگرلرینده

بولونمايان بىر تاقىم سوزلرى، لغتلىرى، افادە اوصوللارى، نھايت اسلوبى واردركە، او آدامىك خلق آراسىندا قازاندىغى موقىقت درجەسىندە خلق دىلىنە، عمومىك افادەسىنە گىرەر. بوگون قوللاندىغىمىز مدنى، صناعى تەبىرلىك ھەن جملەسى بو صورتە بويە شىخىلار طرفىندەن بولونوب چىقارېلمىش سوزلردر.

اىشتە بو حال اون سىكىزىنچى عصرده بىر چوق لسانجىلارى خلق لسانىنى «عادىلەشمىش ادبى دىل» دىيە، تانىماغا سوق ايتىشىدر. شېھەسىز، دىگر بىخاردە او گرەندىكىمىز شىلار، بونىك تامامىلە باگلىش اولدىغىنى سىزە كافي درجەدە گوستىرىر.

ادبى لسان دائما دىلىك چابوق دەگىشوب پارچالانماستىنا مانع اولييور. شمالي آمريقايا كوچەن اينكلىزلرىك قونوشما دىلىندە پك چوق دەگىشمەلر اولدىغى حالدا دائما لسانى اينكلىز ادبىياتىلە موازى بىر صورەتدە كىدەن آمريقا اينكلىز ادبىياتى آىرىجا بىر آمريقا دىلى چىقماستىنا مانع اولييور. ادبىيات و مدنىشى گرىدە قالمىش ملتاردە لسان داھا چابوق دەگىشور و داھا زىادە پارچالانمىيور.

سانىك

(ويلھلم فون ھومبولد) دان باشلاياران (فرانسوا بوب) . قادار، بو سوگىنچىسى دە داخل اولماق اوزرە، لسانلارىك عمرى حقىندە شوبلە بىر فېكر دوغموشىدى، ھومبولد لسانلارىك عمرىنى اىكى بە آىرىيوردى: بىرىنچىسى لسان شىكلارىنىك دوغدىغى، ياراتىلدىغى، اىكىنچىسى بو شىكلارىك ياواش-ياواش غائب اولماغا باشلادىغى دور.

ھومبولدىك فېكرىنچە شىمدىكى لسانلار بو اىكىنچى «انحطاط» دورىندە بولونوبورلاردى. (بوب) . گىلىنچە بو ذات داھا بوبوك قىطىقتە ھند-آوروپا دىلارىنىك بىر وقتلر ساغلام، گرەك بىرىرىنە و گرەكسە (آنا لسان) قارشى و ضعيتلرى مەبىن و غىر مەبىل اولدىغى حالدا بوگون آرتىق بو وضعيت غائب اولموش و ھند و آوروپا لسانلارىنىك دورمادان اسكى شىكلارىنى غائب ايدەرەك بىر تاقىم يىگى شىكلار مەيدانا كىتىرەگە باشلامالارى انحطاط، انقراض، سقوط علامتلىرىدر.

بو فېكلر بىر طرفدەن ھنوز داھا اورتادان قالقمايان ماضى تەبىدىنىك و دىگر طرفدەندە لسانىك طىبعى، آغاچ، اوت، حيوانا مەشابه بىر عضوئىك گورولمەسىندەن و لسانىك عمرىندەدە، دىگر عضوئىلردە اولدىغى كىبى گىنچلىك، اختىيارلىق و اولوم دورلرىنىك بولونماستىنا اولان ايماندان اىلرى گىلىيوردى. بوگون آرتىق بو فېكرىك ياگىلىشىغىندا ھىچ شېھە ايدىلەمەز. چونكە لسان، انسانىك

عضوی و روحی فعالیتینیک بیر نتیجهسی اولدیغیندان بو نتیجهیی حصوله کتیرهن حسابسیز سببلریک هر زمان، هر گون آرز، چوق ده گیشمه-یله اسازده ده گیشیور.

عمرینیک بیر دوریندهن دیگرینه انتقال ایدر.

لاکن بو اتقاللار هیچده خاسالیق، انحطاط علامتی ده گیلدر. بناء علیه یزدهده لسانجیلار آراسیندا پک زیاده بایلمش اولان «بوزولموش لسان»، «خاستالسان» کییی سادهجه یوقاریده کیی نظریه لریک انعکاسی اولان تعبیر و فکرلری ترک ایدوب لسانیک هر دورلو دورینه، هر دورلو خصوصیتینه طبیعی نظرله باقوب تدقیق ایتمک لازم گلیر.

لساندا ظهور ایدن تبدللی علی العموم اولجه موجود لسانی خصوصیتلریک تبدلی، بونلاریک غائب اولماسی و یرینه بگیلرینیک قائم اولماسی کییی قسملر آیردیغیمیز کییی لسانیک ده گیشمه سینی دیگر نقطه نظردهن بیر صوتی، ظاهری؛ بیرده داخلی، معنایی جهتلردهن، تقسیم ایدرینر. اشته، شیمدی بو نقطه نظرلردهن دلیلیک عمرینی تدقیق ایدریم.

لسانیک صوتی ده گیشمه لری - لسانیک صوتی ده گیشمه سی ایکی دورلو و ایکی سبب آلتیندا حصوله گله ییلور:

(۱) سسلر، صوتی اعضالریمیزیک فعالیتینده، یعنی بو سسلریک تلفظینده حصوله گلهجک تبدلر تاثیریه ده گیشیرلر.

(۲) بعضی سوزلر روحی تداعی و تخطر خاصیتی association دولایسیله بیر بیرلرینیک شکلینی آلیر و یاخود بیر سوز، دیگرینیک شکلینه اویدورولاراق ده گیشدیریلور.

بیرینجی نوع تبدله «صوتی фонетически» دیگرینه «غیر صوتی не фонетически» تعبیر اولونور.

صوتی تبدلر ایکی صنف حادنه بی بیر بیریندهن آیرماق لازم گلیر: (۱) کندی کندینه، بنفسه: خارجدن هنج بیر تاثیر اولما یاراق سوزده یاخود سوزلریک ترکیبینه حصوله گلهن تبدلر. (۲) بیرتاقیم صوتی قانونلاریک، سوزیک باشیندا، سوکیندا اولدیغینا گوره «اورغو-ударение»، آهنگ تاثیریه حصول بولان تبدلردر.

شیمدی بیر قاج مثاللار کتیریرسک مسئله داها زیاده ایضاح اولونموش اولور:

مثلا، تورک-تاتار سوز باشی «آ-ا» سسینیک، چواشدا «آ-او» سسینه کیچدیگینی آلایم:

چواش	تورک-تاتار
اولما،	آلما،
اولا،	آلا،
اولتا،	آلتی،
اوت،	آت،
اوی،	آی،
سون . .	یان،

یاخود تورک-تاتار (ش) سسینیک چواشدا و اسکی بولغاردا (ل) سسینه تحول ایتدیگینی آلا-جاق اولورساق، مثلا:

چواش	تورک-تاتار
سبتمهل،	بتمیش،
که مهل،	گومیش،
آلاق،	أشیک،
دوتول،	دیش،
خهل . . .	قیش،

بو تبدل اسکی تورک-تاتار دلیینده اولوب هیچ بیر دیش سبب

تأثيری آلتیندا، مثلا ياشادا کی سسلریك و ياخود سوزلریك تأثيری آلتیندا میثدانا گلمیش ده گیلدر .

بیرینجی a y حادتهسی بلکه عمومیتله تورك- تاتار لسانلاریندا گوردیگیمیز تلفظ مرکزینیك - „Base d,articulation“ بوغازدان قالفاراق داماغ، پالاتوما کوچمهسی و صائته لریك «y-a» سیراسیندان «H-a» سیراسینا یعنی داماغ آرقاسی، قاپالی صائته لردن، داماغ اوگی، آچیق، یو كسهك سسلره انتقال ایتمهسی اولدیغی کیبی ل > ش ده كیشمه سینیك سببی ده دیگر بیر تأثیرله اولمایوب یالگیز «ش» ایله «ل» آراسیندا بك چوق نقطه لردن مشتركلیك اولماسینا (صوتیات بحثینه باقیگیز، قال فرقی) بناء بو و بونیك کیبی تبدلر كندی كندینه بك چوق میثدانا گلمیش و بوتون بو تبدلر عمومی شكل آلاراق و دیگر بیر تاقیم تبدلرله بیرله شه رمك تورك- تاتار دیللرینیك معین شیوه لرینی و حتا یاقوت، جواش لسانلاری میثدانا گتیرمیشدر .

ایشته بونلار بنفسه میثدانا گلمیش صوتی تبدلردر .
بللی قانونلارا تابع صوتی تبدله شومالی آلا یلیریز. تورك- تاتار دیللرینده شو قاعده واردر : اگر بیر ساغیر صامت ایکی صائته آراسینا دوشهرسه ، صدالی صائته تحول ایدهر. مثلا:

چوجوق	چوجوغی ،	ق - غ .
تاباق	تاباغی ،	»
یوكسهك	یوكه گی،	ك - گ
دیپ	دیپی ،	پ - ب
آیاقباپ	آیاقباپی ،	» ... الخ.

بو ده گیشمه لریك سببی بیرینجی سوزلرده بولونان ساغیر صائته لریك ایکینجی سوزلرده ایکی صائته آراسینا دوشمهسی، یعنی لسانیات تعبیرله «intervocal - بین الصائتین» وضعیتده بولونماسیدر.

غیرصوتی تبدلرله یعنی نمونه و قیاس طریقيله میثدانا گلن تبدلرله مثال اولاراق خلق آنالوژیاسی طریقيله حصوله گلن تبدلاری گوستره یلیریز.

تمثیل و تحلیل - assimilation, dissimilation تمثیل و تحلیل یوليله میثدانا گلن صوتی تبدلر آیری حادته لر حالیندا ایکینجی درجه، یعنی معین قانونلار تأثیری آلتیندا حصوله گلن ده گیشمه لر صنفینه غائددر .

تمثیل، بیر سسیك قوشو دیگر بیر سسیك تأثیريله ده گیشمه سیدر كه، بو تقدیرده تمثیل اولونان سس یا تاماميله تمثیل ایدهن سسه تحول ایدهر، یاخودده اوگا یاقین بیر سسه منقلب اولور.

بیرینجی تقدیرده «تام تمثیل»، ایکینجی حالدا «ناقص تمثیل» میثدانا گلمیش اولور. یوقاریدا «صوت» بحثینده سوبله دیگیمیز کیبی تورك- تاتار لسانلاریندا تمثیل قانونی اوقانار عمومی و ثابت بیر قانوندر كه، بولسانلاریك وصف ممیزینی تشکیل ایدهر. (آهنگ اصوات قانونی- بیر تمثیلدهن باشقا بیر شی ده گیلدر.)

ایکی صائته آرا-یندا ساغیر صائته نیک صدای صائته به تحول ایتمهسی و یاخود بالعكس چوق دفعه ساغیر صائته دن سوگرا گلن صدالی صائته ساغیر مقبلینه تحول ایتمهسی (مثلا باشندان = باشندان، آباقدا = آباقا، مسجد = مهجیت (آق مهجیت)، گیتدی = کیتتی، آندی = آتی الخ .) هپ تمثیل حادته لری اولوب بیرینجیسی (ایلری - progressif) ایکینجیسی (گری - regressif) تمثیل حادتهسی تعبیر اولونور.

تحلیل dissimilation حادته سینه گلدیگده بو تمثیلک عكسیدر. بو حادته سایه سینده بعض سسلریك تکراریندهن، یاخود اسکی صرف و نحو کتابلاریمیزدا (تتافر اصوات) ده نیلهن حادته دن قورتولوریز.

مثلا قيريمدا (بالالار) يشرينه (بالالار)، (بابام) يشرينه (باآم)، (سید بھيا) يشرينه (سہ تبا)، (فاطمہ ناتا) يشرينه (فاتيمہ تبا) و سائرہ کيبي بعض حاللار گورونور .

يالگيز «آھنک اصوات» هر دورلو تافري اورتادان قالدیرديغيندان تورک-تاتار ديبلرینده تحليل حادثہ سينہ نادر راست گلنير .

عموميتلہ صوتی تبدلر تماميلہ منتظم و قانونی بير طرزده حصوله گليرلر . یعنی «فلان سس فلان دورده فلان شرطلر آراسيندا فلان شکلده اولموشدر .» طرزینده وبردیگيميز حکم ايشته صوتی قانوندر .

صوتی قانونلاریک استثناسی یوقدر . بونیکلہ برابر لساندا بعضی حادثہلر صوتی قانونلارا ضد کيبي گورونور .

بويلہ ظاهری استنلالار یا ۱) analogie تاثیريلہ ميئدانا گلير . یعنی تناظر و مقاسہ طریقلہ هرھانکی بير قانونیک حکمیلہ بير دورلو اولاجاق شکل دیگر بير دورلو اولور .

۲) یاخود معین بير قانونیک حکم ايتدیگی زمان هرھانکی بير سوز ده گیشمک ایچین لازم گلن شرطلری حاوی ده گلندر .

۳) ویاخود استثنا تشکیل ایدمن سوز اجنبی دیبلردن آیتیمیشدر .

سسلریک بويلہ دائمی تبدیلی نتیجه سینده لسانیک صوتی ترکیبی دوردهن-دوره باشقا دورلو اولور . بعض سسلر تمامیلہ غائب اولور .

تورک-تاتار لسانلارینیک بک چوغیندان (عثمانلیجا، آذربایجان، قیریم، قازان شیوهلریندهن) اسکی قالین بورون (گخ) یاخود نغ غائب اولموشدر . مثلا آرتیق (دوگغوز، قوگغوز، یاگغوز، کوگغول)

کيبي سوزلر يشرينه بوکون آرتیق: دوموز، دونوز، دومپوز؛

قونوز، قوگوز؛ یالینز، یانغز؛ گونول، گوگول... شکلره تصادف ایدیوریز .

عینی صورتلہ (ق) بوغاز سسی، حلقوی (ق) ده غائب اولموشدر . بوگا مقابل (ژ)، (ھ) کيبي یگی سسلر، یگی اقتباسلاردا لسانا گیرمیشدر و آرتیق بير چوق تور کجه سوزلرده عرب سوزلرینہ مقابسه یولیلہ (ھ) سسینی آماغا باشلامیشدر . مثلا عثمانلی تور کجه سینده:

اگبہ	يشرينه	هه گبه، هه ييه،
اور که چ	»	هور که چ،
آووج	»	هاووج،
حکیم یاخود اکیم	»	هکیم... بو قیلده ندر .

سسلریک ده گیشمه سینده اصل سبب تلفظ موقعلرینیک، تجوید تعبیبلہ سويله بهجک اولور ساق (مخرجلریک articulation) ده گیشمه سیدر . مخرجلریک ده گیشمه سسی ده لسانیک نسلدن نسلہ کیشدیگی زمان وقوع بولور .

باشلیلاردان لسانی آلان چوجوق، نه قادر دقتلہ اوگره نیرسه اوگره نسین، ینده ده گرہ کی کيبي آنا و آنالارینیک مخرجلرینی و بناء علیه اونلاریک لسانیدا کی سسلری ائده ایدمه زلر . هر نه قادر بو فرق بیرنجی و حتا ایکنجی، اوچینجی نسلده بک اوقادار گوزہ چارپماز ساده بير آز داها اوزاقلاشدیقدان سوگرا فرق، آبرایق بوپور و آچیتجا گورونور .

بو صورتلە كالمەلەرنىڭ مەناسىنىڭ بىر مۇسۇئەدان دېگەر بىر مۇسۇئاغا نەقلەندە يا مەشەپت، ياخود سەنورداشلىق اشتراكى بولۇشقا لازىم كەلسە، مەشەپتە گورە مەنالارنىڭ بىر مۇسۇئەدان دېگەر تە نەقل اولۇندىغىنا تورك-تاتار دىللىرىندەن شو مەنالارنى ابراد ايدىرىز: كەسەك - (باش كەسەك)، (سوز كەسەك). آغىر - (آغىر بولك)، (آغىر سوز)، (آغىر باشلى)، (آغىر قوقۇ)، (آغىر خاستا)، كوچەك - (بىردەن كوچەك)، (آخىر تە كوچەك)، دوغماق - (آنادان دوغماق)، (گون دوغماق)، (فەكر دوغماق)، ياتاق - (سو ياتاقى)، (خىرسىز ياتاقى)، (بالا ياتاقى)، باش - (اوردو باشى)، (حكومت باشى). سەنورداشلىغا گورە اوچاق: (عائىلە)، (مەكتەپ)، (اوردو)، سو آقماق: (سو آقپور)، (قوغا آقپور)، كاغذ: مەكتوب، وثىقە. دولت: دولتى، دولت صاحىبى، باشىنا دولت قوندى. قەلم: قەلمى وار، قەلمە كەندىيورم، قەلمى قوتلى. قابو: قابوسى آچىق، ال قابوسى. حكومت قابوسى، قابو - قابودان كەزەمك. پاتلاماق: توفەك پاتلامدى، قازان پاتلامدى.

بو صورتلە بىر كالمەنىڭ اوزون زمان مەجازى انتقالى مەنادە قوللانىلماسى، نەپت حەقىقىي اصلى مەنا كىيى گورونور. هر لسانىڭ تارىخى تەدقىق اولوناجاق اولورسا آكلاشلىر كە، بىر چوق كالمەلەرنىڭ اصلى مەناسى انتقالى مەنادەن دوغار.

مثلاً: «گوك» كالمەسى اساساً مائى، ياخود ماوى، لاجورد مەنالىرىندە اولدىغى حالدا «گوك تاگرى» = «مائ سما» تە كىيىندە قوللانىلماسى ابلە ياواش-ياواش «سما» مەناسىنە كەلمەشدر. اوزخون كىتابەلرىندە «أوزه گوك تاگرى» آسراپە غىزبەر تەبىرىندە گوك مائى و بوگون «آللە» مەناسىنە كان «تاگرى» تەبىرىنى «سما» مەناسىندە بولوربىز كە، بو صورتلە گوك = سما و تاگرى = الله مەنالىرى بو كالمەلەرنىڭ انتقالى مەنادەن دوغموش اصلى مەنالىرىدە. بونىڭ كىيى

مەنالىرىڭ دېگەنلىكى

هر هانكى بىر فەكرنىڭ مۇسۇئەسى دېگەر بىر تاقىم تەسۋىرلىرى، نەدەئى قانونى association موحبى، چاغرىر و بونىڭ دە آرقاسىندان بوتەسۋرلەرنىڭ خارجى افادەسى، اشارتى اولان سوزلەر كەلسە، بونىڭ ايجىن بىز قونوشور كەن اكترىا دوشوندىگىمىز شىلەرە دلالت ايدەن سوزلەرى دە كەلسە، بلكە او شىلەرە، بىنى او فەكرلەرنىڭ مۇسۇئەلەرە بىرلىكە دەھىمىزە كەلەن تەسۋرلەرنىڭ اشارتى اولان سوزلەرى قوللانىرىز. بو تەدبىردە بىز سوزلەرى كەندى، اصل مەناسىندە دە كەلسە، مەجازى انتقالى مەناسىندە переносное значение قوللانىرىز. اگر چام آغاچلارنىڭ فەسلىتىسى تە كىيىندە كىيى (فەسلىتى) كالمەسىندە اولدىغى كىيى مەجازى مەنادە قوللاندىغى بىزە بىللى ايسە، او تەدبىردە (مەجازى) دىمەك مەمكەن اولور؛ چونكە مەكەم تە كىيىدە كىيى فەسلىتى كالمەسى بىزىم اصل دوشوندىگىمىز شىيىڭ دوغرىدان - دوغرىا اشارتى اولمايۇب، بلكە بورادا «اوغوتو» ياخود «گوروتو» بىرىنى دونار و فەسلىتى كالمەسى (انسانلارنىڭ فەسلىتىسى) تە كىيىندە اصل بىرىندەدر. لاکن بورادا فەسلىتى و گوروتو آراسىندا مەشەپت اولدىغىندان، بو نواع نەقل جائز گورولور. دېگەر طرفەن «بىر قاچ باش حىوان» تەبىرىندە «باش» سوزى كە، اساساً مقصود اولان مەنالىڭ - حىوان بىر قەسمىنى افادە ايتدىگى حالدا آرادا يالىگىز سەنورد، خەدود فرقى اولدىغىندان، بورادا (باش) كالمەسىنىڭ مەناسى كەششەلەمىش اولور.

«بود» هبة الحقايقده «وجود» معناسينه گلدیكى حالدا بوگون بوگونيك وجوديك معین عضوینی افاده ایدەر، بايات = اسكى؛ اوق = عقل؛ انكوق، تانسوق = عجب؛ تیل = پارچا؛ قیز = نادر، بهالی؛ یازوغ، یازیق = قباحت، كناه؛ یاغی، یاق، یاقا = دوشمان. معنالیرى گلدیكى حالدا بوگون مثلا، تور كچه ده عینی كلمه لر بايات = اتمگيك نازمه اولمايانی (باياتلانمیشا كمك)؛ اوق = اوقوماق كلمه سینده حرفلری تانیماق تانسیماق = نادر، تیل = دیل، لسان؛ قیز = دختر؛ یازیق = تاسف، باقماق، یاقا = طرف (قارشى یاقا) معنالیرى افده ایدەر كه، شبهه سیز بو سوگینجی معنالیرى ایچون كلمه لریك اصلی مقامینه كئچمیش اتقالی معنالیرىدیر. اورخون كتابه لرینده آبا = بابا، بوگونمك = اگمك، مثل ایتدیرمك؛ تکیین = برنس؛ تورو = teru = قانون؛ بودون = ملت، خلق؛ اود، اوت = زمان اصلی معنالیرى - كه، بلکه بونلاردا او زمان آرتیق اصلی یئرینه كئچمیش اتقالی معنالیرىدیر - زمانیک كئچمه سیله بوگون آبا = آبالا، بوگون قیز قارداش، بورومیش = بوتون، هپ؛ بوگونمك = چوقونماق، خریستیانلاریك خاچ چیقارماسی، ایستاوروز باپماسی؛ تکیین = «تکیین ده گیل» تعبیرینده «طلسمسینز»؛ تورو = طغرا، طور و یازانیک معلوم طرفی؛ اود، اوت ماجارچادا «ماما» (اوتمك فعلینده) «اوته» و «اوته کی» تعبیرلرینده كئچمیش و كئچمه نکی معنالیرىه گلیر كه بو سوگ معنالیرى مذکور كلمه لریك آرتیق اصلی حالینا گلمیش اتقالی معنالیرىدیر.

بیر دورلو استعمالدهن دیگر بیر دورلو استعماله نقل كلمه لریك معناسینی مختلف استقامتلرده تبدیل ایدم بیلەر. بو تبدیل یا كلمه نیک معناجه گه نیشله مه سینى، یا خود دارلاشماسینی ایجاب ایتدییره. معنا دارلاشماسینیك مثاللاری: شهر یانیندا اوتوران بیر آدام

«شهره گیندیوریم» دیدیگی زمان معین شهرى قصد ایدەر؛ و یا خود ایكى کویدهش بیر بیرله راست گایشیدیكى زمان «کویدهن نه خبر؟» سؤالینده کی «کوی كلمه سیله معین کوی آگلاشیلار كه، هر ایكى حالدا «کوی و شهر» كلمه لرینىك معنالیرى دارلاشمیش اولور. «اجزا» سوزى عمومیتله «پارچالار، قسملر» معناسینه اولدیغی حالدا «اجزاخانه» تعبیرینده «علاج» دائرہ سی معناسینی افاده ایتمگله بورادا معناسی دارلاشیر.

هكذا پاپوچ - بای پوش اساساً (آباق قابی) دیمك اولدیغی حالدا بوگون تورك - تاتار له نلاریندا بو آد آباق قابینیك معین نوعینه ویریلیور. عینی وجهه قیزیل - آلتون، گوك = سما، قارا = یئر، یول = دین، مذهب، اونلیق = معین اونلیق پارا، دهده = صوفی، شیخ معنالیرى گلدیگی زمان معنالیرى دارلاشمیش اولور. عمومیتله اسم جنسلر اسم خاص اولدیغی زمان معنالیرى دارلاشیر. مثلا: تیمور، چناق (چناق قلعه شهرى) آبوداغ، چاتیر داغ (قیریم داغلاری)، قارا باغ (آذربایجانیک بیر قسمی)، داغستان = داغلیق (معین تولکه)، سگیستان یا خود سگیستان = کوبکلیك (ایرانیک معین قسمی) انخ.

معنا دگیشله مه سینیک مثاللاری: فرعون، بزید، فارمازان (فارماسون) كلمه لری خلق دیلینده خائن، منافق، بولسيز، قازاق، موسقوفلی روس، دوغماق و باتماق، گونش و آی حقیقنده قوللاندىغی زمان بو كلمه لریك معنالیرى گئیشله میش اولور. بو بابدا اجنبی لسانلاردان آلتوبده آنا دیلینیك صوتی قانونلارینا اویلدورولان كلمه لرده بیر نوع اتقال حادئه سی كئچیریلر. لاکن چوق دفعه بو حالدا نه دارلاشما، نه ده گئیشله مه اولور. مثلا: اوچینهل یئرینه (اوج - تیل) پیشقدم یئرینه بهش قدم، سبزه وات یئرینه زارزاوات، عورت یئرینه

آرواد ، باب عالی یئرینه بابا علی ، نسخه یئرینه موسقا ، واپور
یئرینه یاپور ، پامپور، سکه یئرینه سرکه ، فرضت یئرینه فورصانت ،
قبله نما یئرینه قبله نامه ، کلمه توحید یئرینه کهرمه دهویت ، جبراً
تسبیح یئرینه حیرمن تسبی ، پیردارالعزيز = بهردالازیز ، نوروز =
ناوروز ، خضر الیاس = خضرلهز ، روزه = اورازا ، محمد = مامبهت ،
(قرا چابلوده بامبهت ، باممات) ، زوبان = مردیون ، مولانا =
منلا ، موللا . قطب الدین = قوردهدین ، جمال الدین = جمه مادین ،
خواجه = اوجا ، استاد = اوستا ، ارغوان = اریلغان . ایسته بو
حادثهیه (خاق قیاسی) یاخود (بالانجی قیاس - народная эти-
мология, логичная этимология) کلمه لریک معناسی ، اونلاریک
صوتی تبدلریندن آیری اولاراق ده گیشیور .

ترکیب حالیندا کلمه لر کندی مستقل معنالارینی غائب ایده لرلر .
مثلا : من - سن ، بیز - سیز ضمیرلری فعللر و اسملر صو گیندا
کندی مستقل معنالارینی غائب ایده رک علاوه حالینه گلیر .
گلیرم ، اویم ، گلیرسن ، آیرسن ، اؤک ، اوبگیز ، گلدیگیز ،
آلیرز الخ . هکذا بولداش ، قرنداش ، کویدهش ، تعبیرلرینده
(اش - قوشاق) سوزی ، آرتیق مستقل معناسینی غائب ایده رک
یا بگیز « آرقداشلیق ، چفتلیک ، قوشاقلیق » معناسینی افاده ایده ن بیر
شکلی علاوه اولوب قالمیشدر .

گلچک ، باشچق ، قاراجق . . . سوزلرینده کی « چک و جق »
علاوه لری وقبله مستقل کلمه لر ایدی . کیچیک ، کچی شکلینده .
مثلا ، ابن بطوطه سیاحت نامه سینده اوز بک خانینی قیزینیک آدینی
« ایت کچچک » صورتینده بولیورن که ، « ایتمک » معناسینی افاده
ایده ر . سوگرا کچوک ، کچی (ماجارجادا - Kiçe) صورتلرینده
هر توزک - تاتار لسانیندا بولونیور . حالبو که ، یوقاریده کی ، مثاللاردان

گوردیگیمیز کیبی مستقل کلمه لره علاوه اولوندیغی زمان « تصفیر »
معناسینی ویرمن شکلی علاوه اولموشدر .

هکذا « لار » « لهر » یاخود جمع اداتی وقبله اول + هر یاخود
اول + آر قسملریندن ترکیب ایتیش مرکب بیر کلمه اولدیغی
و مثلا : آلدیلار ، قالدیلار = آل + د + اول + آر ، قال + د
+ اول + آر دیمک اولدیغی و بوندان آهنگ اصوات قانونی
موجبینجه خفیف (ل) ایله « اول + لهر » مییدانا چیقدیغی حالدا
بوگون آرتیق (لار ، لهر) کندی مستقل معناسینی غائب ایتیش ؛
قوشولدیغی سوزلره جمع معناسینی ویرمن بیر علاوه حالینا گلیمیشدر .
(آر) و یاخود (لهر) اداتینیک ماجار ، تاتار ، آوار ، خزار ،
کیمار ، سومار ، بولغار ، میشار . . . کیبی قبیله لریک آدلاریندا
بولوندیغی ظن ایتمکده در .

عینی صورتله « چک ، چاق » فعل مستقل اداتینیک (چاغ ،
چاق = زامان ، دور) و (دی ، دو) فعل ماضی اداتینیک « ایدی ،
ایدو » (ماجارجادا ایدو) « زمان » مستقل سوزلریندن مییدانا
چیقماسی محتملدر .

بوغالماق = بوق + اولماق ، آزالماق = آز + اولماق . . .
اسکی سوزلریک غائب اولوب یئرینه یگیلرینیک کلمه سینده ائک
طبیعی سبب بو سوزلریک دلالت ایتدیگی موضوعلاریک ، ماده لریک
غائب اولاراق یئرینه یگیلرینیک پیدا اولماسیدر . لاکن سوزلر
چوق دفعه دلالت ایتدیکلری ماده لر غائب اولدیقدان سوگرا
لساندا قالیر و یگی ماده لریک آدلاری اولاییلیر که ، بو تقدیرده
(معنا نقلی) مییدانه گلیمیش اولور .

دیگر طرفدن یگی ماده لر اولماقسیزینده اسکی ماده لریک
تسمیه سی ایچین یگی سوزلر پیدا اولور . اسکی تورک - تاتار

دولتلىرىنىڭ مامورىت و مؤسسە آدلارى اولان سوزلار بو مامورىت و مؤسسەلرلىك اورتادان قالقماسىلە آرتىق غائب اولموشلاردىر : يىگىچىرى ، آغ اوغلانى ، تارخان ، قاغان ، قوشچى ، باردچى ، تامغاچى ، سيورغال (امتياز) ، تومان (اون يىك كشيلىك اوردو و ئولكە) بوكاوول (صحبە مامورى) ، توتقاوول (بوليس) ، تارتاقچى (ميزانچى ، ئولچولر مفتيشى) ، ياساوول (ياساقچى ، وىرگو مامورى ، اعشار كاتىبى . . .) قاراوول (قارا قول) ، آقتاچى (خزىنەدار ، مير آخور) .

(ايه) سوزى اساساً ابو پرىسى معناسىنا گلدىگى و بوگون آرتىق بو سوزى اعتقاد غائب اولدىغى حالدا (ايه) سوزى بوگون بىر چوق شيوەلردە (صاحب) معناسىنا اولاراق هنوز ياشاماقدادىر . عىنى صورتلە (بيو و بيولەمك) سوزلىرى (طلسم و طلسم يابماق) معنالارىنا گلدىگى و بونوع اعتقاد غائب اولدىغى حالدا تورك-تاتار دىللارلىرىدە (بيو ، بيولەمك) طرزلىرىدە ، قازان تاتارجاسىندا (بيمك) دانس ايتمك مالىندا حالا ياشىيور . اساساً (طلسم يابماق) سوزلىرىدە هر ايكى معنادە وار ايدى ، چونكە بيو - سحر ، طلسم) ياپان شامانلار او وقتدە خلقىك هم بيوگى ، هم دە يابدىقلارى مراسم ، اويون - دانس ايله قارىشيق بولوندىغىندان هم دە آرتىست-دانسورلارى بولونيورلاردى و بىنە (اوجاق) سوزى (اوتجاق) اوت ياقىلان محل اولدىغى حالدا ، بوگون اوجاقسىز ابولرە و بىرلەردە اوجاق دە نيلور : تورك اوجاغى ، يىگىچىرى اوجاغى . نهايت (اوطاغ - اودا) سوزلىرىدە (اود) دامارىندان گلدىگى حالدا بوگون (اود) ، آتش نظر اعتبارە آلىنمايلاق معىن شرايطى - قىو ، پنجرە ، ديوار ، طاوان - حائز هر محله اودا دە نيلور . بوندان باشقا يىگى مادەلردەن مثلاً ، « ژورنال - مجموعە » ،

« پارلامنتو - مجلس » ، « مینستر - ناظر » ، « اونيوەرسىتە - دارالفنون » ، « دوكتور - طبیب » ، « پروفەسور - مدرس » . . . الخ كىيى مفهوملار اسكى سوزلارە تسميه اولونموشدر . لاكن بوكلمەلرلىك همەن جملەسى عربجا اولماسى بوتون « اصلاح لسان » ، « تصفيه لسان » ؛ « دىلى تور كجەلەشديرمك » گورولتولارىنا رغماً عربى ، فارسى سوزلىرى سوڭ زمانلاردا آزالمامىش ، بالعكس چوقالمىشدر .

اسكى موضوعلار ، مادەلرە ايسە شوكلەلردە يىگى اسمار وىرنامىشدر : يالاواج يىرىنە يىغمبر ، بودون يىرىنە خاق ، تور ا يىرىنە قانون ، يازوغ يىرىنە كناه ، يارلىغ يىرىنە زمان ، برات ، انى يىرىنە قارداش بورادا تورك - تاتار دىللرلىك عربلەشدىگىنە ، عجمەلەشدىگىنە بىر داها شاهد بولييورىز .

يىگى سوزلر . - يىگى سوزلر لساندا يىگى اجنبى لسانلاردان آلىنير ، ياخود لسانىك كندى عنصرلرىندەن مئيدانا كىتىرىلير . اجنبى دىللردەن آلىنان سوزلرە بىر چوق مثاللار گوردىك . يالىگىز بورادا شونى دىمك لازم گلير كە ، اجنبى لسانلاردان گلەن كلمەلر على الاكتر كىردىگلىرى لسانىك قاعدە و قانونلارينا ، تلفظىنە تطبيق اولونورلار . لسانىك كندى عنصرلرىندەن مئيدانا كىتىرىلەن يىگى كلمەلرە گلنىجە بودە (۱) معلوم بىر دامارا معلوم بىر شكلى علاوونىك باغلانماسىلە مئيدانا گلير كە ، بو صورتلە يىگى بىر نوع كلمەنىك جزئارى اولمايوب يالىگىز بونلارلىك بىرى - بىرىنە باغلانماسىدر . مثلاً : (قىچ) و (غىچ) علاوولرىنىك (آچ) ، (اوچ) ، (دال) دامارلارينا بىرلشمەلرىندەن (آچغىچ) آناختار ، (اوچغىچ) طيارە ، (تورك) ، (تاتار) ، (ملت) ، (انقلاب) ، (عكس انقلاب) ، (ما كىنە) ، (آلبش - وىرىش) ، (ايش) دامارلارينا (جى) علاووسىلە (تور كىجى) ، (تاتارجى) ، (ملتجى) ،

(انقلابجی)، (عكس انقلابجی)، (ما كينه جی)، (آلبش - ویریشجی)، (ایشجی) کییی کلمه لر مئیدانا کثیر بلمیشدر.

۲) بیر دامارله دیگر بیر کلمه نیک، ربطیمدهن مئیدانا گلیر. مثلا: « آلیش - ویریش، تجارت » (آتوب - دوتماق، حدتله نمک)، (آلوب - قاچماق، سؤ تفهمده بولونماق) و سائره.

۳) بعضأده یگی کلمه، اجنبی کلمه لر نمونه آلیناراق مئیدانا گلیر. مثلا، تورک - تاتار لسانلارینیک مع التاسف قازانلاردا آول خوجالیغی = сельское хозяйство ... یشرینده قوللانیلیر.

کلمه لر نیک شکل ده گیشدیرمه سی - کلمه لر نیک شکل عمویتله، دامارله شکل علاوه به آیریماق خاصه سیندهن عبارت اولدیغیندان کلمه لر نیک، شکل ده گیشمه سی ده بو آیریماق خاصه سینده حصوله گلن تبدلدهن عبارتدر. کلمه نیک معین شکلینی یعنی، معین صورتده آیریماق خاصه سینی غائب ایتمه سی، دیگر طرفدهن یگی شکل نیک توره مه سی ده اسکی دامار نیک، یا خود اسکی شکل علاوه نیک، یگی سی طرفدهن اشغال اولونماسی. اولور.

شکل نیک غائب اولماسی - وقتيله تورک - تاتار لسانلاریندا «وول» شکل علاوه سیله مئیدانا گلن بیر جوق کلمه لر وار ایدی. مثلا: بو کاوول، قاراوول، توتقاوول، چنداوول... کییی کلمه لرده بولیوریز که، دائما ماموریت، وظیفه افاده ایده رذی. بوگون آرتیق قاراوول، داوول، آوول کییی کلمه لرده بو شکل علاوه غائب اولاراق بو کلمه لرده اسکی شکل علاوه ایله برابر دامار حالینی آلمیشدر. هکذا یاقین، آلین، یالین، آقین کلمه لرینده کی (بن) شکل علاوه سی آرتیق غائب اولموشدر، چونکه بو کلمه آرتیق تورکجه سویله نلر نیک شعورینده مثلا: آقین + جی، یاقین + لیق، قو کغوز، ده نگیز، کییت = کییم، پینت = پینهک، بو کلت = یو کچی، اوموت،

او کوت، ییکیت = یگیجی؟ کچیت، سیغیت کلمه لرینده اولدیغی کییی ایکی قسمه، دامار و شکل علاوه به آیریلاماز. ایشته بو صورتده (وول) و (ابن) شکل علاوه ایله مئیدانا گلن شکلر آرتیق غائب اولموشدر.

یگی شکل نیک مئیدانا چیقماسی - یگی شکل نیک مئیدانا چیقماسینا مثال: باقسانا، گتسه نه، گلسه نه، وارسانا... ندائی فعل شکلری اولاییلیر.

آراسیندا قانونی و طبیعی رابطەلەر بولونجایا قدار بو تبدیلیک علمی، حقیقی معنا و قیمتینی ویرمگەدن عاجز بولوندىلار. داھا حقیقی تدقیقاندان لسانلاریک معن قانون و نظام آلتیندا دە گیشدیگی آکلاشیلدیقدان سوڭ، علمیک لسانی ناسیل تدقیق اینمەسی لازم کادیگی آچیقجا گوروندى. ایشتە بو صورتلە لسان علمینیک اڭ عمومى وظیفە و موضوعی لسانیک تاریخیدر.

لسانیاتی، لسانیک تاریخینی و بوندە کی قانونلاری آراشدیران بیر علم اولاراق تعیین ایتدیگەدن سوڭ اونى، لسانیاتی، دیگر سینورداش علملردەن آیرماق لازم گلیر.

روحيات Psychologie، بیزد عمومیتلە لسانی حادثەلەر، سوزلر ناسیل مئیدانە گلدیکینە، سوڭ بو سوزلریک نە صورتلە معین معنالارا دلالت ایتدیگینە جواب ویریر. دیگر طرفدەن آناطومیا (تشریح)، فیزیولوژیا (علم وظائف الاعضا) بیزد صوتی، سس چیقاران عضولریمیزیق قورولوشی، اولارلیک نە یولدا حرکە کلدیکلری حقیقیدا معلومات ویریر کە بو معلوماتی فیزیکیک (حکمت) acoustique (مبحث صوت) تعیر اولونان قسمینی ویردیگی معلوماتە علاوه ایتدیگەدن سوڭرا آرتیق سسلیک نوعی، جیسلی، طبیعتی آراسیندە کی فرقاری دە تتبع و مطالعه ایدە یلیریز.

بونیکلە برابر لسانیک تدقیقی ایله فیلولوژییدە اوغراشیر. (لسانیات) ایله (فیلولوژیا) نیک حدودی نەردە؟

بو مسئلهیی چیزه ییلمک ایچین فیلولوژیانیک نە اولدیغینی ییلمک لازم گلیر. (فیلولوژیا) عالمرینیک اکثریتی بو علمی بیر ملتیک یاخود بیریرنە یاقین قاچ ملتیک مدنیت تاریخلرینی تدقیق ایتمک دیه آکلیورلار. لاکن مدنیت تاریخی غایت گیش موضوع اولدیغیندان بونیکلە اوغراشان عالمر آراسیندا تقسیم اعمال و وظائف لازم

لسانیاتیک موضوعی:

وظیفەلری و اصوللری

لسان علمیندە تدقیق موضوعی انسانلاریک، نطقی لسانیدر. لسان ایسە اڭ عمومى و گیش معنادە، حس و فکەرلریمیزی افادە ایدەن اشارتلیک اوله بیرمجموعەسیدر کە، بونلاری حاسەلریمیز واسطەسیلە فهم و تلقی ایتمک و عین زماندا ارادەمیزلە تکرار استحصال ایتمک ممکن اولور. حالبوکە، حسلر و فکەرلریمیزی دورلو یوللارلا افادە ایدە یلیریز؛ بونیک ایچین دورلو دیللر اولایلور. زەست لسانی (حرکت اعضا)، میمیک لسانی (افادە و جیبە). لاکن لسانیات سوز لسانیاتی تدقیق ایدەر. چونکە سوز لسانی، انسانیک اڭ زیادە آلیشدیغی و ذهنی، روحی انکشافی ایچین اڭ زیادە خدمت ایدەن افادە یولیدر. سوز لسانییک ایکی جەتی وارد: ۱) خارجی، عضوی جەتی، سوزلریک سسلی (۲) داخلی، روحی جەتی، سوزلریک معنالاری.

دیلیک عصرلر، حناییلر بونجا بیریشردە دوماریاراق دائما دە گیشدیگی، تبدل ایتدیگی آرتیق هرکسە معلومدر. بوندە گیشمە هم خارجی (سسلی)، هم دە داخلی (معنا) جەتدەن اولور. بوتبدل حادثەسی هر نە قدار چوقدانبری معلوم ایدیسە دە بوندە گیشمە دە تصادفیلیک گورمگەدن واز کئچوب لسانیک هر اولکی دوریلە سوڭکی دوری

كلوب بعضيلرى ادبيات ولسان ايله، دىكرلرى ده مدنيت تاريخىنىڭ دىگر مسئلهلرى ايله اوغراشپىلار. قلاسىك فيلولوژيا اسكى غرق روم، اسكى جرمان، اسكى ايسلاو و الخ... مدنيتلرلرلر اوغراشپىلار. فيلولوگ ايچىن لسان، هر هانكى بىر مدنيتىڭ داخلى حياتىنه كىرەك ايچىن آناختار وظيفەسىنى كوردىگى كىيى، عمومىتلە هر هانكى بىر مدنيتى تىق ايدەن آدام، او مدنيتىڭ صاحى اولان خلىڭ لسانىنى تىق ايمەدەن كندىسىندە تام بىر فىكر حاصل ايدەمەز. ناسىل اجتماعى حياتى تىق ايتدىگى زمان فيلولوگ اجتماعىاتجى اولماق لازم كلىورسە، لسانى، مدنى بىر خادەن اولراق مطالە ايدەر كىن لسانىاتجى اولماق كره كدر. فيلولوغلە هر هانكى بىر متخصص آراسىندا اوصول نقتە نظرىندەن هىچ بىر فرق اولامابوب يالىگىز تىق ايتدىكلرى موضوعە مناسبلىرى، بىنى تىق ايدە اولان مقصدلرلرلر بىكدىگىرىندەن آىر بىلرلار. عكسى تىق ايدە فيلولوژيا بىر علم اولاماز.

هر نەقادار بىز «لسان» دە نىلدىكى زمان هر شىدەن اول سوز لسانىنى آكلورساق دە انسانلارنىڭ فىكرلرىنى افادە ايچىن قوللاندىقلارنى دىگر واسطەلرە قارشى تامىلە لاقد قالماىز.

بوقارىدا سويلەدىگىمىز كىيى لسانىات، لسانىڭ خادەنلرىنى كىچمىش و شىمدىكى. اگر بو سو گىنجىسى وارايسە — دورلرى آراسىندە كىيى تىدلر نقتە نظرىندەن چارىشىدىرماق، قارشى لاشدىرماق اصولىنى دوتىغىندان لسانىاتىڭ اصولى بو تىق ايدە «مقايسە اوصولى» اولموش اولور. آنجاق هر هانكى بىر دىلىڭ عمرى بو بونجا كىچىردىكى دورلو دورلرى، اونىڭ شىوملرىنى و نىات نشات ايتدىگى «آنا دىلى» بىر بىرلە مقايسە اىتمك طرىقىلە بو لسانىڭ عمرىندە تىدل و تكاملىندە حكىم اىتمىش اولان روحى و عضوى قانونلارنى بولوب چىقارىرىز و بو صورتلە قارشى مىزدا بىر بىرىنى تىق ايدەن مىخلىف

دورلرىڭ كىش لوحەسى آچىلر كە، بو لوحەدە آرتىق انسانىڭ اڭ اسرارانىگىز، اڭ طلسەلى بىر شىيى اولان لسانىڭ «طامى» آچىقچاسىنا كوزىمىز او كىندە ترسم ايدەر.

ايشتە بو صورتلە لسانىات علمىنىڭ باشلىجا اساسى: بىر بىرىنە ياقىلىغى، قرابتى اولان لسانلارنىڭ تاريخى مقايسە اوصولىلە تىق ايدەر. دىگر طرفدەن، يالىگىز بىر بىرىنە ياقىن اولان لسانلار دە كىل، عمومىتلە بىر بوزىندە موجود اولان بوتون لسانلارنىڭ تشكىلاتى، عضوبى آراسىندا بىك چوق مساوى و مشابە نقتەلر بولوندىغىندان بىر بىرىنە ياقىن اولمايان لسانلارنى بىر بىرلە مقايسە اىتمك لسانىات علمىنىڭ اڭ اساسى طابلىرىندەن بىرىدەر. بونىڭلە برابر ياقىن و اوزاق مىخلىف لسانلار آراسىندا هر زمان جزى اولان كلەن اقتباس خادەنسىنى نظر اىتبارە آلماق لازم كلىر. بورادا لسانلارنىڭ قرابتىنە مستند مشابەت ايله بوندان تامىلە آىرى بىر مسئله اولان اقتباسى بىر بىرىنە قارىشىدىرماق اىجاب ايدەر.

لسانىات تاريخىنىڭ مەم نقتەلرى.

لسانىات باخود علم لسان La linguistique سوڭ شىكلە اون دوقوزىنچى عصر دە باشلار. بونا قادار بىر چوق مىلتر دىگر مسئلهلر آراسىندا لسانىاتىڭ دائىرە اشىغالىنە كىرەن مسئلهلر دە اوغراشدىلار سادە، يالسان و اونىڭ صفت و مىشائى حقىندا ياكىلىش فىكلرلە صاحى اولدىقلارىندان و باخود تىق ايدەرلرىنى لازم كلەن استقامتدە آلوب گوتورمە دىگىلرىندەن بىكلە نىلدىگى كىيى علمى و دوغرو نمرەلر ائدە ايدەمەدىلر. بونىڭلە برابر بىزە، كرك شرقدە، كرهك غربدە ۱۹ ىنچى عصر لسان و لسانىات حقىندا حكىمفرما اولان دورلو نقتە نظرارلە و نىات ۱۹ ىنچى

عصرده لسان حقیقیدا علمی مفهوملاریک نه صورتله، نه کییی شرطلر آلتیندا دوغدیغیله تائیش اولماق ایجاب ایدهر. چونکه ۱۹ ینجی عصره قادار لسانه اولان نظر هنوز تمامیله غریبک و بالخاصه شرق مکتبلریندهن بو خصوصده یازیلان مکتب کتابلاریندان چیقاریلمیش اولما یوب، بلکه بو نوع اثرلر تمامیله اسکندریه مکتبیک، بصره و کوفه علماسینیک یا کیش نقطه نظرلرینه تمامیله قوجاغینی آچمیشدر. دیگر طرفدهن همین مسئلهلرله اوغراشمیش اولان قدما نیک لازم کلن ابتدائی خام ماده لری توپلاماق، اونلاری تقسیم و تصنیف ایتمک اساسینه قورولموش اولان بویوک خدمت لرینی انکارده قابل ده گیلدر.

انسانلار یک ابرته وقتلردن بری لسان و اونیک منشائی حقیقیدا دوشونمه گه باشلادیلار. لسانلاریک اختلافی، آبریلما سی، غایب اولما سی، اونودولما سی حقیقیدا ابتدائی مدینته مالک انسانلاریک بیر تقیم ماسالار لهغه ندالار توره دیگینی اونلاریک بیزه قادار قالمیش، یازیلیمیش اثرلریندهن آبدلریندهن استخراج اییدیوریز. کرهک بیلیان (بابل) قلهسی اطرافیندا دیللیک تاگری طرفیندهن بیر آفت، لعنت اثری اولماق اوزره دیللیک قاریشدیغینا دائر اولان حکایه گره کسه قرآندا «و علم آدم اسماء الحسناء» وسائر آیتلرینیک و بوندا تفسیر یازان دین علماسینیک افاده ابتدگی وجهه «آدم» پیغمبره الله طرفیندهن هر شئییک اسمی او گره تیلدیگی حقیقیده کی ادعالار لسان علمینیک بیرینجی نظریه لری یثرینه قائم اولماق لازم گلیور. بالاخره کلن یهودی، عرب و آوروپا علماسی بو نظریه لری ایضاح و تفسیر ایتمگله بیر چوق عصرلر کچیردیلر. یازینیک تصویر ی ideographique حالدان حرفی alphabetique دوره گلمه سینه قادار کچیردیگی تکامله موازی اولراق لسانا اولان نظری تدریجی بیر تقیم تکامللر

کچیردی. حقیقنأ نطقیک توپدان تام بیر جمله، بیتیش بیر مفهوم اولراق آکلاشیلما سیندان بو جمله نیک آبری قسملری عنصرلری (سوزلر) اولدیغینیک و نهایت سوزلرده معین عنصرلر تکرر ایتدیگینه دائر (مثلاً، تور کچه ده: قال، قیل، قول، قول کلمه لرینده «ق» و «ل» تکرر ایدیور) معین و واضح فکرلر حاصل اولونجا یا قادار یک اوزون فاصله لر لازم گلمیشدر.

یازینیک هجائی Syllabique دوردهن (بو دورده یازی بیر حرفله بیر هجائی افاده ایدهردی). صوتی (بو دورده آرتیق بیر حرفله بیر صوت افاده اولونور) دوره کیچمه سیله لسانیک هجالی (هجیکلر) سسلره آبریلدی.

لاکن یازیدا و لسانیک تحلیلینده حصوله کلن بو تکامل هر ملته سرایت ایدهر مه میشدر. یازینیک یوقاریدا گوستردیگیمیز تکاملیله لساندا اولان نقطه نظرلریک انکشافی موازی گیتمه میشدر. لسانیک حادثه لرینه آرتیق دوغرو دان - دوغرو یا معناسی و تشکلاتی آکلاشیلما یان کچییش نسللردن قالما دینی، مدنی اثرلریک تدقیق و تفسیری احتیاجی و یا خود لسانیک منشائی حقیقیده دائما اسکی فلسفه و فیلسوفلاری اشغال ایدهن مسئله فارشی سیندا باواش - باواش ده گیشمیشدر.

آق ده گیز حوضه سی اطرافیندا مدنیت صاحبی اولموش مللر ایچری سینده هر کسه معلوم اولدیغی و جهله همان ک بیرینجی موقعی غره قار اشغال ایدیور.

بونلار شرقدهن آدیقلاری مدنی اساسلارینی آسیای صغرا ده بیرینجی غره ق شهری اولان (میلهت) ده قالهس، هه رودوت کییی مؤرخلری واسطه سیله شرق مدینلرینیک هر دورلو غوامضینه واقف اولدیقدان سوک کمدیلرینه مخصوص اصلی اوربژنال بیر مدنیت هییدانا گتیرمیشلردر.

بو اتئاده ترقى ايدەن يونان فلسفەسى عين زماندا دىل و اونىڭ عمرىنە دە نىز چە و بىر مېشدر. الك اسكى غيرەق فيلوسوفلارنى اشغال ايدەن بىرىنچى مسئله كەمەلرە اشيا آراسىندا بىر گىزلى رابطەمى وار؟ ياخود بوگون بىزىم گوردىگىمىز رابطە غنەنە ، بىر تاقىم شرطلار ، نەپات انسانلار آراسىندا اوبوشما تىجەسىمى مۇيدانا گلمىش؟ مسئله سىدى. بو مسئله غايت جانلى مناقشەلرە سبب وىردى . غيرەق « صوفىست » لرى لسان مسئلهلرە داها زىادە اوغراشدىلار . حتى بونلاردان (پرودىك - Продик) مترادفلر مسئله سىلە اوغراش مېشدر. چونكە « صوفىست » لرىڭ فكىرىنچە اشيا آراسىندا ضرورى بىر ارتباط اولماسى لازم گلدىگەن سوگرا بىر قاچ صوتى تىرىك مەنە كەمەلرىڭ ھې بىر مەنە گلمەسى غير قابل ايدى .

اقسام كلام حقىندا بىرىنچى دفعە معلومات و بىرەن (آرىسقوت) . كەمەلرە ، موضوعلار اشيا آراسىندە كى ارتباطىڭ يوقايغىنا قانع اولموشدر . لاکىن اوندان سوگرا گلەن (استوئىك) لرى تىكرار بو نوع ارتباطىڭ وارايغىنى ادعا اتمىشلار. و كلامى ، نطقى بىر چوق صنفلرە (Categories) آيىر مېشلار و بو صنفلرە منطقى صنفلرى موازى گورمىشلار. حالو كە ، ھەر لساندا بىر كەمە چوق دفعە بىر قاچ مەنە گلىيور . (استوئىك) لرىڭ نظرىەسى موجبى بو اولماماق لازم گلىوردى . دىگر طرفەن ھند و آوروپا بى سامى لسانلارنىدا بولونان حرفى مذكر و مؤنث جنسلىرىنە طبعى ار كك و دىشلىك آراسىندا قطعى صورتدە موافقت بولونماق لازم گلدىگى حالدا ، حقىقتە بو موجود دە گىلدى: (افلاطون) ىڭ دىالوغيىندا (قراتىل) دە بو فكىردە بولونىور كە ، « اگر كەمەلرە اشيا آراسىندا بىر ارتباط اولسا ايدى ، دورلو لسانلار و شىوہلر

اولورمىدى » ؟ سؤالىنە شىوہە جواب و بىرىيور : « ېڭ اغلا اولە ايسە لسان انسانلار آراسىندا بىر اوبوشما و غنەنە تىجەسىندە دوغموش . لسانى ايجاد ايدەن آدم البتە ھەر شئە آد و بىر كىن اشيا دە بولونان صفتلرى گوز او گىندە دوتموشدر . بو نظرىە موجبى لساندا دوغرو بايىلان كەمەلرە ، بىنى صوتى جەتتى ابلە مەناسى آراسىندا ارتباط اولانلار ، اولدىغى كىبى بايگىز اوبوشما تىجەسى اولان كەمەلردە وارد كە ، ايشتە بو سوگىنچىلارنى ھەر لسانىڭ باشقا - باشقا اولدىغىندان ھەر لسان بىر - بىرىندەن بو صورتدە آيىر بىر . اسكى عالمرە ، كەمەلر آراسىندا بىر طرفەن بو كەمەلر ىڭ افادە ايتدىگى اشيا آراسىندە ، دىگر طرفەن مەين رابطەلر اولدىغىنى گوردىلر سە دە كندى لسانلارنىدىن باشقا دىللارە و كندى لسانلارنىڭ كىچمىش دورلرە اشد اولمادىقلارنىدان لسانىڭ عمرىنى گوگى كىبى آگلا بامادىلار و بوگون علم لسانىڭ بولوب چىقاردىغى قانونلارنى بولمادىلار .

بو زمانا قاندر غيرەقلىرى طبعىيىڭ ، انسانىڭ و لسانىڭ منشاى بىلمەك آرزوسى سوق ايتدىگى حالدا قبل المىلاد اوچونچى عصر دە بونا باشقا بىر سبب داها قوشولدى. غيرەقلىرىڭ مىلى دستانى اولان ھومەرىڭ اثرلرى آرتىق باواس - باواس آگلا شىلەمامغا باشلادى . چونكە قبل المىلاد اوچونچى عصر دە يونانىلرىڭ ادبى دىلى « آتىقا » دىلى اولدىغى حالدا ، ھومەرىڭ اثرلرى اسكى ايونى لسانىندا قالدىلار . عمومىتە غيرەقلىرىڭ مدنى عمرىندە ېڭ بوبوك موقع دوتان اسكندرىە دە غيرەق غرامماتىكاسىڭ ايشلەنمەسى اىچىن لازم گلەن اساسلار وضع ايدىلدى . بو دە ھومەروس شعرلارنىڭ اىضاح و تفسىرى آرزوسىندان نشأت ايدى . بو علملر چالبار كى ، اكثرىا اساس اولاراق منطقەن زىادە لسانى آلدىقلارنىدان اىچە

مهم نتیجه‌ها آید. و بالخاصه (نحو-سینتاکسیس) ده پارلاق موفقیته گوسنردیلر، سوگرا غیرهق مدنیته‌نینک رومالیلارا کئچمه‌سی ایله بو قازانچیلارده رومالیلارا انتقال ایتدی و روما امپراتورلیغینک انقراضی ایله یگی آوروبانیگ مالی اولدی.

اگر بوگونکی مکتب حرفارینی آلاچاق اولورساق، اورادا اسکندریه مکتبینه قالمی صرفی و غیری صرفی شکاربک قاریشدیریلماسینی گوروریز. اسکندریه لسان علماسی ایکی بویوک بیر - بیرینه مخالف و ضد جریان آیریلر لاردی. بیرنجی جریان تابع علمایه تناظرچیلر analogistes دینیلر دیکه، بونلاریک فکرینجه بوتون لساندا حکم ایدن «analogie - تناظر» قانونی لسانیک مختلف قسملری آراسیندا آهنت و بکسقلیق میدانا گتیریر. تناظر سوزلره فکرلر و بونلاریک مدلوللاری اولان اشیا آراسینده کی موازیلیگدر. تناظرچیلریشیندا نامدار «آریستارخ - Aristarch» بولونیوردی. بونلاریک مخلفی اولان جریاننی تضادچیلار «تضادچیلار - anomalistes» تشکیل ایدر. بونلاریک باشیندا نامدار «آریستارخ - Aristarch» بولونیوردی. قرانهس - «Iparec» بولونیوردی. تضادچیلار لساندا تناظرچیلر بک ادعا ایتدیگی «سوز و موضوع» موازیلیگینک موجودیتینی انکار ایدر لاردی. اسکندریه مکتبینه بو ایکی جریانیک قوغاسی بکنظرده ظن اولونا بیله جگی کیی، هئچده فایداسیز اولمادی. چونکه تناظرچیلر بک غیرتی نتیجه‌سی بوتون لسانی حادثه‌لر صنفاره و قسملره آیریلدی. تضادچیلر بک مخلفتی سایه‌سینده ایسه لساندا بیر تاقیم مستنا شکللر بک، حادثه‌لر بک بولوندیغی تانیلیدی و نهایت تناظر قاعده‌سینه مخالف کلمه‌لر بک لساندان آتیلماسی بیوده و غیر ممکن تشبیه‌دن واز کیچیلدی. هر نه قادر بو گونکی لسانیات نقطه نظرینده بون نتیجه‌لر بک آز،

بک جزئی گورونیورسده بیرنجی تجربه و الملك آدی اولاراق لسانیک تدقیقی ساحه‌سینده او زمان ایچین بون نتیجه‌لر بک بویوک نمره سایلماسی لازم گلیر.

یونانیلر بک کیندن آیری اولاراق هندوستاندا لسانیک حادثه‌لرینی تدقیق ایشی عالم لریک نظرینی جلب و ویردیگی نمره لر یونانیلر بک کیندن هئچده آشاغی قالمادی. دینی، الهی متلر بک خلقیک دوغرودان - دوغرویا قوللاندیقلاری دیلدهن اوزا قلاشماسی نسبتینده بو متلر بک تفسیر و شرحینه لزوم کورولدی. بون متلر بک صوفی شکلرینی آرتیق معاصرلر ایچین آکلاشیلما یان لغت لرینی ایضاح ایدره ک ترتیب اولونان بئش کتابدان عبارت بیر مجموعه زمانیمیزا قادر قالمیشدر که، بونیکده مؤلفی پانینی دهن اول یاشامیش اولان یاسکی در. پانینی Panini به کلینجه بو ذات میلاد عیسادان دورت عصر اول یاشامیش و کندیسیندهن اول کلوب کئچهن عالم لریک یازوب بیر اقدقلاری اثرلری درجه تکمله گتیرمیشدر. بالخاصه سسلر بک عضویتی، کلمه شکلر بک عمومی قانونلاری حقیقدا ویردیگی معلومات فوق‌العاده دقتی جالیدر. اون اوچونجی عصر میلادیده (پانینی) بک اثرینی «ووپادهوا Vopadeva» تاماملامیش و بونیکاه سانسقریت هر طرفدن تدقیق اولونمیشدر. سانسقریت بوندان سوگرا کله جک بحثلرده کوروله جگی وجهله هندوستانیک ادبی لسانیدر. یاسکی، پانینی و ووپادهوانیک سانسقریت - ادبی لسانی حقیقدا بیر اقدقلاری تدقیقاندان ماعدا قونوشما - تکلم لسانی، یاخود خلق لسانی اولان (براقریت) حقیقدا میلادی VI نجی عصرده یاشایان «واراروچی - Vararuci» میلادی XII نجی عصرده یاشامیش غه ماچاندی - Gemachandri طرفلریندهن یازیلیمیش تدقیقات زمانیمیزا قادر قالمیشدر.

قادار قالمىشدر. شىمدى تىكرار آوروپايا دونمەزدەن اول بىر آزدە بىزىم شىرقى - مىسلمان شىرقىنى تىدقىق ايدەلەيم. تورك - تاتار لسانلارنىڭ نە وقت يازى بە چىكىلدىكىنى بوقاردا سويلەمىشدىك. لاکن اسلامىتەن اول تورك - تاتار لسانلارنا عاندىنە بىر نەخت، نەدە بىر صرف وياخود نەحو كىتابى بولماق مەمكىندىر. تورك - تاتار دىللىرىنىڭ تىدقىقى اسلامىت و بالخاصە عرب فىلولوژىياسى ايله سىقى - سىقى بە ناغلى بولوندىغىندىن بو خصوصدا بىر آز معلومت و بىرمەبى لزوملى بولدىق.

عرب فىلولوژىياسى، اسكندرىە مەكتىبى و دىكر بىر احتمالە كورە شىمدى سويلەبۇب كىچىدىكىمىز ھىندوستان صرفىونىنىڭ تاثيرى آلتىندا آنجاق مىلادى سىكزىنچى عصرە دوغرو دوغماغا باشلايور. عرب فىلولوژىياسىنىڭ دوغماسىنا اىكى بويوك سائق خىدمەت ايتدى كە بونلاردان بىرىسى: آرتىق امويلر دورىنىڭ سوڭلارنىنا دوغرو عرب لسانىنىڭ حىكومەت دىوانلارىندا رەسمى دىل اولاراق قبول اولونمىسى، دىكرى دە قرآننىڭ بىض مەلق، قارىشىق نەقتەلرنىڭ آڭلاشىلمىسى وبالخاصە دوغرو اوقونمىسى احتىياجلىرى ايدى. بو خصوصە كى روايتلردەن بىرى ۶۹۹ سەئە مىلادىسىندە اولەن بىرەلى (ابوالاسود) بىڭ عرب حروفاتىنى اصلاح ايتدىكىنى خىر و بىر بىور. دىكر بىر روايتدەن دە امويلرىڭ ايلك دورىندە بىكانە علم و مەنىت خادىملرىندەن بىرى اولان (حماد) بىڭ (قرآن) دان باشقا اسلامدان اول ظهور ايدەن عرب شاعرلرىنىڭ قىلاسىك اثرلرىنى، «ئىدى مەلقە» بى توپلايۇب ضىبط آلتىنا آلدىغىنى او گرەنىيورزى كە، بونىڭ آرقاسىندىن آرتىق بويولدا چالشانلارنىڭ عددى كىتىدىكچە چوغالمىشدر و نەپات «سقى»، «ابوعەر»، «يونس» كىبى عالملىرىڭ غىرتى ساپەسىندە عرب فىلولوژىياسى اىچىن لازم كەلەن ماتەرىيال

توپلانمىشدر. ايشتە بو صورتلە عربچە بە «بەلوى» لسانىندان ھىللىرىڭ چاقالار حقىندە كى ماساللارنى «كىلە و دىمنە» نامىلە، عىنى وچىلە فارسىدان «شەھنامە» بى و رومچادان آرىستوتىڭ فىلسفى اثرلرىنى تىرجمە ايدەن (ابن المقفى) عىنى زماندا كىلامىڭ اسم، فىل و اجزاء مەاونە نامىلە اوچە تىقسىم اولدىغىنى عربلرە او گرەنمىشدر. عباسىلر دورىندە گرەك عىجم و بونلار واسطەسىلە ھىند فىلسفە و علومى، گرە كسە روم فىلوسوفلارنىڭ اثرلرى عربلرە داھا زىياد، بىللى و تانىش اولدىغىندىن آرتىق امام خىلىل (۷۹۱ دە اولموشدر) و بونىڭ طلبەسى ايرانى (سىبوىە) عرب صرفىنىڭ تەلىنى قورموشلاردى كە، بوندىن سوڭرا كەلەن مؤلفلر اىچىن اساس اولموشدر. عىنى امام خىلىل طرفىندەن عرب وزنى دە اوصول آلتىنا آلىنوب (عروض) وزنى دوغموشدر كە، زمانىمىزدا قادار عرب، ايران، تورك - تاتار شاعرلرى اىچىن تەل اولوب كىلمىشدر. ايشتە بو (امام خىلىل) ايله (سىبوىە) بىڭ آچدىقلارى جىغىرا (بىرىون) مەكتىبى تەبىر اولونور. بىر آز سوڭرا بونلارا قارشى اىكىنچى بىر غروپيا داھا توردەمىشدر كە، بۇدە (كوفىون) مەكتىبى مۇيدانا كىتتوروب باشلارنىدا (كسائى) بولونموشدر. (۸۰۵ دە اولمىشدر).

بىر بونىڭ (مەلقات)، (قرآن) و سائر عرب قىلاسىك اثرلرىنى عرب صرفىنە بىكانە اساس دوتوب، خىلق لسانىنى و ادبىياتىنى تانىماماقدا گوستردىكلىرى تەصبە قارشى كوفىون صرفلرىندە، لسانى تىدقىقلىرىڭ خىلق لسانىنى دە نەظر اەتبارە آلماغا اوغراشمىشلاردىر. بو سوڭىنچىلار طرفىندەن بىدوى قىيلەلرىڭ قولقورى، ادبىياتى عرىض و عمىق تىدقىق ايدىلمىشدر. اونىنچى عصرە دوغرو ھىر اىكى مەكتەب (كوفىون و بىرىون) بىر - بىرىنە قارىشراق بونلاردان

بغداد مکتبى مئيدانا گلدى. سايلارى بوزلرى كىچان بو فيلولوغلار آراسيندا بير چوق تفسير و تبيانه عائد اثرلرى و بالخاصه «المفضل» ناميله يازديغى صرف و نحوى ايله مشهور خيوهلى زمخشرى (1074—1443)، «مفتاح العلوم»ى ايله زمانيميزه قدار آدى غائب اولماميش سكاكى (1160—1229)، (سيويه)بى تفسير و ايضاح ايدىن جرجانى (1078+) و سائرلرى كىبى بير چوق تورك - تاتار لسانچيلارى وارساده مع التاسف بونلار و اثرلرى شيمدى يه قدار تدقيق اولونمايشدر. بوتون عرب و فارس ادبياتينىك مهم بير قسىمى تورك و تاتار علما و شعراسينىك سعيى تيجه سيدر.

قرون وسطاده آوووبا ملتلىرىنده اولديغى كىبى باقىن زمانلارا قدار ييزدهده هر منور اوقوموش آدام فكرلرني، دويغولارني عربجه، يا خود فارسى يازماغا چالشميش و بو صورته ييزده عربجه، فارسى يزميش غايت بو يوك بير عالملى و شاعرلىر سلسلهسى، مئيدانا گلمايشدر. آوووبا ملتلىرى ادبياتلارنىك لاتينجا قسىمى «لاتين ادبياتى» سايمايوب كندى ادبياتلارنىك خصوصى بير دورى عد ايدىرلىر. ناسيل كه روسلارده بولغارجا، اسكى ايسلاوجا يازيلميش روس ادبياتىنى روس ادبياتىنىك مبدأى، باشلانغىچى سايماقدادرلار. هر نه قدار لسان اعتباريله بو نوع اثرلر تورك ادبياتىنىك انكشافينه خدمت ايدىمهميشلرسده مندرجاتى اعتباريله مولفلىرىنىك منسوب اولديقلارى خلقلرىك دويغو، سويه، اجتماعى حياتلارنىدان بير چوق شئلىرى احنوا ايدىرلىر و بو صورته «خصوصى بير تامغا» داشيرلار. بو مسئله نىك نه قدار مهم اولديغىنى قيمتلى تورك عالمى و كتايپاتجيسى «bibliographe» نىك «عثمانلى مؤلفلىرى» اثرىنى تدقيق ايدىرلىر ده گيل سكينىنچى عصرده اون اوچونىچى عصره قدار أموى و بغداد خلافتلى زمانلارنىدا يازان توركلرىك، حتا

عثمانلى دولتىنده دوغوب اولميش و تورك گنجلىگىنىك تربيهسى، تورك خلقىنىك ادارهسى كىبى مهم مسؤلىتى و مامورلىرى يوكله نميش اولان تورك علماسىنىك ييله اوچده ايكىسىنىك عربجه و فارسى يازديغىنا شاهد اولورلار. بوتون بو گنیش ادبياتى تدقيق ايدىرلىك تورك-تاتار ادبياتىنا ربط اتمك ايشى آوووبا علمى اوصوللاريله مجهز يىگى قافالار، گنج و يورولماز يوردكلر بىكه بور. بونىكله برابر تورك-تاتارلارنىك داها يىنچى و سكينىنچى عصرلردهن عرب و ايران تاثيرىندهن آزاده اولاراق-بلكه چين و هند مدنيتلىرى تاثيرلىرى آلتىندا كندى لسانلارنى يازديقلارنى دائر «اورخون كتاهلرى و تورخان آبدىلىرى» كىبى قطعى دليللر بولونبور. دىمك كه، توركلرىك يازىلى ادبياتى اسلام عربلىرىك كىنيدىن بير، ايكى عصر اول باشلايور، هر حالدا بو نوع يازىلارله برابر لسانى تدقيقاتده يول آماغى باشلاميش ايدى. لاكن بويله تدقيقاتى احنوا ايدىن اثرلر آرتيق بوسوتون غائب اولموشدر، «خودده هنوز بولونمامايشدر. هر حالدا آلتىنچى و يىنچى عصرلرده غايت ايشله نميش بير اسلوب ايله بازى يازان و تاريخ عالمدهن خبر وىردن بير خلقىك مشهور توركولوغلارلدان ماجار، علمى (Thury-Jozsef تورى جوزدوف) نىك ديدىگى كىبى بير قىچ عصرلر اول يازى «باشلامسى و چوقدان برى ادبياتىنى ايشله مەسى لازم گىبر. فى الحقيقه اونىنچى عصرده اويغورلاردا سباحت ايتميش اولان چينلى «وان-يانغ-ته» بورالاردا بير چوق عمومى، خلق كىتبخانالارى گوردىگىنى سوبايور. بو مسئله توركولوژيله اوغراشان شرقىلارنىك بونىنا بورج اولان مهم مدنى وظيفه لردهن بير سيدر.

اسلامىندهن اول تورك-تاتار لسانلارى اوزه رينه اولان تدقيقاتدان قطعى معلوماتيمىز اولماماقله برابر اسلامىندهن سوگرا واقع اولان

لاكن بو آز زمانيميزا قادار قالاميشدر. ياخود هنوز بولوناميشدر. بونيكله برابر بو اثرنيك موجوديتي حقينده قطعي معلوماتيميز واردر. چونكه فارسى، توركجه و موغولجاننيك لغات و صرفيني عربجه ايضاح ايدهرهك (كتاب حليه الانسان و حليه اللسان) نامينده بير اثر يازميش اولان (السيد جمال الدين ابن المهناء) كاتيبنيك دو قسان اوچونجى صحيفه سينده بير مناسبتله شويله دييور: «قال محمد بن قيس في كتابه الذي صنفه لجلال الدين خوارزمشاه ملك خراسان... الخ» ايسته بو عباردهن يوقاريدا و بريدگيميز معلومات تاميله چيقماقدادر. (محمد بن قيس) نيك بو اثرى حقينده پلاتومه ليورانسكى (۱۹۰۰) سنه سينده پترسبورغدا «تورك ديلي حقينده بير عرب لسانجيسى» ناميله نشر ايتديكي اثرينده مطالعه يورونمگه در.

شيمدى يوقاريدا ذكر ايتديگيميز ابن مهناء نيك كاتيبنا گله چك اولورساق بو كتاب اوچ قسمدن فارسى، توركجه، موغولجا) عبارت اولديغي كيسي پروفه سور مهليورانسكى نيك خبر و بريدگينه گوره بو اثرنيك اوچ نسخه سى او قسفورد اده بودليان، كتبخانه سينده، بيرسى (برلين) شهرى قرال كتبخانه سينده، بيرسى ده (پارس) شهرينده ملي كتبخانادا بولونيور. حالبوكه ديگر بير نسخه سى ده لايندن ده بولونوب ۱۲۴۰ سنه سينده خليل بن محمد بن يوسف القونوسى نيك استساخ ايله ديگي بير نسخه يى بير توركجه، عربجه لغتجه ناميله هوتسما ۱۸۹۴ ده نشر ايتميشدر.

بو نسخه ده آرتيق كتابنيك، عنوانى و مؤلفنيك آدى وار. لاکن تاريخ تاليفى نه ده معلوم ده گيل. كليسالى رفعت بيك بو ذاتنيك (۸۲۸) ده كرماندا وفات ايتديگيني ديگر بير اثره استاداً يازيورساده كنديسى ده آبريجا بر صراحتنيك لزومينه قائل اوليور. قريمدا بو خصوصى ايضاح ايده چك معلوماته صاحب اولماديغيميزدان، بو قادارينا

تدقيق قاردهن بيك جوغى حقينده قطعي معلوماتيميز واردر كه، بو حقه ده يازيلميش اثرلرنيك بيك جوغى بوگون اليميزده در. بونلارنيك بيرنجيسى و اك مهمى عباسى خلافتى دورينده خليفه «ابوالقاسم عبدالله بن محمد المقتدى بامر الله» زمانيندا (1094 - 1075) «محمود بن الحسين بن محمد الكاشغرى» طرفيندهن يازيلميش «كتاب ديوان لغات الترك» آدينده كى اثردر. بو اثر تورك لسانينيك قاعده لريني و لغاتيني عربجه ايضاح ايدهر. مولف كاتيبنيك ديباچ، سينده كنديسينيك «تورك، تور كمان، اوغوز، چك، ياغمايى، قيرغيز» لغاتيني و قافيه سيني، يعنى ديبلريني و ادبياتيني ييلديگيني سويله يور.

بخارا و نيشابوردا ايشيتديگي شويله بير حديثى ذكر ايتدييور: «تعلموا لسان الترك فان لهم ملكاً طويلاً»، يعنى «توركجه او گره نيگيز، چونكه توكار اوزون مدت حكومت سوره چكلردر.» «دولت گونشينيك توركلاريك سما سينده، ترك برجينده دوغدينى» بير زماندا محمود كاشغرى توركجه او گره نمگي هر كسه واجب و لازم بولويور. اوچ جلد اولاراق توركيه معارف نظارتى يارديميله (احمد رفعت بن عبدالكريم) طرفيندهن ۱۳۳۳ سنه سينده ايستانبولدا نشر اولونموشدر. محمود كاشغرى بو اثرده بير چوق تورك شيوه لريني قاريشديرميشدر. ياقيندان تدقيق ايدلوب قوللانديغي تقديرده بو جهت اثرنيك نقصانى ده گيل، بلكه فضيلتى اولور. (ديوان) بيك هر يئر ينده كلمه لريك ناسيل قوللانديغي ني گوسترمك ايجين بير چوق جمله لر و بير چوق يئرلرده ده بيتلر، قطعه لر كتيرير. تورك-تاتار لسانلارى اوزه رينده تدقيقاتدا بولونموش ذاتلاردان بيريسى ده عجمستاندا ياشاميش عرب صرفچيلريندهن (محمد بن قيس) در كه، (۱۲۲۰) سنه سينده وفات ايتميش اولان سو ك خوارزم شاهى «قطب الدين محمد» يك اوغلى «جلال الدين منكبرتى» نامينه عرب لسانيندا توركجه به دائر بير اثر يازميشدر.

اكتفایه مجبوریز. بو اثرىك لسانى هر حالدا اورتا آسيا و كولدقن تور كچه لریندن آلینمیش و آرادا دیگر كتابلارده بولونوب مؤلفك معلومی اولان موادده سيقیشدیرلمیشدر. بونىك ایچین بولغت و صرفی معین بیر شیوهیه منسوبدر دیمك، ممکن ده گیلدر. ان مهنا، كتایندا (محمد بن قیس ادهن باشقا تور كچه اوزرهینه یازیلیمیش اوچ لسان كتایندان داها خبر ویریور كه. بوده شونلارددر:

- ۱ - كتاب نادر الدهر على لغة ملك العصر. (۷۸ نجى صحیفهسى).
- ۲ - كتاب يحيى الملك، يا خود كتاب حلى الملك (۹۶ نجى صحیفهسى).
- ۳ - كتاب تحفة الملك در كه. بونى مؤلف اثرىنىك (۱۲۹) نجى صحیفهسىنده ذكر ایدیور.

بو اوچ اثر اسملریندن آگلاشایدیغینا گوره هر هانكى بیر پادشاهلار و ساطنلار اتحاف اولونموش اثرلرددر. بلكه ده بونلاردان بیرى (محمد بن قیس پت اثرىنىك عنواندر.

بوندان سوگرا اون شىنجى عصرده تورك دیلینىك و ادبیاتینىك ائك بویوك و شعورلى مدافعدرینىك بیرنجىسى و شهبه سیز ائك بویوكى اولان (میر علی شیر نوائى) در كه. «محاكمة اللغتين»، ایكى لسانىك مقایسهسى (فارسی و تور كچه) نامینده كى اثریه بوتون بیر دور دوغورموش و لسانى تدقیقاتدا یگى بیر جینیر آچمیشدر. بو اثرىنى نوائى ۱۳۹۹ ده یازمیشدر. نوائى تور كچه نىك گیشلیگینى، زدنگینلیگینى اثباته چالیشاراق هر شئیدن زیاده مترادفله «سینونیمیکا - синонимика» یه اهمیت ویرمیشدر. اونىك اثرىنىك بونىك ایچین اوفاق فرقلر، نوآنسلارله بر معنایه دلالت ایدن كالمه لری سیرالانمیش بیر حالدا بولیوریز. مثلا: آغلاماق معنایه «یغلاماق، خساماق، یغلامسینماق» سینكرده مك، اینكرده مك، سىقتاماق، او كورمك، ایحكیرمك» مترادفلرینى ایراد ایددر كه، معلوم اولدیغى اوزره بو كالمه لریك قسم اعظمى

بوگونده پك چوق تورك - تاتار شیوه لرینده بیر پارچا صوتى تبدلله موجوددر. عینى وجهه mononyme لری، یعنی بیر شكله مالت اولدیغى حالدا بیر چوق معناله دلالت ایدن كالمه لری توپلامیشدر. مثلا: آت كالمهسى آت و آتماقدان امر حاضر، كوك كالمهسى دامار، سما، ماوی، شرقى (كوی) معنالینه گلیر.

بوندان باشقا بوگونكى تورك - تاتار حرفلرینده یله هیدن - ههمن تامایله اهمال ایدیلیمیش اولان و هر لسانىك ائك اساسلى مسئله لریندن بیرى اولان «كالمه تشكىلى - morfologie» مسئله سیله ده آبريجا اوغراشوب بو خصوصداده غایت مهه معلومات ویریور. بو خصوصدا آبرى بیر اثرله ارباب ماراقى تانیش ایتمك لازم گلیر.

ایشته نوائىنىك بو اثریندن سوگرا چیغاتای تور كچه سینیك تدقیقى بوتون شرفده عادتا مودا شكینده یول آلاراق بو خصوصدا پك چوق اثرلر مئیدانا كئیریلدی. بوندان سوگرا یه چیغاتای تور كچه سى حقیقدا آدی مجهول بیر مؤلف ۱۶ نجى عصرده «آبوشقا» نامیله بیر كتاب مئیدانا كئیردی. لغت زوج، قوجا معنایه گن «آبوشقا» كالمه سیله باشلا دیغیندان بوله باد اولونموشدر. نورادا مجهول مؤلف چیغاتایچای عثمانلى تور كچه سیله ایضاح ایددر و بوندان باشقا لغتین بیر چوق یئرلرینده چیغاتای شاعرلریندن مثاللار كئیریر. ماجار عالم لرینده «تورى بوژد» بو لغاتى «ایلك سیستماتيك و علمى چیغاتای لغتى» سایماقدادر. بوندان سوگرا واهبدرى طرفیندن بودا - پشته ده نشر اولونموش دیگر «آبوشقا» لغتى گلیر كه. بونىك اصلی اسملری «لغت، مولانا نوائى، لغت النوائیه و الاشهادات الچفتائیه» الخ ناملرینى داشیر. بونىك ده مؤلفى مجهول ایسه ده بونىك ده اولکیسى کیى آنادولودا یازیلدیغى ظن ایدیور.

بونىك ائك اسكى نسخه سینیك ۱۵۵۲ سنه سینده یتدیگینه دائر

تاریخی حاوی اولدیغی باقیلیسا بونیکده دیگرله تقریباً عینی زمانلاردا میدانا گلدیگینه شهبه بوقدر. (۹۵۹ هجری) ایچینده بولونان حیغاناتیجا سوزلریک سایسی ایکی ییگه واریبور.

۱۸۶۲ده ماجار انجمن دانشی طرفیندهن وامبهرنیك ترجمهسی و (بوژف بوده تس) یك مقدمهسی و شرحلریله نشر ایدیلمیشدر. بوندان ماعدا تمام متینی (وه لیامینوف - زهرونوف) ۱۸۶۴ده، پترسبورغدا ایچیناتای تورکجه لغتی نامیله نشر ایتمیشدر.

(توری)، ۱۵۷۶-۹۸۳ هجری سنه لرینده میدانا گتیریلیمیش و لایدن آقاده می کتبخاناسیندا بولونان دیگر بیر لغتی داها ذکر ایدرکه، بونیک آدی ده کتاب الغات آبوشقا اولوب ۱۵۵۲ده یازیلان آبوشقا لغتی نیک بیر زبدهسی، خلاصهسی در. ینه بونلار طرزینده حیئاتای و بالخاصه نوائینیك اثرلرینی ایضاح و نشره اوغراشان ایکی لغت داها واردر که، بونلاردان بیرسی (اللغه علی لسان نوائی) دیگریده (لغت نوائی) عنوانینی حائزدر که، هر ایکسینیكده زمان و صاحب تألیف لری معلوم ده گیلدر.

آرتیق پک چوق سوگرا یعنی اون یدینجی عصریک سوگلارینا دوغرو (فضل الله خان) نامینده بیر ذات هندوستاندا بابریك خلفی و هندوستان حکمداری (محمد اورنگزیب) ک اوغلی نامینه (لغت تورکی) عنوانیله فارسی دیلینده بیر اثر تالیف ایتمیشدر. بو اثرده صرفه عائد بیر مدخل وار که، مؤلف بورادا فعل و اسم، اادات و لاحقهلریندهن بحث ایدیبور. بو لغت مشی عبدالرحیم طرفیندهن ۱۸۵۲ده (رساله فضل الله خان) نامیله قالكوتادا نشر ایدیلمیشدر. بو اثر بریتیش موزه نومدا بولونیور. فضل الله خان ایله معاصر بولونان دیگر بیر هندلی عالم محمد یعقوب جنگی (کتاب زبان تورکی) آدیندا نامیله کذلک فارس دیلینده بیر لسان کتابی وجوده

گتیرمیش. بوده بریتیش موزه نومدادر. ۱۷-نجی عصردهن اولدیغیجا حجملی ینه بیر حیغاناتیجا لغت واردر. بریتیش موزه نومدادر. ۱۸-نجی عصرده حسین شاه سلطنتی زمانیندا (۱۶۹۴-۱۷۰۹). یعنی ۱۷۰۵ سنه سینده مجهول بیر مؤلف نوائینیك اثرلرینی ایضاح ایچین (بدایع اللغة) نامیله بیر اثر وجوده گتیرمیشدر.

نقشبندی طریقتی منتسبلریندهن شیخ طیب بخاری اورتا آسیا تورکجهسی حقینده (الفاظ جلیه فی بیان لغة ترکیه) عنوانلی فارس دیلینده لغت، حرف و مکالمه قسملریندهن عبارت بیر اثر میدانا گتیره رکه هندوستان حکمداری محمد شاه اتحاف ایتمیشدر.

۱۷۵۹ و ۱۷۴۰ سنه لرینده بیتیرمک اوزره نادرشاهیگ وقعه نویسی میرزا محمد مهدی خان آسترآنادی ینه نوائینیك اثرلرینی ایضاح و تفسیر ایچین حیغاناتیجا و فارسی «سنکلاخ داشلیق» نامیله بویوک بیر لغت میدانا گتیرمیشدر.

سنکلاخدا مؤلف دیگر حیغاناتی شاعرلریله برابر نوائینیك ۱۲سی منظوم و ۹ی مشور ۲۱ اثریندهن استفاده ایتمیشدر که، بونلاریک باشلیجالاری شونلارددر:

اچار دیوان، حیرة الارار، فرهاد و شیرین، نیلا و مجنون، سبعة سیاره، سد اسکندری، لسان الطیر، اربعین، نظم الجواهر، محبوب القلوب، میزان الاوزان، خمسته التحرین، نسائم المحبه، تاریخ ملوک عجم، مجالس الفانس، مناجات، و قفقانه مدرسه اخلاصیه، بونلاردان ۲۵۰۰ بیت قادار مثال گتیرمیشدر.

۱۹-نجی عصریک ایلك نصفینده محمد خوبی خلاصه عباس، عنوانلی حیغاناتیجا فارس لغتی ایران حکمداری فتح علی شاهیگ اوغلی، عباس میرزانیک توصیهسی و اونیک نامینه اولاراق تالیف ایله میمشدر. بو لغتده مؤلف اساس اولاراق سنکلاخی آلمیشدر.

بوندان باشقا عجم عالملىرىندىن شېخ محمد صالح اصفهانى، ناصرالدين شاه سلطنتى زامانىدا (۱۸۴۹-۱۸۹۶) (التحفاى ناظرى) عنوانلى جىغانايجادان فارسى يە بىر لغت يىراقمىشدر. ۱۸۴۱ سنەسى ايسە تورك اصليندەن اولان قاجارلار آراسيندا تيشميش اولان فتح على قاجار قزوئى جىغاناى تور كجەسىندە اڭگىش و ھر جەتەن اڭ ابى لغتىنى مئيدانا گىتىرمىشدر. بۇدە اساساً نوائىنىڭ اثرلىرىنى اىضاح و تفسىرە حصر اولونماقلە برابر. دىگر جىغاناى شاعرلىرىندەندە بىر چوق مئاللار گىتىرىر. بو اثر «بېجە اللغات» عنوانىنى داشىوب سوڭ دورىك اڭ ابى لغتلىرىندەن بىرىسى سايلىماقدادر. بورادا مولف اورتا آسيانىڭ جوغرافى و تارىخى احوالىنا دائرە چوق قىمتلى معلومات بىرەر. بونىڭ يگانە نىسخەسىنىڭ كىدىسىندە بولوندىغىنى متوفى ماجار پروفەسورى تورى بوژدەف، سويلە بور. بونلاردان باشقا اورتا آسيا تور كجەسى اوزەرىنە بىدى لسان اثرى داھا واردر كە بونلار ۱۷نجى و يا خود ۱۸نجى عصرلاردان قالما در. بونلاردان بىرىسى هندوستاندا ياشايان قاس بن بىربان نامندە كى مولفىڭ فارس دىلىندە يازمىش اولدىغى. ھفت اختر عنوانلى جىغاناى صرفى، ايكىنجىسى يە فارس دىلىندە عاشوربىڭ بن ياز بىگىڭ (فوائە تور كى) نامىلە يازدىغى جىغاناى صرفى در كە، مولف بورادا ايرانى، قىزىلباشى، رومى، كاشغارى، نوغاي دىللىرىنى بىر-بىرىلە مقايىسە اىتمىشدر. اوچونجى اثر كەمە اللە بن خواجە رحمت اللە بن خواجە نەمە اللە (مىرزأ قطب الدين) بىڭ امرىلە (نصاب قطبىيە) عنوانىلە بىر اورتا آسيا تور كجەسى لغتى نشر اىتمىشدر. مېھول بىر مولف (صرف و نحو مع لغت تور كى) عنوانىنى حائز بىر اثر مئيدانا گىتىرمىشدر، كە بورادا تور كىمەن، نوغاي و كاشغار شىوہلىرىندەن بىر تاقيم صرفى و لغوى مئاللار گوسترىر. نھایت اىكى مېھول مولفەندەن بىرىسى (لغت تركى) نامىلە بىر

لغتى واردر كە، ويماقلارىك جىغانايجاسىنى و تور كىمەن دىلىنى او گىردىبور. دىگرى ايسە زبىدە الاسما لىر كىە، نامىلە قىسا بىر نغجەدە واردر كە، اورتا آسيا تور كجەسىنى موضوع زمرەلەرنە گوردە آبىروب فارس لسانىدا اىضاح اىتمىشدر. اون اىكى بايراقدان عبارت اولوب بىرىش موزەسىندە ساقلىدر.

عنى ماھىتدە اولان ايكىنجى لىسانى يالكاردە. ئاھرىدە ئاشامان (ابن حبان الغرناطى) نامىندە بىر عرب مولفنىڭ ۷۱۲ ھجرى (۱۳-۱۳۱۲) يازدىغى «كتاب الادب اللسان الاتراك» نامىندە كى اثرى در كە، بوندا مولف قىچاق و تور كىمەن دىللىرىنى او گىردەپ. ۱۳۰۹-۱۸۹۱-۹۲ سنەلىرىندە اىستانبولدا نشر اولونموشدر.

سوگرا بخارادان نشات اىمە شېخ سلیمان افندى عثمانلى تور كجەسىندە «لغت جىغاناى و تركى ء عثمانى» نامىلە بىر جىغاناى عثمانلى لغتى تالیف ایلەمىش اولوب، اىستانبولدا ۱۸۸۲دە نشر ایلەمىشدر. بو ذات اىستانبولدا «اوزىگىلر تىكەسى» نىڭ شىخى بولوبوردى. لغتى كامە صوتى جەتتە ھىچدە اھمىت وىرمەز. يالگىز بو صورتلە يازدىغى لغتدە (۱۸۰۰۰) قانداق كامە بولونور كە، بونىڭ بىر قىسمى كىدىسىنىڭ عملى بىر صورتدە بىلدىگى جىغانايجە، اوزىگجەدەن. بىر قىسمى ھەشەرىلەرىندەن و خلق ادبىياتىدىن آلىندىغى كىيى دىگر بىر قىسمى دە (نوائى)، (احمد سوى) و (شىر محمد بونى) كىيى شاعرلارنىڭ اثرلىرىندەن و نھایت يوقارىدا سويلە بوب كىچدىگىمىز ۱۵۵۲دە تالیف اولونموش (آبوشقا)، (خلاصە عباسى) و (۱۸۷۶) دە احمدوفىق ياشانىڭ «لېجە عثمانى» عنوانىلە يازدىغى لغتەندەن اقباس اىتمىشدر. لغتىنىڭ مقدمەسىندە ۹ صحىفەدەن عبارت بىردە كوچوك بىر صرف واردر كە، بوندا شېخ سلیمان افندى فعل تەصرىفلەرىندەن، كامە تەشكىلىندەن، كلامىك قىسملەرىندەن بحث ایدەر. طبعى، غایت ناقصدەر.

نهایت الك سوڭ زمانلاردا، ۱۸۹۶ دە (۱۳۱۴) ایستانبولدا «اس لسان ترکی» نامیلە اورتا آسیا تور کچه سینیک صرفینه عائد (۷۴ صحیفه لیک) ایستانبولدا متولد محمد صادق افندیگ بیر اثری نشر اولونمیشدر. بو ذاتیک بویوک پدیری بخارا حوالیسینده دوغوموش و اسکداردا بولونان «اوزبکلر تکیه سی» شیخی «ادهم» دی. مؤلف، ایشته شو تکیده اورتا آسیادان گلیمیش درویشلرله تماسدا بولوناراق، اورتا آسیا تور کچه سینیی تدقیق ایتیمیش بوندان سوگرا بو لسانیک صرفینه دائر کندیسی آلتی بابہ آیراراق بیر اثر تصنیف ایتیمیشدر. لاکن صرفینده محمد صادق افندیگ اورتا آسیا تور کچه سینیی گوزه لجه یلمه دیگی، بالمکس همشیریلری طرفیندهن چوق دفعه یاگلیشلیقلارا سوق اولوندیغی گورولور. بو صرفی (مارتین هارتمان) ۱۹۰۲ دە هایدلبرغه «محمد صادق» یگ اس لسان ترکی، صرفی عنوانله نشر ابله میشدر. شیمدی، اورتا آسیا تور کچه سینیی بونیکله اکمال ایدهرهک عثمانلی تور کچه سینیک تدقیقینه گله جت اولورساق، شبهه سیز بو خصوصدا الیمیزده بولونان ادبیات آز و داه یگی در. ابروسه لی محمد طاهر) بک بیر چوق تورک شاعر و علملرینیک عربجا و یا خود فارس یازمالارینیک بیر سیینی تورک عثمانلی قواعدینیک تدوین اولونماسیندا گوریور که بک دوغوردر. یالیکیز بو قواعدیک تدوین اولونماسی ده یالیکیز سبب اولمایوب عینی زماندا تیجه در.

شیمدییه قادار ییلدیگیمیز الک اسککی عثمانلی صرفی (۹۳۷) هجری سنه سینده، یعنی، سلیمان قانونی دور سلطنتینده برغمه لی قدرلی نامند بیر ذات طرفیندهن یازیلیمیش اولوب (میسرة العلوم) عنوانینی داشیماقدادر. (۱) برغمه لی قدری اثرینی سلطان سلیمانیک مقتدر و معارف پرور وزیر ی اولان ابراهیم پاشا اتحاف ایدهرهک کتاینا شویله بیرقصیده ابله باشلابور:

محبت سری بو دیلده نیچا بادیگ قیلا اضمار،
 اولور بیرگون آنی عاشق ایندر بی اختیار اظهار
 نظر قیلسا گوز او حیله سعادت بوز دوتار اولدم
 اگر اغماض عین ایده اولور ایش اولزمان دشوار.
 گنجه اولسه بو ییلدیزلار صلرلر بیره هپ پرنو
 که ایسترلر که باشینه عدوگیک قاقه لر مسمار... والیخ.

بوندان سوگرا قدری افندی «سلطنته دعا ایچین بیر عجبجه نسخه ایلم که کسه دهخی بو میثدانه آت صجرانامیش اول». ویاخود اثرینیک تور کچه یازیلما سی سیینی بویله ایضاح ایدیور: «آنیگ ایچون ترکی لغتده یازیلدی که، بو دیل اهلینه فائده ایلیه. سائر لغتلری دهخی بوگا قیاس ایلیوب آنلارده دهخی عالم اوله. موادی سین. مقدماتی واضح. طالبلری نیزجب مراده یتیشدیرر. جمعی عمرنده سعیلر ایدوب علم او گره نملرله غایت فائده ایلر. مطالعه ایلیوب فائده سینیک ترتیبین آگین تصدیق ایلیوب دیر که بو بر حیلهدر. فیلی بیر قیل ابله چکر: بونوت داغلاری تر کوشکیله یریندن اوینه در: زیرا هر طائفه کندو لغتی قاعده سن نیز آگلار: تا که سوگرا سائر لغتلری کندو لغتیه قیاس ایدوب سهل زماندا چوق اذغانه یتیشور. بورساله جت هر کیمت خدمت شریفه سینیی یتیشور ایسه لطف ایدوب طالبلردن دریغ ایلمیه. نوله هر کسه اهل فضل اولسون، عالمده نورانیت بول اولسون. دنیانک خود شرفی علمک قوتی وضعفی حسیله در.»

اگر بو مقدمه حیگی تدقیق ایدمخک اولورساق برغمه لی قدرینیک آرتیق سلیمان قانونی زمانیندا بیر تور کچه لزومینی و بونیک باشلیجا سبیلرینی بک گوزهل آگلادیغی عیان بیان گورونیور. کاظم نامی بگیگ خبر ویردیگینه گوره بو اثر یوز سکسان اوچ کوچوک

صحیفه دوتار. مؤلف لفظی ایکی قسمة آیریور: ۱) کلمه. ۱۲ مهملات. ۱) کلمه بر لفظدر که سویله نه گده آندن بر معنا آگلنه، (مهملات، اولدر که بر قوری سوز اوله. معناسی اولمیه. کلمه اوچ قسمدر: اسم، فعل، حرف.

بوتون بو قسملری عربجه ایله ایضاح ایدیور. مثلا:

بلدی: علم، بلور: یعلم. بله: یعلم، یلمک: علم... الخ.
ماضی حال مستقبل مصدر.

سوگرا فعللری معلوم و مجهول نامیله ایکی قسمة تقسیم ایدیور. فعللریک تعریفینی بیتردیکنده سوگرا اسملره کچیور: بونلارده ایکی: اسم جنس، اسم شخص. سوگرا اسم عدد مضمرات گلیور. ضمیرلر ایکی قسمدر منفصل (شخصی ضمیرلر: سز، بز... کیی، متصل اسائر ضمیرلر: م، مز، سین، این... کیی، اسم ظرف: ظرف مکان، ظرف زمانه آیریور. اسم استفهام (می، قده...)) ادا تارلیله تشکل ایدیور.

ترکیب اضافی بی یالیکیز تور کچه قاعده سیله گوستریور. فاعل و مفعولدان آیریجا بحث ایدیور. بشش نورلو مفعول وار: مفعول به، مفعول مطلق، مفعول فیه، مفعول له، مفعول معه. بونلاردان سوگرا مبتدا ایله خبر، کلام ایله جمله دهن بحث ایدرمک جمله لری: اسمیه، فعلیه، ظرفیه، شرطیه دیه دورده آیریور. کتائینی حروفی، یعنی ادا تارلاری سایمقله بیتریور. یالیکیز مع التاسف کاظم نامی و بروسه لی محمد طاهر بگلر بورادا قدری افندیگ ناسیل ادا تارلاردان بحث ایندیگینی ایضاح ایتمه یورلر. «میسرة العلوم» شاعر خیالینیک بیر غزلینی ادبی و لسانی تحلیل یاپاراق نهایت بولیور. بورادا قدری افندی کتائیندا ذکر ایندیگی قواعدی تطبیق ایدیور و کندی ذوق سلیمینه دایاناراق تورک اسلوبیاتینیک، بلاغینیک، اساسلارینی تعینه

چالیشیور. شیه سیز امیسرة العلوم) یك اخنوا ایندیگی اساسلار عثمانلی تورکلرینده تورک لسانی تدقیقاتینیک باشلانغیجی اولماق ایچین یك زیاده کافی اولدیغی حالدا بو اثر هر نه دهنسه رغبته مظهر اولما یوب سوگرا دان گلن عالملر اوزده رینه هیچ بیر تائیری گورولمه میشر. دیمک که، قدرینیک (بو کتاب هر کیمیک خدمت شریفه سینه به تیشور ایسه لطف ایدوب طالبلردن دریغ ایتیه. ارجاسی، یشرینه گتیریلمه میشر. یکانه نسخه سی یالیکیز محمد طاهر بگده اولدیغی او گرندیگیمیز بو اثریک نشر اولونوب اولونما دیغیندان معلوماتیمیز یوقدر. یوقاریدا ویردیگیمیز قیسا ایضاحاتدان بو کتایک یازیلیشیندا عین جسدن عرب صرف و نحوینیک اساس اولدیغینا هیچ شبهه یوقدر.

دیمک که، بیرنجی عرب اوصول صرفینی اصطلاحلاری ایله برابر عثمانلیجا یا تطبیق ایدن برغمه لی قدری در.

۹۳۷ سنه هجریه سیندن ۱۲۶۳ سنه هجریه سینه قادار عثمانلی تور کچه سینیک قواعدی حقینده یازیلیمیش بیر اثره تصادف ایدیله مده. ۱۲۶۲ ده خواجه عبدالرحمن فوزی نامینده کوتاهیله لی بیر ذات (مقیاس اللسان و قسطاس الیان) اسمینده مطبوع بیر اثرله عثمانلی لسانیک قواعدینی نه عرب اوصولیه شرح و ایضاح ایتیمیشدر. بوندان بیر آز سوگرا آرتیق عثمانلی تورکلرینیک مشهور عالم، ادیب، مورخلریندهن سایلان لوفچه لی (۱۳۱۱ ده وفات ایتیمیشدر) و (تاریخ جودت) نامیله تاریخیک مؤلفی جودت پاشا، فواد پاشا ایله بیرلیگده ۱۲۶۸ سنه هجریه سینده (قواعد عثمانیه) بیر لسان کتایی میثدانا گتیریمیشدر که، بو زماندا یازیلیمیش بیر نسخه سی ایستانبولدا (کتبخانه عمومی) ده بولونیور. ایشته بو اثر بوتون سوگرا یازیلان «قواعد» کتابلارینیک تملی و نمونه سی اولموشدر.

احمد جودت پاشانیک (سعدالدین تفتازانی) نیک معانی مختصر

شرحینی مأخذ اولاراق مئیدانا گتیردیگی «بلاغت عثمانیه» نامیندا دیگر بیر کتابی داها واردر که، بوندا مؤلف تورک اسلوبیاتینیڭ شرق اصولینده تمللرینی وضع ایتیشدر.

بونلاردان باشقا محمد طاهر بک «عثمانلی مؤلفلری» نده جودت پاشانیڭ لسانا متعلق شواثرلرینی ده ذکر ایدر: ۱ - مدخل قواعد. ۲ - قواعد ترکیه .

آوروپا ترییه و عرفانیه مالک تورک دارالفنونینیڭ ایلک سنه لرینده (حکمت تاریخ) مدرسی بولونان و (شجره تورکیه) بی شرق تور کجه سیندن ایستانبول تور کجه سینه ترجمه ایتیش اولان احمدوفیق پاشا ۱۸۷۶ ده، ایستانبولدا (لهجه عثمانی) عنوانله عثمانلی تور کجه سینه عائد اڭ ابی لغتردهن . بیرسینی نشر ایتیشدر. عین احمدوفیق پاشا تور کجه خلق ضرب تمللرینی «آنالار سوزی» عنوانله ۱۸۷۱ ده نشر ایتیشدر که، بوندا ۱۴۳۰ هـ قدار آنالار سوزی توپلامیشدر. احمدوفیق پاشا، سلیمان افندی، جودت وفؤاد پاشالاریڭ اثرلرینه مأخذ اولاراق، شرقیاتچیلاردان «عثمانلیجه نیک مقایسه لی صرفی» نامیله، اثر یازمیش اولان «رودهاوس Radhaus» ی گوسترمگده درلر . بو آدامیڭ اثری (۱۸۴۶) سنه سینده قسما عثمانلی تور کجه سینده اولاراق طبع اولونمیشدر. یوقاریدا دیدیگیمیز کییی سلیمان افندی، لغاتیه کندیندن اول کچهن آبوشقا، خلاصه عباسی، لهجه عثمانیدن آلمیش، احمدوفیق پاشا هم عثمانلی، هم ده حیفاتای ماخذلرینی دوغرودان-دوغرویا استفاده ایتیش. جودت و فؤاد پاشالاریڭ صرفیه گلینجه، بونیک ده شیمدی به قدار اولدینی کییی دوغرودان-دوغرویا عرب صرفلری اساس و اورنک اولاراق آلمیشدر. بو صورتله (رودهاوس) یڭ دوغرودان نواثرلری کندی اثریندهن قوییه سایماسی هئچ بیر اساسه مالک اولاماز. ایشته قرون وسطاده شرق اوصولیه، داها دوغروسى، شرقیلرلیڭ

روملار و هندیلردن آلدیقلاری اوصولیه نور کجه میز حقینده اجرا ایدیلن تدقیقات بو مرکزده ایدی.

اورال-آلتای و تورک-تاتار لسانلارینیڭ خلاصه سوڭ دور تدقیقی علم لسان و فیلولوگیانیڭ آوروپادا قرون وسطادهن زمانیمیزا قدار کنجیردیگی تبدلر، استحاله لر سیقی-سیقی به باغلی بولونمیشدن رومالیلاردان سوگرا بو علملریڭ آوروپادا اوغرا دیغی ترقیاتی و اونیک باشلیجا نقطه لرینی تدقیق ایدم لیم.

قرون وسطاده علم لسان آوروپاده بک آز ایلری به گتیدی. عمومیتله پروفه سور-فریدریخ ریدل-آوروپا قرون وسطاسینی «یلقوانسیز بیر ساعت» بگزه تدیگی زمان بک اینجه بیر تشبیهله بک دوغرو بیر فکر سوبله یور. هر طرفده حرکت. منازعه، مجادله لر. دورلو علمی مسئله لر اوزه رینه مناقشه لر... یالکیز نتیجه، استقامت یوق... معین بیر جریان یوق... بو زماندا آوروپاده ایدن-آیی، دهره نندن-دهره ن یئرلشمک ایسته بن خریستیانلیق آوروپانیڭ یئرلی قوملریله گوروشمگه، اونلاری کندی طرفینه آلماغا. اونلار ایچری سینده، اونلاریڭ آنا لسانیندا تشویقات یامماغا مجبور اولدیفیندان محلی دیلره اهمیت ویریلدیگینی گوریوریز . اینجیلیک IV نجی عصردا، V نجی عصردا ارمنی لسانلارینا ترجمه سی XIII نجی - عصردا لاتین میسیونه رلری طرفیندهن «ave maria» «مقدس قیز» صودینی شرقیسی قومانچایا ترجمه اولونموش و قومان خلق ادبیاتیندهن شرقیلر، یلمه جه لر توپلامیشلار و «قوده قس قومانیقوس Codex Cumanicus» نامیله بیر مجموعه مئیدانا گتیرمیشلردر. لاکن بو اثرلر ترجمه دهن اوتیه کچوب مذکور لسانلاریڭ تشکلاتی، عضویتی، یعنی صرفی، نحوی و دیگر جهتلریله اوغراشمایشلاردی. چونکه قرون وسطانیڭ آوروپا منور طبقه کییی هپ لاتینجا یازماغا و سوبله مگه بلنه نوب

محلې لسانلاردا يازى يازماق، اونلار يېڭى كارى ده گلدى: اونلار بو لسانلاردا بىر حادثه، بىر علم موضوعى ديه باقم، يوب يالگيز خريستيانلىغىڭ نىرى ايچىن بىر آلت، واسطه ديه باقارلاردى. صرفى و نحوى تدقيقته گلدېگده. آوروپايا بو علملر روماليلاردان بو سوگىنچيلاراده، يوقاردا گوردېگىمىز كىيى، روملاردان انتقال ايتىش ايدى. زمانىمىزدا قانداق بىر قاچ قىسمى قالمىش اولان اڭ بىرىنچى صرفى اثر خريستيانلىغىڭ بىرىنچى عصرىندان «وارون Varron» يڭ لاتىن دىلى حقىنده كى اثرى اولوب بوندىن سوگرا مىلادى IV عصردا «دونات» يڭ صرفى و داها سوگرا VI نچى عصردان (پرىسپان - Priscian) يڭ «وصاىاى صرفيه» نام اثرىدركه، بو سوگىنچى اثر سوگرا گله نلرد تامل اولموشدور. بورادان صرفدن مقصد، بىزىم آڭلادىمىز معناده صرف اولمايوب، بلكه يالگيز لسانىڭ تدقيقى در. چونكه شرقده اولدىغى كىيى اسلوبيات مسئله لريله داها زياده مشغول اولان قرون وسطا آوروپىسى اڭ زېده جمله تشكىلنه، نحوه، بلاغت، فصاحت اهميت وىرمىشدر.

انتباه Renaissance دورىنده بويوك جوغرافى كشفيات لسان تدقيقاتى اوزدورنه بىر ده بىرد تاثير ايتىشدر. يڭى-يڭى مملكتلر و يڭى لسانلازله تائىشلىق آوروپاليلار يڭ هر طرفده نظر دقتىنى جلب ايتىش و بو حل علم ايچىن مهم نتيجهلر دوغورموشدور. بعض لسانلار آراسىندا كى آچىق ياقىنلىق ده گوزددهن قاچمادان هنوز «بابل قلعهسى» نظرىه سینه اعتقاد ايدن انتباه دورى و اوندان بىر آز سوگرا كى عالمر بو دىللر يڭ اساسا بىر عمومى دىلددهن نوره دىگىنى ظن ايتىگده گنجى كىمه دىلر. بو عمومى دىلدده ينه عىنى عالمر يڭ فكري نجه «يهودى» لسانى ايدى. اساسا خريستيانلىغىڭ

باشلار يندا آوروپادا بويوك بىر غىرته تدقيق اولوب سوگرا اونودولان يهودى لسانى انتباه دورىنده كىلر هر كىسيت بىر دقتىنى كندىسینه چويرمىشدى. لاکن بىر-بىرىنه بىر-بىرىنه دىللر آراسىندا آمىرىقا يئرلىلر يڭ لسانى كىيى اوله لسانلار بولمىدى كه. بونلار هئچ بىر دورلو عىنه گىرتمه يورلاردى. علم او وقتدده گرىده اولساده او وقتىڭ علمسى بونى دويديلار. اون يىدىنچى-اون سكرىنچى عصرلردا ياشامىش اولان اهادرىن رولاندوس آمىرىقا يئرلىلرى لسانلار يڭى، كدى حرى قوروملار يڭى و قوماندالار يڭى آڭلاتماماق ايچىن قىصدا بوزمىشلار. فكرينى ايلرى سوردى. چوق كىچمه دهن عالمر بوتون دىللرى بىر عمومى لسانه ارجاع تشبىنده ياسه دوشدىلر. ايشته بو صورتله ژدزوبت نوره نجه ده رواس دىللر يڭ دورلو-دورلو متبلرددهن گلوب بىر احله ارجاع ايدىلر نوزى غىرى قابل اولدىغىنى سويلدور. XIX نچى عصر، يواش-يواش مختلف لسانلارى بىر بىرله مقابله ايدىر كىن بىر باقىشدا گوزده چارىن مشابهلر اوزدورنده دورمادىراق هر لسان يڭ تشكلا تينه داها مدققانه. دهرىن باقماق لازم گلدىگى قناعىنه ايرىشدىلر. مشهور فيلسوف (لاىنچ) عىنى زماندا بىر لسانلار تدقيقى اتاسىنده اويىڭ كىچمىش دورلر يڭى و بو دوردهن قلان اسكى يازى آندولر يڭى ده نظر اعتبارده آلماق لازم كلدىكى فكرينى ايلرى سوردى. نپايت XIX نچى عصر يڭ باشلار يندا آرتىق لسانا اسكى باقىش اتاسىنده ده كىشمت لازم گلدى. آرتىق بو زماندا خلق لسان و ادبىاتينه باشقا گوزلرله باقوب اوندا يالگيز «بوزولموش بىر ادبى لسان» مذهبى بولماقدان واز كىچدىلر. بو نقطه نظر يڭ قىسمى صورتده «علمى صنعت و ماهيت» كىسب ايتىمىسى مشهور آلمان فيلسوفلار يڭى شىنلىغ و ده گدل زمانلار يندا وقوع بولدى. بو فيلسوفلاردان سربى شىنلىغ

عضوی تکامل حقیقده ایلری سوردیگی نظریه سیله ، دیگری ده (هه گهل) معنوی ، روحی حیاتیك حادثه لری رابطه سیز ، تصادفی حاللاردان اولمایوب بونلار آراسیندا غایت منتظم ، قوی ، قانونی مناسبلر بولوندیغی حقیقده کی نظریه سیله عمومیتله علوم معنویه و اجتماعیه ده بگی حیغیر آجدیلار. بوندان باشقا عینی ذاتلار طرفینده اولکی نظریه لرینه علاوه اولاراق ایلری سورولهن «معنوی وارلیقله ، مادی وارلیق آراسینده کی موازیلیك و باغلیلیق» نقطه نظری بوتون مسئله لره اولدیغی کیبی لسانی حادثه لرده یالکیز «عقل کلی» و «شکل مطلق — forme absolue» نقطه نظر لرینده ، یعنی یوقاریدان اولدن حاضرلانیش فکر و قرارله یاشماق بولینی دوتان «عقلیه — Rationalesiue» مسلکی صاحب لرینك دوتدیغی «استدلالی — deductif» اوصولی یقاراق نهایت حادثه و معلوماتدان یوقاری یا چیقماق بسیطده ن مرکه ، یاقیندان اوزاغا گیتمك ده ن عبارت «استقرائی» یا خود تجربی — inductif» اوصولی قوردی .

بوتون بو علمی «اوصولی — methodique» تبدلاندان باشقا آوروپا عالم لرینك لسان علمینی بوگون گیتمگده اولدیغی یولا دوشورمه لرینه دیگر بیر حادثه داها خدمت ایتدیکه ، بوده بونلاریك سانسقریتله اولان آشنالیقلاریدر. آرتیق XVI عصردا ایتالالی «ساسه تی» سانسقریت حقیقده آوروپا بیرنجی معلوماتی بتیشدیرمیشدی. بوندان سوگرا بیر تاقیم میسیونره جمعیتلری سانسقریتی دفعه لرله تدقیق ایتمیش لرسه ده هندوستاندا «اوست — ایند» اینگیلیز قومپانیاسی مئیدانا گلینجه به قادار جدی بیر نتیجه آلدی ایدیه مه میشدر. اینگیلیز لراسکی بیر مدنیت و گیش بیر ادبیاته مالک هندوستانی گوزه لجه تدقیق ایتمه دیکجه اداره سی غیر قابل اولدیغینی دویدقلاریندان بوخصوصدا هیچ بیر فداکالیقدان چکینه دیلر. ایشته 1786 ده بنغالدا حاکم لیک

ماموریتینده بولونان اینگیلیز عالمی «جونس» سانسقریتك گرده لغنده . گره کسه تشکیلاتیندا آوروپا لسانلارینا یاقین اولدیغینی و بونلاریك آرتیق موجود اولمایان بیر لساندان توره مه لری احتمالی ایلری سوردی . چوق کئچمه ده ن، XIX نجی عصریک ایتداسینده آلمان عالمی (فون فریدرغ شله غهل) هندیلرک لسانی و حکماتی حقیقده) Uber die Sprache und VVbeisheit der Indier نامینده کی کتابی چیقدی. بو اثرله آرتیق (جونس) یك مئیدانا آتدیغی قرابت نظریه سی سانسقریتله آوروپا لسانلاری آراسینده کی یاقینلیق آچیق بیر صورتده مئیدانا چیقماقله برابر بولسانلاریك مفصل و اوصولی تدقیقینه اولان ضرورت آشکار بیر صورتده گوروندی. بو ضرورته ده «فرانسوا بوب Francois Bopp» یك کتابی درحال جواب ویردی . فرانسوا بوب یك بیرنجی لسانیاته عائد اثری Uber das Conjugationssystem der Sanskritsprache in Vergleichung mit jenem der griechischen, lateinischen, persischen und germanischen sprache یعنی سانسقریت لسانینك روم، لاتین، فارس، جرمان لسانلارینکیله مقایسه ایدیه امیش فعل تصریفی سیستمی «عنوانینی داشیر که 1816 ده نشر اولونموشدر.

فرانسوا بوب بوزمان آلمانلاردان پربسه گلیمیش. بورادا «Ecole des langues Orientales» (شرق لسانلاری مکتبی) نده چالیشماغا باشلامیشدی. باریسه داها اون دوردینجی عصردا اورتایا آتیلان بیر فکر. شرق لسانلارینی و علی العموم شرقی تدقیق مکتبی، مؤسسه سی مئیدانا گتیرمك فکری آرتیق اون بشینجی عصردا عمله کئچیرلمشدی. پاریس دارالفنونینده ، (سوربون) بوزمانلاردا شرق دیل لرینی تدقیق و تدریس کرسیلری احداث اولونموشدی . لاکن XIX نجی عصردا قادار «شرق دیل لری» آلتیندا یالکیز بیلیا و اسلام دیل لرینی

آنگلايولرلاردى . بو زماندا عرب لسائنيك بيرينجى پروفهسورى «گيوم پوستهل» اولوب بو ذات اون دو قوزينجى عصرا قادار آوروپادا راست گلدیگيميز معین اختصاصی اولمايان و بير لساندان دیگرینه آتلاماقدان اوسانمايان تپیده کی شرقياتچیلارینک باباسی سایلماق لازم گلیر . بو ذات چینه قادار بوتون شرقی ترجمانسیز کئچه بيله جگینی و بورالاردا ياشايان ملترلله قولايجا آنگلاشا بيله جگینی سويله رميش . (بو خصوصه g. Dugat, Histoire des Orientalistes de L, Europe Paris, 1868p. آوروپا شرقياتچیلارینک تاريخی) نامینده بير اثر واردر .

ایشته «گيوم پوستهل» اسگی تپ شرقياتچیلارینک جدی ایسه (بوپ) ده علی العموم علم لسائینک اولدیغی کیی گیش معناسيله «شرقيات-Востоковедение» نیک ده یگی تپیده بابالاريندان بيریسی سایلماق لازم گلیر . بوندان سوگرا (بوپ) 1833 ده هندو آوروپا لسانلارینک مقایسه لی صرفینی نشر ایتدی .

بونیکله برابر علم لسائینک بو بوکاریندهن و مؤسسهلریندهن (ویلهلم فون هومبولد) و (یاقوب غریم) ی ذکر ایتمک لازم گلیر . یاقوب غریم 1819 سنه سینده کدی سینینک «آلمان صرفینی» نشر ایتمیشدر که ، بو اثرینده میلادی دوردینجی عصردان باشلایاراق دورلو نقطهلری ثبت اولونان آلمان لسائینک تاریخینی تدقیق ایدر . بورادا غریم آلمان لسائینک تاریخینی آلمان خلقینینک مدیتی و تاریخيله ربط ایتمیشدر . بو اثر ایلک (اوصولی ، تاریخی صرف) اولوب بورادا آلمان لسائینک بوتون دورلرینده سسلرینک معین قانونلارا تابع اولاراق تبدل ایتدیگی آنگلاشیلیمیشدر که بو حادثه ، علم لسان ایچین پک مهمدر . بورادا شونی ده قید ایتمک لازم گلیر که ، مکتب صرفی gram. Scolaire ، تاریخی صرف gram. historique و مقایسه لی

صرف gr. comparee آراسیندا شو فرق واردر : مکتب صرفی ، یا خود تصویرى صرف gr. descriptive بیر لسائینک معین بیر زمانده کی وضعیتینی آلاراق اونینک تشکیلاتینی . لغاتینی تدقیق ایدر . تاریخی صرفه گلینجه بوده ینه بیر لسانی آلاراق بولسائینک مختلف دورلرده کئچیردیگی تحولات و تبدلاتی تدقیق و مقایسه ایدر . بوتون ده گیشمه لرده حاکم اولان قانونلاری بولوب چیقاریر . بورادا اڭ زیاده خدمت ایدن شی ، لسائینک مختلف دورلرینی تثبیت ایدن یازیلی ادبیاتدر . یازیلی ادبیاتی اولمايان بیر لسائینک تاریخی صرفینی یازماق همهن - همهن غیر قابلدر . ایشته بوندان آنگلاشیلدیغینا گوره «مکتب صرفینی» لسائینک جغرافیاسینا تشبه ایتسهک . تاریخی صرف طبقاتی « - geologie » سی اولموش اولور .

(ویلهلم فون هومبولد) ه گلینجه ، بو ذات کدی سینینی داها زیاده لسائینک عمومی مسئله لرینی (فلسفی جهلرینی) چیزمکده کی مهارت و قدرتيله گوسترمیشدر . اونینک باشلیجا اثری « دیالریک تشکیلاتیندا گورولهن اختلاف و بونینک روحی تکامله اولان تاثیر » عنوانینی داشیر . هومبولد بو اثريله «لسان و مدنیت و دیل و انسان» عائد مسئله لری فلسفه و مابعدالطبیعه - methaphysique ساحه سیندهن قالدیراراق «روحیات psychologie» به ربط ایتمیشدر . بو منوال اوزره - اون دو قوزینجی عصرینک بیرینجی چهر بگینده مقایسه لی و علمی لسانیات تملی قورولموش و بو اوصول بوگون بیرینجی درجه ده هند و آوروپا لسانلاری و بونلارینک آرقاسیندان سامی و اوزال - آلتای لسان عائلهلری تدقیق ایدیلیمیش و ایدیلیمگده بولونموشدر . بونلاردان سوڭ یگی اوصوله لسان تدقیقاتیندا بولونانلارینک ساییسی هر مملکتده او قادار چوغالمیشدر که ، بونلار بوتون بیر نسل تشکیل ایدر لر . اون دو قوزینجی عصرینک سوڭلارینا دوغرو آلمانلاردا

بوب، ھومبولد، وضع ايتديكى اصولى داھا زياده عصريلەشديرمك يولنا دوشەن بىر غروپيا توره ميشدر كه، بونلارا (گنج صرفجىلر - Jun grammati) تعبير ايدەرلر. بونلارنىڭ ماشى ىنە آلمان لسانياتچىلارنىدان (فريبورغ) دارالفنونى «آلمان لسان و ادبياتى» پروفهسورى «ھەرمان پاۋل Hermann Paul» در، كه «تارىخ لسانيك، اساسلارى Principien der Sprachgeschichte» نامىنى داشيان ائريلە شەرت بولموشدر. بو اثرىڭ بىرىنچى طبعى 1880 دە دوردىنچى طبعى ايسە ۱۹۰۹ دا وقوع بولموشدر. پاۋل علم لسانە (ھەربارت) نىڭ «پسېقولوژى» سېستەمى نەقشە نظرىندەن ياناشىر و تدقيقاتىنى اونىڭ اصوللارنى اساس آلاق يوروتور. كىتاب بوگون ھەر نەقادار بىر آز اسكىمىش ايسەدە، ھەر حالدا علم لسانيك پرىنسىپلرى اىلە آشنا اولماق اىستەيەن گنج عالملىرىڭ رھبرى يثرىنى دوتماقدادر. بوندان باشقا فرانسىز عالملىرىندەن «م. برە آل - M. Breal» يالىگىز معنا تبدلاتى semaciologie اىلە اوغراشيمشدرلار. (1897 - معنائىت اساسلارى) ىنە لسانياتىڭ غايت مھم بىر شەبەسى اولان «صوتيات - phonetique» بىخىلە بالخاصە سىلرېڭ عضوى ماھىتلرى اىلە اوغراشانلارنىڭ ك باشلىجا لارىندان بىرىسى ىنە فرانسىز عالمى «Russelot - روسلو» اولوب بو ذاتىڭ اثرىلە فونەتىكا مستقل بىر اھمىت كىسب اىتمىشدر.

ايشتە آوروپادا دور اتباھ و ھومانىزىم ساپەسىندە دوغوموش اولان بو يىگى اصول چوق كىچمەدەن اورال-آلتاي لسانلارنى تطبيق اولونموشدر. باشلىجا تورك-تاتار لسانى آبدەلرىندەن و بونلارنىڭ تدقىقى تارىخىندەن آشاغىدە كى قىسىملردە بىر درجە بحث اولوندىغىندان بىز بورادا يالىگىز تورك - تاتار دىللىرىنىڭ تىبەندەن بىرىندە معلومات وىرەجگىز.

آوروپادا شرق دىللىرىنە و بو جەلەدەن تورك-تاتارچا با غايت بىرىنچى اثرىڭ چىقماسى يىگى اصولدا عمومى لسانياتىڭ دوغماسىلە باغلانىور. (لوق) فلسفەسىنىڭ تائىرى آلتىدا لسانيات مەسئەلەرىندە. بوقارىدا گوردىگىمىز كىيى. غايت ساغلام و دوغرو فكلر دوغورموش اولان فىلوسوف (لاىنىچ) آوروپا لسانلارنى او وقتلردە موجود اولان معلوماتە استادا تىظىم و موغول، فىن، تورك، ماجار لسانلارنىڭ ياقىنلىغىنى قبول اىتدىگەن سوگرا 1713 سەسىندە دەلى بىروپا و ھنوز پرىنسىپ اولان يەقاتەرىنايە مراحىت ايدەرەك، لسان مەسئەلەلىرى حقىندە كى پلان و فكلرلرنىڭ اىشارىنە باردىم اىتمەلرىنى رجا اىتمىشدر. بو ايسە او وقتلر اىنگىلىز فاقىتورىياسى قابەللانى بولونان (Дюмареск) دە حوالە اولوندى كە. بونىڭ دە تىبەسىندە پىرسبورغدا «شرق دىللىرىنىڭ مقايىسەلى لغتى» نامىلە بىر لغت مەيدانا كەلدىگى كىيى 1786 دە «اىمپراتور لغتى» آدىندا دىگر بىر لغت داھا تىرتىب اولونور كە. بوندا 285 سوز 51 آوروپا 149 شرق دىلىنە تىرجمە اولونىور.

پارىسەدە شرق دىللىرى تىرجمانى و تورك دىللىرى پروفهسورى اولان فرانسىز عالمى (آمەدە ژوبەر) كىچەن عصرىڭ اىلك نەقىندە اىلك دفعە اولماق اوزرە ۱۸۳۲ دە پارىسەدە تورك صرفىنىڭ مبادىسى) نامىلە نىشر اىتدىگى اثرىندە (تذكرة الاوليا) و (بىختيارنامە) نىڭ بعض پارچالارنى ايشلەمىشدر.

بوندان بىر آز سوگرا اىنگىلىز «لوملرى دەويدس» تور كىچەنىڭ «صرف و نحوى» نامىلە (۱۸۳۲ لوندرا) ىنە اورتا آسيا تور كىچەسىنى ژوبەرىڭ ماتەرىالىنا (ابوالغازى بەادر خان) نىڭ شجرە تور كىسىندەن و نوائى نىڭ (مجالس الفانس) ىندەن آلدىغى ماتەرىاللارى علاوه ايدەرەك ايشلەمىشدر.

۱۸۴۶ده ایسه ینه انگلیز شرقیاتجیلاریندان رودهاوس - Radhaus، «عثمانلی دیلینک مقایسه‌لی صرفی» نامیله قسماً عثمانلی تور کجه‌سینده بیر اثر نشر ایتمیشدر.

بوندان سوگرا فرانسیز مستشرقلریندن بویوک بیر علم و شهرت صاحبی اولان (ئه‌تیهن قاترمدر) حیفاتای لسانی اون بش سنه قدار تدقیق و مطالعه ایدره‌ک بیر «عرب-عجم-حیفاتای» لغتی میدانا گتیرمک ایسته‌میش ایسه‌ده، عمری یتیشمه‌یهره‌ک بو بویوک اثرینک ایتشاریندن اول وقت ایتمیشدر. سوگرا بونیک ال یازیسینی، شرق مجموعه‌لریله بک زیاده زه‌نگین کتبخاناسینی باویه‌را قرالی میشه‌ل مونیخ سرای و حکومت کتبخاناسی حساینه ساتین آلدی. اوندان سوگرا «تسه‌نکه‌ر» بونداکی هنوز ایشله‌نمه‌میش کلمه‌لری آلوب ایکی جلدلیک بیر لغت یا‌یماق اوزره استفاده ایتمیشدر.

۱۸۴۶ده قازاندا میرزا آقاسلیم بک کاظم بک «تورک - تاتار عمومی صرفی» نامیله بیر اثر نشر ایتمیشدر که، بو اثر ۱۸۴۸ده تسه‌نکه‌ر طرفیندن آلمانجاا ترجمه اولونوب لایزینغ‌ده نشر اولونموشدر. کاظم بک بو اثرینده یگی مواد ویرمه‌میش، بلکه معراجنامه و تذکره اولیانیک، او وقته قدار آرتیق معلوم اولان پارچالارینی اساس آلاق، داها جدی صورتده ایشله‌میشدر. ینه عینی سنه‌ده (ای. به‌ره‌زین) طرفیندن «کاظم بگیگ‌تورک صرفینه علاوه» نامیله روس «معارف نظارتی ژورنالی» نیک ۱۱ نجی نومروسیندا او وقت ایچین فائده‌لی بیر تاقیم اخطار و معلوماتله بویوکجه بیر مقاله نشر ایتمیشدر.

۱۸۵۷سنه‌سینده او وقته قدار هنج‌ده تدقیق اولونمایان هجرا ایکی تورک-تاتار شیوه‌سینی قویبال و قاراغاس تدقیق و تبع ایدره‌ک، پروسبورغدا «قویبال، قاراغاس صرفینه بیر تجربه» نامیله بیر اثر نشر ایتمیش؛ ۱۸۵۹ده ایسه «ن. ای. ایلمینسکی» خزر ده‌گیزی

ساحلرینده یوموت و اسن ایثای تور کمنلری آراسیندا گیزدره‌ک بونلاریک لهجه‌لرینه عائد توپلادیغی معلوماتی ۱۸۶۰ده «پرسبورغ علوم آقاده‌میاسی» بوله‌ته‌نینک بیرینجی جلدینه یازمیشدر. اثری اولاً صوتیاته عائد ملاحظه‌لری، سوگرا اسملر و بالخاصه فعللریک تعریف‌لرینی. سوگرا ده بعض مکالمه پارچالاریله ضرب مثلاری و نهایت بیر لغتجه‌بی اختوا ایددر.

ایشته بویول آچان ایزلردن سوگرا وامبه‌ری آرمن کندی کوسترمیشدر. بوناده اورتا آسیا تور کجه‌سینه عائد نشر ایتدیگی اثرلریله موفق اولموشدر. بوساحه‌ده کی مساعیسینه ۱۸۶۲ده . وقتیله آنجاق بیر، ایکی شرقیاتجی طرفیندن نامی ذکر اولونان ۱۵۵۲ تاریخلی آبوشقا لغتینی مناجارجه ترجمه‌سی ایله بیرلیکده نشر ایتمک صورته‌تیه باشلامیشدر. مع‌مافیله بویولدا اساس قوران اثریک ۱۸۶۷ده لایزینغ‌ده نشر ایدلمیش اولان «حیفاتای لسان تدقیق‌لری» در که. اورتا آسیا تور کجه‌سینی او زمانه قدار داهه زیاده معلوم اولان عثمانلی تور کجه‌سیندن آیریلدیغی نقطه نظریندن موضوع بحث ایدیور. خصوصیه خیوه، بخارا، خوقند خانلیقلارینیک دیل‌لرینی او گره‌تیور و بوندان ماعدا آذربایجان، تورکمن، قزا قلابق، قیرغیز، شرقی تورکستان لهجه‌لریندن ده بعض لسانی مواد آلیور. بوتون اثر باشلیجا اوچ قسمه آیریلیمیشدر :

- ۱ - اورتا آسیا تور کجه‌سینیک «صرفی بیر تاسلاغی» در که، بوده اولاً اورتا آسیا حوالیسینده سویله‌نه‌ن تورک لهجه‌لرینه عمومی بیر نظر و بونلاردا دوغوش ادبی محصولانیک تعداد و تشریحی ایله یتهر.
- ۲ - متخبات قسمدیر که، بوناده ۱۱۲ ضرب منلدهن ماعدا بوتون بیر آلائی اورتا آسیا مؤلفلرینیک منظوم و منشور اثرلرینی اصل متن و ترجمه‌لریله بیرلیکده بولویوریز.

۳ - آلمانجا و فرانسىزجا لسانلاردا قارشولوقلى اصطلاحلاريله برابر تقريباً بش يىك (۵۰۰۰) كامەبىي احتوا ايدەن بىر لغتدەر. مؤلف بو اثرنى بازاركن منبع اولماق اوزره كندىسنىك عملى لسان معلوماتى، سوگرا يرلى بىر اوزبىگىك، كندىسيله برابر بودا- پشته به گوتورموش اولدىغى (ملا اسحق) يك دوغرودان - دوغروبا يىلدىكى معلومات، نەبەت شرق مؤلفلرنيك (آبوشقا، بدايع اللغة، فضل الله خانىك لغت تركىسى، خلاصه عباس، نوائى اثرلرى كىبى) اساسلارى وار ايدى.

وامبەرىنىك اوچونجى بىر دور آچان اثرى، ۱۸۷۹ دە تور كمن دىلنەن باحت اولوب ۱۸ نجى عصرىك ايكنىجى يارسىندا ياشامىش اولان تور كمن شاعرى مەخدومقولىنىك درويشانه و عاشقانه، اسكى تورك يىگىتلىگىنى ترنم ايدەن شعرلرى ايله اصل مەتنىك ماجارجا ترجمەسىنى و تور كمن دىلنىك صرف و نحوى تشرىحاتىنى حاويدەر. مەخدومقولىنىك ديوانىنى، كندى افادەسى و جەلە، (آلمان شرق جەمئىتى مجموعەسى) نىك ۱۸۷۹ سەسینە عائد اوتوز اوچونجى جەلدیندن آلاراق، شىخ محسن فانى عثمانلى تور كجەسینە شرح و شاعرى سطحى صورەتدە على شىر نوائى و احمد بسوى كىبى دىگر اورتا آسيا شاعرلرى ايله مقایسە ایدەرەك ینە عینی مجموعەنىك ۱۸۸۹ سەسینە عائد آلینمیش اوچونجى جەلدیندن نقل ایتدیگی يوسفىك قارداشلارى طرفیتدن قویوبه آتیلدیغىنى مصور و

تاریخ نىك آلتیوز اوتوزیندان

بو ضعيف بو كتابنى توردى ایدى

عبارەسیندن آگلاشیلدیغى و جەلە آلتى يوز هجرى سەسیندن قالمىش اولدیغى آگلاشیلان دىگر بىر منظومە ايله بىرلىكدە ۱۳۴۰ هجرى سەسیندە ایستانبولدا نفیس کاغد و عرب حرفلریله نشر ایدیلەمیشدەر.

آرتىق ۱۷۴۴ دە، اوردە نوبورغدا ترجمان تېشىدېرەك اېچىن انانار- قالمىق مکتبى татарско-калмыцкая школа، مئىدا، گتېرېلمىش ايدى. اورتا آسيا و سىبىرىك اشغالى و ضبط اولونان يرلرېك تدقیقه (История изучения востока, 196 стр., В. Бартольд.) اوغراشان روسیەدە شرقە بىر چوق سياحتلر يایلدىغى. بونىك تیجەسى اولاراق بىر چوق اثرلر يازیلدیغى كىبى هئىچ شېهەسىز او وىكى روسیەنىك گوز دىكدىگى شرق مەلكەتلرنيك اصلى خاتلارنى اولان تورك - انارلارېك لسانلارى حقیقەتدە بىر چوق اثرلر يازیلەمىش ایدەدە بونلارېك يك چوغى اویەزد و غوبەرىنا آرخیواربندەن، موزەخانەلرېندەن و هر زمان مەجلە جەلېكە. تمايز ایدەن مەجلى جەمئىتلرېك تحت تصرفیندن چىقوب بوتون علم عالمىنىك استفادە ایدە يەلەجگى صورەتدە نشر اولونمايشدەر.

بو نوع صرفاردەن بىرىسى شېهە مەلكەتدە اوتوب پتربورغ ۱۸۰۱ تاريخىنى حاويدەر. بو اثر، توبولسقى ش مکتبى، انانارجا مەلىسى و سوفيا باش کلیساسى (собор) راجبى «يوسف غېغانوف Юсиф Гіганов» طرفیندن ترتیب اولونموش و پورت موالاتلارى طرفیندن تصحیح اولونموشدەر. فى الحقیقه كتابىك صرف قسمنىك سوگیندا: «عزيز و اولوغ پادشاهمىز پافیل اول حضرتلرېنە خدمت بولسون اوچون اوشو غرامتېكەدە اوسف ايانوایىچ كا ياردیم قیلدیم. یلمشچە تفتیش ایتدوم. خطا يولارېنى صواب ایتدوم. دخى هم كيلور وقت لاردە حق بيورسە جەد قیلورمىن بوتور كالى من سمانجى پار محمد اوغلى» عینی صورتله «طوبولى صارىت باقى آتەمت اوغلى» - «دوبول او كرو كرتك صاوصقان اولونىك محمد باقى سويدوك اوغلى»، «طوبولنىك صارتلارېنىك اسطارشینەسى دوسباقى شىخ اوغلى محمد شاه شىخ» و نەبەت «شادرېن اسكى اویازىنىك اېچكون بورطىنىك اوچونجى كاظون

اسكى امير سورمانا و كامانده سينيک طاغلى اولينيك ملا امير مراط اوغلى» نىڭ بو صرفى گوزدهن كىچىروب كىدى نطقه نظرلر يندىن خطا بولامادىقلارينا دائر ال قويدىقلاريني او قويوريز

بو اثر يوز يىگيرمى اوچ سنه لىك بىر ياشا مالىك اولماقلا برابر مؤلفينىڭ كىتابدا تعقيب ايتدىگى اوصوليك آيدىلىغى، ويردىگى معلوماتىڭ كىشىلىگىلە ختا بو گونكى صرفلىك يوزده دو قساننا قاتقىدر. كىتابدا محرر او وقتىك روس صرفلر يندى بولدىغى اوصولى تاتارجايا تطبق ايتىمكلا برابر تاتارجانىڭ صوتيات، املاسى حقىندا غايت دوغرو معلومات و يرمىش، بالخاصه كلمه تشكىلى (произведение слов)

حشىندە پىك كىشىش صورتدە تاتارجا، سارتجا، باشقردجا شوپلر يندىن مركب بىر تورك تاتار ماتەريالىنى تدقيق ايتىمىشدر. 157 صحيفه قادار دوتان صرف قىمىندىن سوگرا، كىتابا بىردە 75 صحيفه لىك لغتجه علاوه اولونموشدر. بورادا تاتارجا كلمه لر هم عرب همده روس صرفلر بلە گوسترىلمىشدر.

پوليوس تەئودور تىسەنكەرىڭ تور كىچە-عربجه-فارسجا ال لغتى عنوانلى ايكى جلدلىك بويوك لغتى (لايزىغ ۱۸۶۶-۱۸۷۶) اورتا آسيا تور كىچەسى كلمه لر ينى To (يعنى تورك اورياتال = شرق تور كىچەسى) اشارتبلە اختوا ايتىمگەدر. لاكن، فضل الله خانىڭ قالكوتا طبعى و خلاصه عباسىڭ پارس قرال كىتبخانه سىندە كى سوڭ درجه برباد بر حالدا ياگىشلى نىسخەسى كىيى ماخذلرە استاد ايتدىگىندىن لغتىك بو قىسمى او قادار شايدان اعتماد دە گىلدر.

بىنە عين زماندا يعنى ۱۸۶۹ - ۱۸۷۱ سنه لر يندى پىرسبورغدا (لازار بوداغوف) نىڭ J. Будагов «تورك-تاتار لهجه لرى مقابىلى لغتى» عنوانلى روسجا بويوك لغتى نىشرايدىلمىشدر، بو ذاتدە تىسەنكەرى كىيى قالكوتا لغتى و خلاصه عباسى مىللى منبەلردىن

استفاده ايتدىگىندىن اثر بىنە عين صورتلە اختباطلە ياشامىز لازم گىلر. فىرانسا شرقىاتچىلار يندىن «قوللەژدو فرانس» تورك دىلى پروفەسورى «باوودە قورنەى» ۱۸۷۰ دە شرق تور كىچەسى لغتى نامبلە فىراسىزجا بىر لغت نىشرايدىلمىشدر، «نوائى، نابرو، ابوالغازى» نىڭ اثرلر يندىن توپلانمىش بىر تاقىم لسانى موادى اختوا ايتىمگە اولوب يالىگىز چىغاتا يىجا كلمه لر يڭ تىلىنى، يعنى تلفظلر ينىڭ تىنىنى گوسترىيور. باشلىجا ماخذلرى وامبەرىنىڭ «چىغاتاى لسان تدقىقرى» ۱۵۵۲ دە نىشرايدىگى آبوشقا و خلاصه عباسى اولوب بو سوڭ ايكى اثرى تاماملە اخذ ايتىمىشدر.

بوتون بو عالملر آراسىندا «تور كىيات-تور كولوژى» علمىنىڭ اساسىنى وضع ايدەنلر يڭ بىرىنجىلر يندىن اولان رادلوف Radloff نىڭ نامى بويوك بىر يىر دوتار. بو ذات ۱۸۳۷ دە برلىندە دوغوموش اولوب سوگرا بارناوولدىه اوزون مدت بولونموش. بالاخرە قازان مىلمان مكنلر ي مفتشى. ۱۸۱۴ دە پىرسبورغ آسيا موزەسى مديرى. روس علوم آقاده مىاسى اعضاسى والىخ... اولموشدر. كىدىنىڭ سايىجا پىك چوغا واران آثارى ايجىندە بوتون تورك لهجه لرى لغتى تجربەسى، (شمال تور كىچەسىنىڭ صوتياتى)، تور كارىڭ خلق ادبىياتىندان نمونلر)، (اسكى تورك لهجهسى حقىندە)، (قودا تقويلىك)، (قودەقس قومانيقوس) نىڭ (تور كىچەسى عائد موادى) و سائره باشلىجالار يدر.

بورادا رادلوفنىڭ هر حالدا دور آچان اثرلر ينىڭ تىقىد و شرحىنە گىرىشە مەمكلا برابر يالىگىز شونى دىمك لازم گىلر، بو بويوك و چالشقان آلمانىك توپلادىغى كىشى ماتەريال يالىگىز بىرىنجى علم سوز كىچىندەن كىچىرىلمىش اولوب قابل استفادە بىر حالدا گلمك ايجىن داها چوق ايشلەنمك و الەنمك اىستىر.

شىمدى تورك-تاتار لسانلار ينىڭ سوڭ دوردە تور كلر و تاتارلار

طرفیندن تدقیقینه گلینجه، یوقاریدا احمدوفیق و احمد جودت باشالاریک اثرلریندن بحث ایتیمیش ایدیک. بوندان سوگرا تورکیادا (شمسالدین سامی) بگیگ (قاموس ترکی) سینی ذکر ایتمک لازم گلیر. سامی بک هر نه قادر قاموسینیک باشیندا «کافه لغات ترکیه ایله لسان ترکیه مستعمل کلمات و اصطلاحات عربیه و فارسیه و اجنبیه بی جامع اولاراق لسانمیزیک مکمل لغت کتایدیر» دیورسهده «لغات ترکیه» یالیکیز تورک ادیلرینیک کتابلاریندان و ایستانبول خلق شیورسیندن توپلانمیشدر. هر حالدا معلم ناجی بیک «لغت»ینه گوره سامی بگیگکی داها علمی و داها قیمتی سایلماق لازم گلیر. چونکه سامی بک لغتینه خلق لسانی عنصرلرینی علاوه ایتدیگی و جانلی لساندان مثاللارله ایضاح ایتدیگی حالدا معلم ناجی ماته ریالینی یالیکیز ادبی اثرلردن توپلامیشدر.

تورک صرفلرینه گلینجه، بونلار عمومیتله ایکی صنفه آیریلوب بیرینجی صنف عرب اوصولیه، ایکینجی صنف صرفلرده علی العموم آوروپا و بالخاصه فیرانسیز صرفلرینی اساس آلاراق یازلمیشدر. بونلاردان بیرینجیلره دارالفنون و مکتب ملکیه شاهانه مدیر معاونی عالی نظیما ائندینیک «لسان عثمانی»، «معلم صرف ترکی» نامینده کی کتابلاریله «شیخ وصفی» ائندینیک معرفتیه خصوصی بیر قومسیون طرفیندن ترتیب اولونان (مفصل یگی صرف عثمانی) اثرلری گوزمل مثال اولا ییلیر. بونوع اثرلر یالیکیز ادبی لسانی آلوب بونلاری اوقویوب آگلاماق ایچین ضروری اولان قاعدهلری ویریر، و اثرلریک مؤلفلرینه گوره، صرف و نحو لسانی دوغرو اوقویوب یازماغی او گره تیر. بونوع صرفلریک اوندان دو قوزی عربی، فارسی قواعدینه حصر اولونوب تورک لسانیک قاعدهلری، حیاتی کلمه تشکیلاتی بک آز یئر دوتار. بو صرفلریک عمومیتله لسانلاریک تمل داشی اولان

صوتیات حقیقیدا دو بونولاری بیه یوقدر. یازیلی نسانه اوغراشان بو صرفلر بک طبیعی اولاراق «صوت» بئرینه «حرف» گورورلر. آز، چوق نظر دقتی جلب ایدن بیر بخلری اولسا، اوده «فعل» بختی در. ایکینجی آوروپا مکتب صرفلرینی نمونه آلاراق یازلمیش تورک صرفلرینه گلینجه، بونلارداده تمل عرب صرفلری اولوب علمی اوصوللاریک قاعدهلرینیک اثری بیه گورونمەز. بونوع صرفلره مثال اولاراق «حسین جاهد» بگیگ ۱۳۳۴ سنه سینده نشر اولونان بیر قاچ قسمدهن عبارت «تورکجه صرف و نحو»ینی، تدقیقات لسانیه انجمنی اعضاسیندان «احمد جواد» بگیگ ۱۳۳۳ ده نشر اولونوش بیر قاچ قسمدهن عبارت «عثمانلی لسانی» نامینده کی اثرلرینی آلا بیلوریز. بونلاردان حسین جاهد بگده یالیکیز «معنای جزئیت»، «اشفاق»، «عائله کلمات»، «کلمات مترادفه» بخلری هر نه قادر کتاینا بیر آز روح ویریورسهده، سانسیز مثاللاری جانلی خلق لسانی اهمال ایتمه سیله اسکی قالب صرفلره گوره بک بویوک بیر آدیم آتمیش سایلماز. گرهک حسن جاهد و گرهکسه احمد جواد بگده هنوز «حرفلر»دهن باشقا بیرده «سس» اولدیغی و لسانیک تملینی بونلار تشکیل ایتدیگی و بو سسلریک تابع اولدیغی قانونلاریک ده گیشمه سیله لسانلاریکده تدریجی صورتده ده گیشمگده اولدیغی حقیقتی هنوز کشف اولونوش ده گیلدر. هر ایکی صرفده لسانی جهتدن بیر آرتیقلیق داها وارسا، اوده اسکی صرفلریک هیچ قید ایتمه دیکلری قانونینی. آهنگ یا خود «آهنگ تلفظ» نامی آلتیندا ذکر ایتمه لریدر. بو صرفلریک ائ بویوک ترقیسی تربیه وی جهتدن بیر تاقیم «تمرینلر، ممارسه» لرله احتوا ایتدیگاری موادی بنیمسه مه یه قولایلیق گوسترمه لرینده در. بوتون بو ذاتلاردا هر نه قادر بیر چوق جهتلردن نقصان اولساده، هر حالدا لسانیات علمینیک سوک قاعدهلرینه گوره ایشله نمیش اولان «یه هلیچکا» بیک

«عثمانلى لسائىنى اوگره ننه كه رهبر» آدلى اثرىنى نمونه اولاراق
توصيه ايدمردىك؛ بو اثر پروفه سور غوردله فسكى طرفىندىن روسجايا
ترجمه اولونموشدر.

Руководство для изучения Османскаго языка
Егличка. Переработал по русски В. А. Гордлевский
Москва 1916 г.

روسيه تورك-تاتارلارينا گلدیگده ظن ایدیوریم که، ایلک دفعه
روسيه تورك-تاتارلارینىک لسانلاريله اوغراشان ۱۸۲۴-نجى ییلده
قازان غوبه رنیا سینیك، ژوبه اوبه زدی، «یوغاری شردان» آوولیندا دونیايا
گلمیش و ۱۹۰۲-نجى ییلده اولموش اولان قیوم ناصرى بو
ذاتیک مع التاسف الیمیزده بولونمایان «تاتار لغتى» و «انمودج»
نامینده کی املا، صرف، نحو حقیقیدا یازمیش اولدیغى اثرلری جانلی
خلق لسائینیك عمرینی و تابع اولدیغى قانونلارینی تدقیق ایتمک
اعتباريله هر حالدا بیرنجى اثر سایلماق لازم گلیر. قیوم ناصرى،
روسيه تورککری آراسیندا هنوز قطعی بیر صورتده حل ایدیله مەین
«عمومی ادبی دیل» دعواسیندا محلی شیوه لریك و بو بابدا قازان
تاتار شیوه سینیك طرفدارى اولوب قازاندا اون دو قوزینجى عصردا
دوغان ادبیاتیک مؤسسە لرینده و اوتوزبشش ییل ایستانبول تورک
شیوه سینیك بوتون دنیا تورک - تاتارلاری ایچین عمومی ادبی
دیل اولماسی ایچون «دیله بیرلیک» شعارینی دورمادان اعلان
و مدافعه ایتمیش اولان غاسپرینسکی یه قارشى چیقمیش اڭ
قوتلى معارضلردهن بیرسی و بلکه بیرنجیسی ایدی. (۱) ایشته
بو تاریخدهن سوگرا روسیه ده دورلو تورک-تاتار ایللرینده بیر
چوق مکتب صرف و نحولری مئیدانا گلیمشدر. بونلاردان بیر قاجینی
خلاصه ذکر ایتمگی کندیمیزه بورج ساینیز. قیوم ناصرى نیك

(۱) قیوم ناصرى مجموعه سی 1922 قازان ره داکتورى: هیئت.

و بالخاصه قازاندا او وقتلرده رادلوف، قاتانوف و سائره کیسی مستشرقلریك
توبلاندىغى قازان دارالفنونینیك تاثیريله اولمالی بو خصوصدا اڭ چوق
اثر یازانلار ینه قازانلیلار اولموشدر. لاکن بوتون بو صرفلریك
تاریخى سیراسینی، بوتون ساییسینی نقل ایتمک مع التاسف ممکن
ده گیلدر. قازاندا باشلايان و قازان تاتار شیوه سینی تدقیق ایدىن
صرفلردهن بیرسی «احمد هادی مقصودى» نىك ۱۹۱۰-نجى سنه دن
ییلدیز غازه تاسینا علاوه اولاراق نشر ایتدیگی «تورکی صرفى» در.
بو صرفیک اوزده رینده مؤلف اثرینی «عرب . فارس . روس و
فرانسوز غرامرلرینه قیاس ایله» مئیدانا گتیردیگینی خبر ویریور.
فی الحقیقه کتائینیك ایچریسینده آرتیق لسان مسئله سینه آز چوق اوصولی
باقیشا دلالت ایدىن بیر مقدمه حیگه و سوگرا «حرفلر» بک دورلو
نوعلره تقسیمى، حرفلریك تبدلری (آلما شولاری) کیسی یگلیکار
گورویوریز که، بوگون بونلار روس غرامه رینیك تاثیرى اولسا
گره کدر. لاکن تورک-تاتار لسائینیك قولومب یومورتاسی هنوز
«هادى منصورى» طرفیندهن بولونموش ده گیلدر. بوده لسائینک اساس
حرفلر اولمایوب، سسلر اولدیغى در که، اگر مؤلف بو قضیه یی ایجه
قاورامیش اولسایدی، حرفلریك یازیلیشیندا کی تبدلر . ده گیشمه لرله
سسلریك ده گیشمه سی مسئله سینی بیر-بیرینه قاریشديرماز ایدی.
معلم عبدالرحمن سعدى نىك «اوز تلمزجه مکمل صرف-نحو» اثرینه
گلدیگده «احمد هادی مقصودى» نىك صرفیندهن داها ضعیف اولوب یگانه
مزیتى مکتب طلبه لرینه قولایلیق ایچین بیر چوق ممارسه و تمرینلری
حاوی اولماسی، بیرده بعض صرف و نحو اصطلاحاتینیك عربجادان
تاتارجایا چوریلیمیش اولماسیدر. بو اثر ۱۹۱۵ سنه سینده قازاندا
طبع اولونموشدر.

«عالمجان ابراهیموف» نىك ینه (قازان) ده ۱۹۱۴-۱۹۱۵ سنه لرینده

طبع اولونان «تاتار صرفی» و «تاتار نحوی» نی آلاچاق اولورساق، بوراداده مؤلفیک حرفی سسدهن، لسانی یازیدان آیرامادیغینی، بناء علیه، تماميله یا کلیش نقطهدهن حرکت ایتدیگینی گورو بوریز. عالمجان ابراهیموفیک تورک-تاتار صرفجیلرینه معلوم اولان خاصیتی آز-چوق موفقیتله تاتارجادان صرف و نحو اصطلاحلاری دیزمه سیدر.

قریم تاتارجاسینا گله جک اولورساق، بو خصوصدا شبهه سیز بوتون نقصان و یا کلیشلارینا رغما نسبة اڭ دوغرو، اڭ علمی بیر صرف کتابی وارسه، اوده پروفه سور آ. ن. سامویلوویچیک «قریم تاتار صرفی تجربه سی - Опыт крымско - татарской грамматики» نامینده کی اثریدر که، ۱۹۱۶ نجی سنهده قریم زه مستواسی حسانیه پروغرادده نشر اولونموشدر. سامویلوویچیک صرفینده مکتب صرفی یازاجاق معلملریمیز ایچین اڭ زیاده مهم جهت اونیک اثرینده تعقیب ایتدیگی اوصولدر. یوق ویردیگی ماتریال ده وهدهن قولاق قیلیندهن اولوب، قریم تاتارجاسی و اونیک حیاتی حقینده پک آز فکر ویره یلیور.

بوندان سوگرا سامویلوویچی قریم تاتارجاسی ایله آشنا ایتمگده و عمومیتله قریم تاتار معارفینیک «اصول جدید» دورینده اهمیتلی رولی اولان اختیار معلملریمیزدهن یحیی بایورتلی طرفیندهن ۱۹۱۸ سنه سینده آق مسجدده (قریم اوجاغی) مطبعه سینده نشر اولونان «تاتار صرفی» یازیلیمیشدر. بورادا آرتیق اسکی صرفلریمیزه گوره بویوک بیر آدیم آتیلیمیش و نهایت «سس» ایله «حرف» بیر-بیریندهن آیری اولاراق تدقیق ایدیلیمیشدر. لاکن بونیگله برابر بو صرفیکده قصورلاری پک چوقدر. بونلاریک اڭ بیرنجیسی ده صرفیک، آدینیک گوستردیگی کیی قریم تاتار صرفی اولما بوب، بالعکس دها زیاده عثمانلی تورک صرفی اولماسیدر. دها دوغروسی مؤلف بوراده «ترجمان لسانی» نیک صرفینی یازماق ایسته میشدر. بونندان

باشقا صرفینیک پک چوق یئرلرینده اسکی صرفلریندن آیریلما مییش و سوک علمی اوصوله اوباراق اثرینی لازم گنن قسملره آیروب تام بیر فکر، مکمل بیر تدقیق ویرمگدهن هر سلسله اوزاق قاله میشدر. هر حالدا مؤلفیک دیگر مکتب کتابلارینیک اولدیغی کیی قریم صرفینیکده قیریم معارف حیاتیندا اولدیغی قیستی واردر.

بورادا تمامیت خاطر ی ایچین اسمیندهن دلالت ایتدیگی وجهله تورکجه نیک گوچوک بیر صرفیندهن باشقا بیرشی اولمایان و ۱۹۱۴ سنه سینده باغچاسرایدا «ترجمان» مطبعه سینده م. عبدالقادریک اثری اولاراق باسیلمیش اولان قواعد لسان ترکی ایی ده ذکر ایتمک لازم گلیر. بوندان ماعدا قریمیک یکانه دارالمعلمینی اولان «توتای کوی تریه اوجاغی» تورک-تاتار لسانی معلملریندهن شوقی نگتوره نیک «تاتارجا صارف و نحو» نیی ده ذکر ایتمک لازم گلیر که، بو اثر تعبیرائینیک اصطلاحاتینیک ساده نیگی و لسانی نیک قولایلیغی و بعض لسانیات قاعده و اوصوللارینی تحقیق کیی مزیتلری حاوی اولماقله برابر پک عجله یازیلیمیش بیر اثر ماهیتینی داشیماقله بیر چوق نقصانلارا مالکدر. ۱۹۲۲ سنه سینده آق مسجدده باسیلمیشدر.

سوک زمانلاردا شورالار حکومتینیک ترکیینه گیردن تورک-تاتار جمهوریتلرینده هر سنه معارف اداره لری طرفیندهن یگی-یگی اوصوللاردا بیر ناقیم صرفلر یازیلما تئدادر. بونلاردان الیمیزه کئچهن و «تیل قورال» آدینی داشیان قیرغیز صرفلری هر بیر جهته دن نظر دقتی جلب ایتمگه لایقدر. (بایتورس اولی (اوغلی) آحمهت) طرفیندهن ترتیب اولونان و ۱۹۲۳-۲۴ سنه لری اورده نوردادا (اورده نورغ) طبع اولان دورت کتابچادان بیرنجیسی (قازاقچا ایضا)، ایکینجیسی

(صوت (دېس) و اونىڭ قىسىملىرى)، اوچونچوسى (سوز و اونىڭ
 آقسامى)، دوردونچوسى (جمله (سويله) و اونىڭ آقسامى) يعنى اليغبا،
 صوتيات، صرف و نحو قىسىملىرىنى آيرىلمىشدر كه، آرتىق بو تىقسىمىڭ
 كىندىسى (بايتورس اولى آحمەت) يڭ علم لسانا اسكى صرفچىلردەن
 داھا زىادە آشنا اولدىغىنى اثبات ايدىيور. ديگر طرفدەن مؤلف
 كىتابلارنىدا كىتابى، ادبى لسان دە گىل، خلق لسانىنى ايشلەمىشدر كه،
 بودە يڭ بويوك بىر مەزىتى در. بوندان ماعدا كىتابىدا «اسم» سوزىندەن
 باشقا همەن-همەن هيچ بىر اسكى تىبىرە و عمومىتلە عربجا ياخود
 فارسى سوزە راست گىلىمەز.

تورك - تاتار دىللىرىنىڭ بۈگۈنكى سۇللىرى

لغات و اصطلاحات - تصفية لسان - عمومى و ادبى دىل - املا و يازى - دىلىڭ
 انكشافى ايچىن تىبىرلەر.

ياواش - ياواش اون آلتىنچى عصرىڭ ائىدىسىدەن بىرى آوروپا
 مىللىرىنىڭ تىقۇنىنى حسن اتمىكە و اوزماندان اعتباراً رەنەساس،
 ھومانىزم و على العموم آوروپا مەدىنىتىڭ تىبىرىنى دوساقتا اولان
 شرق مەملىكلىرى و على الخصوص تورك - تاتار خەلقلىرى اوزماندان
 بىزىم گۈنىمىزە قانداق تورك - تاتار مەدەنىيىتىڭ گۈللىنىشىنى دىدىگى
 گىبى اوزاق - شرق مەدىنىتىدەن چىقۇپ باقىن - شرق مەدىنىتىدەن
 كىچىكرەك غرب مەدىنىتىگە گىرمىكە دوام ايدىيور.

۱۹۰۸ انقلابىدا و اونا قانداق اولان اصلاحاتدا تورك مەفكر
 و اجتماعى خادىملىرىنىڭ قارشى سىندا يالغىز رەنەساس و فراسا انقلاب
 كىبرى بولۇندىغى حالدا، بو گۈنكى تورك كىلىگىڭ اوتوز مىليونلىق
 بىر كىلەسى روس بويوك انقلابى مەكىنىدە درس آلماقدادىر. ھەر حالدا
 بو گۈن تورك - تاتار خەلقلىرى غرب اجتماعى حياتىنىڭ ھەمدارى و
 غرب مەدىنىت عائلەسىنىڭ - اىي، فنا - بىر عضوى سىلماق اىجاب
 ايدىيور.

ايشتە بو حال، يعنى گىرەك - خىر و گىرەكسە اسىر و مەستەكە

حالیندا بولونان تورك-تاتار مملكتلرينيڭ و خالقلارينيڭ غرب اقتصادى شرايطى، ماكينه، فابرىقا، شهر معيشتيله تماس اتمه لرى تيجه سينده گرمك شهر و گره كسه كويلرينده بويوك، بويوك انقلاب و تبدلر مئيدانا گلمكدهدر.

بونىڭ تيجه سى اولاراق مكتبلرده رەفورما، اصلاحات باشلامىش و غرب علملرى ياواش-ياواش تورك-تاتار دىللارينه كىچىرىلمكدهدر. لاکن غربده خاندان و زادكان صنفينىڭ يىقىلاراق اونىڭ يىرىنه بورژوازى، يىنى هر حالدا داها گنىش طبقه لرىڭ قائم اولماسى، روسيه ده ايسه ايشىڭ تاماميله روس كويلو و ايشچىينه كىچمه سى و آلمانىا، فرانسىا، انكلترە... گىي مملكتلرده ايسه گىچمكده بولونماسى شرقدهده اقتصادى، سىاسى و نىابت علمى حياتدا گنىش كويلو كىنلەلرني حركته گىيرمىش و اولدەن «علم-فرض كفايه در» دىيەن تورك-تاتار ملالارى يىرىنه آوروبا اوصولى «هر كس او قوماليدرو يازماليدر.» دىيەن تورك-تاتار گىچلىگى قائم اولموشدر. آوروبا علملرينىڭ تورك-تاتار نسانلارينا كىچمه سى و اونىڭ مليونلارغا تورك-تاتار كىنەلرنيە بايىناسى لزومى اورتايا-ايستەر، ايستەمەز-يىر «دىل مسئله سى» چىقارمىشدر. بولسان مسئله سىنىڭ يىرىنجى شقى «لغات-سوز» مسئله سىندر. هر هانكى يىر مسئله دەن بحث اتمك ايچىن اليه قلم آلان تورك-تاتار محزرى فكرلرني، دوينورلاينى آڭلاتماق ايچىن سوز آرايور، اصطلاح آراشديريور و دهشتلى يىر «سوز قىتلىغى» حس ايدىيور.

صرفەن باشلاياراق فلسفه يە، ادبياتە، علمە، سياست و ادارە يە وارنجايا قدار يىزدە هر شئى عربجا، روسجا، فىرانسىزجا...

يگىدەن بايىلان تەبىرلردە چول دوتمايور. تور كىدە، قازاندا، آذربايجان و قريمدا اولان تشبىلر هپ تيجه سىز قالدى. دىمك كە،

بو صورتلە ايكى، حتا اوچ سؤال و مسئله قارشى سىندا بولونويوريز. ۱- تاتار و تورك دىللاريدە سوز قىتلىغىنىڭ سىلرى نەدر؟ ۲- بوقىتلىغىڭ قارشى سىنا ناسىل چىقمالى؟ ۳- شىمدى يە قدار گورولەن سىلر نە ايچىن تيجه سىز قالدى؟

بو مقاله دە قىسادان يىرىنجى سؤالە جواب وىرمگە چالشاچاغىز. هر هانكى يىر محصولىڭ قىتلىغى او محصولى يىشديرەن، سىلە يەن توپراغىڭ، زمينىڭ بوزولماسىندان ايلرى گلدىگى هر كسه معلومدر. دىل، لسان ايسە انسانلارنىڭ داخلى، روحى چالشمالاريدان، فعاليتلرندەن ايلرى گلىر. انسانلاردا فكرى، حسى، خيالى حيات اولماسا ايدى، بونلارنىڭ دىشارىيا عكسى. دىيەن اولان لسان دەده حاجت قالماز ايدى. دىگر طرفدەن يانگىز فكرى، داخلى حيات دە يىشمەز. بوندان باشقا انسان فكرلرنيى نىقلارينا آڭلاتماق احتياچىنى دە دويماليدر. انسان كىدى-كىدىنە قونوشور كىن يىلە يىرىسە «اغزار يىر دىالوغ-محاورە» يىبار. ايشتە بو صورتلە دىل يىر طرفدەن فكرى، معنوى، دىگر طرفدەن دە اجتماعى عربەيزىڭ يىر تيجه سىندر. بوندان باشقا شىبە سىز سس چىقاران اعضالار يىزىڭ دە دىيىڭ مئيدان گلدە سىندە بويوك رولى وارددر. دىيەن كە، فكرى، اجتماعى حيات يىزدا و ياخود سس چىقاران اعضالار يىزدا حصونە گله جات اوفوق يىر دە گىشمە، دەپرەنمە سىلرە، سوزلرە بوتون دىل اوزدە رىندە تاثيرنى گوسترمك دەن گرى قالماز. تورك-تاتار عالمىندە يىكلرچە يىللردەن برى مئيدانا گلەن انقلاب و تبدلر تيجه سى يىگىرىنجى عصردا تاتار و تورك دىللاريدە شو ايكى بويوك و يىر باقىشدا گوزە چاربان حالى گورويوريز:

۱- يىگىرمى قدار شىودە بولونمىش. ۲- كويلى و چوبان لسانى اولاراق قالمىش.

يىگرمى قادار بويوك و يوزلرجه كوچوك ياخود ايكنىجى درجهده شيوهله بولونمىسى، آيرىلماسى يازىلى ادبياتىك و بونى دوغوراجاق مركزىك سياسى، فكرى، اقتصادى، صناعى... الخ) بوقلغىندان و كويلى-چوبان دىلى اولاراق قالماسى عمومىته اقتصادى حياتىك تورك-تاتارلاردا بو درجهده اولماسىندان ايلرى كلدىگينه شهبه بوقدر، بويوك جهان شهرلى بىرئنه كوچوچوك قصبهلهده، بويوك مقياسدا تجارت مركزلى بىرئنه رايون بازارلاردا، ماكنه صنعتى بىرئنه. آلت صنعتى اضرافيندا توپلانان. باشايان، آليشان تورك-تاتاردا طيبى اولاراق لسانده بولوندى. پارچالاندى.

اوردوبىلىق (۷ نجى عصردان قارا قوروم، ۱۳ نجى عصر) سمرقند، (۱۴ نجى، ۱۵ نجى عصر) سراي (۱۴، ۱۵ نجى عصرلر) كىيى مركزلى بولوندىنى زمان تورك-تاتارلاردا لسان شىمدىكىندن داها زىده گىش، زىنگىن، ايدى

بوگونكى لسانىمىزدا كى زىده اكسيت اولان سوزلر شونلاردور.
 ۱- مجرد. абстракт. سوزلر. ۲- صناعت، علم و فنلره مخصوص تعبيرلر. ۳- اجتماعيات و حكومت تشكىلاتىنا عائد كلمه لر.

مجرد سوزلر اسكىده بوقارىدا سىدىغىمىز مركزلر بولوندىنى زمان داها چوق ايدى. مثلا، ۱۳ نجى عصردان قالما «هبة الحقايق» نامىنده كى اثره باقاجاق اولورساق، اوندا بوگونكى تورك-تاتار لسانلاردا بولونمايان «آخون = دونيا: آنك = ادراك، فهم؛ نهرتم = فضيلت؛ اونك = ظفر؛ ديره نك = وقت، زمان؛ آسيغ = فائده؛ بود = وجود، وارلىق؛ تو گال = تام مكممل... كىيى مجرد سوزلر بولدىمىز كىيى، «اورخون كتابه لىنى» على شىر نوائى نىك، «محمود كاشغرىنىك» اثرلرئنه باقاجاق اولورساق، اورادا علم و فنلره مخصوص، بوگون آرتىق غائب اولموش بىر چوق تعبيرلر بولوريز.

اجتماعيات و حكومت تشكىلاتىنا عائد سوزلر كلىنجه، مثلا «توقامىش» ياخود «قوتلوق تيمور» نىك ۱۳ نجى عصردان قالما و بهرزهين طرفىندهن نشر اولونموش يازىقلارنى و ياخود بوقارىدا ذكر ايتدىكىمىز اثرلردىن هر هانكى بىرىنى آلاچاق اولورساق، ياساويل (ياساقچى)، قاراويل، بو كاويل (صحبه مامورى)؛ توقاويل (پوليس)، يامچى (پوستاچى)؛ شوسونجى (مانيه مدبرى)؛ بودون (ملت)؛ اوزالان (فائض)؛ بالواج (يغمبر)؛ سو عسكر؛ نىتكىچى... كاتب... الخ سوزلر بولوريز. طيبى بو سوزلر نىك دلالت ايتدىكى مفهوملا بوگونده تورك-تاتار خلقلارنا معلوم اولماقده برابر، بو مفهوملا نىك آدلارى اجنبى كلمه لردور. بونىمىزده سىي معلوم اولدىنى اوزره، شو اجنبى مدنيتلر تاثيرى آتىندا بولونمامىزدور، بورايا قادار سويله دىكارىمىزى خلاصه ايدىجك اولورساق، شىدى به قادار دىلمىز نىك فقيرنه شمه سینه سب:

- ۱- اقتصادى، فكرى، سياسى مركزلردىن محروم اولمامىز.
  - ۲- آنا لسانىمىزده كى حكومت نىك بىقلماسى.
  - ۳- اجنبى دىنلر و مدنيتلره گىرئىش و گىرئمكده بولونمامىزدور.
- بورادا ايكى دورنو چاره نكايى اولونيور: ۱- تصفى لسان (دبلىك) ساده له شدىر بىلمه سى. اجنبى عصرلردىن تمىزله نمه سى؛ ۲- يگى سوزلر ايجادى.

اسكى لاتىن دىلىنىك تحكىمى آتىندان قورتولماغا چالشان، آوروپا دىللىرى هپ بويله بىر وضعيت قارشوسىندا بولونموشلار و هپ بويله بىر چاره به توسل ايتمىشلردور. لاکن لاتىن لسانى ايله دىگر آوروپا لسانلارى آراسىندا تشكىلات و عضويت اعتباريله هنج بىر فرق اولمايوب بالعكس هپسى بىر عائله دهن - هند و آوروپا- اولدىنى حالدا بوگون تورك-تاتار لسانلارنا گىرئىش اولان كلمه لر

يا فارسی-آری عائله یه، یاخود عربی-سامی عائله دهن اولماق اعتباریله دیلمیز ایله بو کلمه لرینک تابع اولدیغی قانونلاری حائر اولدیغی شکلر آراسیندا هئج بیر مناسبت یوقدر. آوروپا لسانلاریندا (لاتین) مسئلهسی بیر ادبی لسان. مسئله سیندن عبارت اولدیغی حالدا ییزده (عرب و عجم) کلمه لری مسئلهسی اوز آنا دیلمیزه صاحب اولوب، اولماق مسئلهسی یئرینی دوتماق و دوتماقدا در. روحی نقطه نظردهن بیر اجنبی کلمه هئج بیر زمان دوغان کلمه نیک یئرینی دوتماز. مثلا: تورک-تاتار منورلری نجاست. ناحتہ... الخ کیسی تعبیرلری عربجا سویله لر و بو زمان گویا بو شیلره «تلمح» یعنی اشاره اولونوب دوغرودان-دوغروب، سویله نهمیش ساییلور. حالبوکه، بونلارینک تور کجه تاتارجا قارشى لیتلارینی سویله یه جت اولورساق، در حال «قابالبق!» نامعاسی باسیلیور و ذهنه بوتون چیر کینلیگی ایله رابر بو کلمه لرینک مدلوللاری حلول ایدور. طبیعی منطقی چتدن بویله «تخفیف ایدیجی» اجنبی کلمه لرینک استعمالی بیر شیئی ده گیلسه ده دیگر طرفدهن بوتون عربجا و فرسی کلمه لرینک بویله خفیف، دونوق معنالی اولماسی البته لسنینک معنای قیمتیندن پت چوق شیلر غائب ایدیرور. مثلا: فضیلت، مروت، همت، هیجن، اخستن، قاعدت، تشبث... کلمه لرینک بوگون ائک یوکه ن. فلاسیت عربجا تریه آلمیش تورک منورینک قفاسیندا حاصل ایدیگی شیئی انطباع «نجاست...» کیسی مستهجی تعبیرلرینک حاصل ایدیگی شیئی انصباعدان زیاده ده گیلدر. تورک منورلرینک، تورک خطیلرینک سوزلرینه دقت ایدیگیز. هئج بیر کلمه نیک معین ثابت بیر قیمتی، یعنی معناسی یوقدر. اکثر یا یلمه دهن بیر کلمه نیک مختلف معنالاردان آکلاشیلما سیندان بویوک بیر مناقشه دوغار. دعوا قازانیلیر، یاخود بیر قاچ کلمه اطرافیندا حجماً بویوک بیر ادبیات میداننا چیقار.

تورک «سرای ادبیاتی» نیک «گل و بلبل» دوخوعلا رینی و بونیک اطرافیندا یازیلان اثرلری نظر اعتباره آلاجق اولورساق، بورادا اجنبی کلمه لرده اولان بو «معنا دونوقایی» نیک نه قادر بویوک شاعرلره مانع اولدیغینی و یاخود نه قادر کوچوک شاعرلره بویوک ناملار قازاندیردیغینی گوروریز. معنا چتیندن بو صورتله ضعیف اولان اجنبی کلمه لر شکل چتیندن ده اویله قایلرلار. «شکایات» بحینده گوردیگیمیز وجهه ذهنیمیزده آریجا بیر «سوز تداعیسی» حصوله گلیر که، بونیک نتیجه سینده تورک-تاتار سوزلرینی تصریف و تبدیل ایده ییلوریز. مثلا: گورمک، گاست، گتتمک، گورجی، گندیجی، گدیجی... الخ تداعیلردن association گور، گتت، گل کیسی جذرلر، دامارلار و «مات، حی» کیسی ده اداتلار ایده ریز. حالبوکه، فضیلت، انکساره، اسراء، علم، شگین، دختر، یدر، زنگین کیسی عربی و فارسی کلمه لرینک تور کجه ده هر سانکی بیر کلمه ایله عانه تشکیل ایتمه لری قابل ده گیلدر. بونیک ایچین خلتی دانه، اجنبی کلمه لری اوز دیلینک سوزلرینه شکل و معنایه - اویدوروب سویله مگه چلیشیور. خلق آنالوغیاسی، یاخود خلق ته تیولوجیسی دهلین شیئی اشته بودر. حالبوکه، ییزده «منور خبیه» بویله بیر حانی «نیگیز جیات نتیجهسی اولاراق داتمیش و «خلق آغیزیندا تورک شمشیر» اولان عربی و فارسی سوزلری «قانا» ساینراق، ادبیاته سوقمامیشدر. بویله سوزلری «غلط» یا گلش سایمیشدر. عجباً بونیک سببی نه در؟ نه ایچین تورک تاتار لسانلاری بویله بیر «خاستالیغا» دوتولموشدر؟ تور کجه ده اولدمن بری بیر چوق اجنبی سوزلر بولوندیغینا شبهه یوقدر. مثلا، یوز- 100 کلمه سی آری «سادا»، یاخود «سانا» دان گلدیگینه اینانماق ممکندر؛

چونکہ عینی کلمہ sata sada شکاریندہ اورال-آلتای غائلہ سینیک
فین-اوغور بوداغیندان اولان اُستون و فین لسانلاریندا، «سادا»
«ساز» شکلیندہ ماجار لسانیندا بولونماقدادر.

بو نوع سوزلر گوزلجه تدقیق اولوندیغی زمان پک چوق
بولونور. چونکہ ملتیر قبل التاریخ زمانلارداده بیر-بیرلریله گوروشموش
و قاریشمیشلار و قاریشمانیک تیجھسی اولاراق بیر چوق شئیلرله
برابر. کلمهلرینی ده ده گیشمیشلردر. اڭ صاف سایلان (قرآن) دا
و (شہنامہ) ده بیلہ محرریک فارسی. یاخود عربی ظن ایتدیگی
بیر چوق اجنبی کلمهلر بولوندیغی آرتیق تحقیق ایتمیشدر. لاکن
بتون بو کلمهلر یانگیز جذر دامر، حالیندا بولونماقدادرلار.
یعنی تورک-تاتار. یاخود عربی فارسی شکلی علاولرینی قبول
ایتمشلردر کہ. بوسورتہ آرتیق گیردیگری لسانیک مالی اولموشلاردر.
اجنبی کلمهلر بو حالا خلق ایتسولوغیا و آنالوغیاسی «سایه سیندہ
داخل اولورلار. ن عیدہ اگر آنا لسانیمیزی اساس آلاچاق اولورساق،
اجنبی بیر کلمہ بویہ تورک - تاتار شکلی علاودسی آلینجایا
قادر «غلف» در. یعنی هنوز «اجنبی» در. لاکن اسلامی قبول
ایتدیگدن سوگرا آرتیق عربی و فارسی لسانلاری. دیوانلارا.
سرایلارا مکتب و مدرسہ نرد گیردہرک کندیلرینہ تورک - تاتار
لسانلاری قارشیسیندا بلا مناقشہ بوبوک بیر حق تفوق قازانمیش
و بیر چوق دفعهلر مثلاً: تیمور، سلجوق... حکومتلرینیک
لسانلاری آرتیق عربی. فارسی اولموشدر. نہایت تور کچه یازیلماغا
باشلاندىغی زماندا تورک شعراسی فارسی بی نمونه آلاراق «جهد کردن،
فہم کردن...» یرینہ جہد ایتمک، فہم ایتمک دیورمیشلار و بو
صورتلہ لساندہ عربلہشی ویرمیشدر... فارسی سوزلرہ گلینجہ هر
شعر یازان تورک یاخود تاتار عجم شاعرلرینیک فکحلرینی ده گیل،

کلمهلرینی اذیرلہمیش و نہ سمورنہ نوع سانس بر کسندون
عجمستاندان کتچہرہرک اسلامی قبول ایدون تورک لسانى حاصل
اولمیشدر. شہسیر بو ادبی لساندر. خلق لسانى آرزو چوق و تانیردون
آزادہ قالمیشدر. خلق لسانیندا راست گلدیگیسز اجنبی سوزلر اکثریت
اعتباریلہ دینی و یگی اشیایہ ربط اولموشلر اسلاردر کہ. بولاردہ
اکثریت اعتباریلہ اصلی تورک-تاتار سوزلرینی لساندان چیقارامامیشلار
و ایددی نہایت تورکاشمیشلردر.

تورک-تاتار ادبی لسانینی اجنبی کلمهلر بیلہ ہیچومیندہن قورنارماق
ایچین ماضیدہ بیر قاچ کردہر غیرت اولموشلردر. بو نوع غیرت بیلہ
بیرنجیسی میرعلی شیر نوانی طرفیندن بایلمیشدر: بویک دینی ده
شاعریک رمحا کلمہ اللغین میندہ کی اثرلردر.

بو اثریندہ نوانی تورک دیلینی فارسی ایله مقابیلہ ایدہرک تور کجھدیپ
عجم دیلینہ نظرأ دها زدنگین. دها گوزول و ادبی لسان اولماغا
زیادہ لایق و اؤبریشلی اولدیغی ایله چیشیور و بوسیلہ ایله
کندی آنا دیلینیک بپ چوق لسانی و لسانوی خصوصیتلرینی آبیروب
گوستریبور. نوانی بو مقصدینہ دامل اولان لسان ایچین بیر سوری
مترادف و مشابہ «سینویہ و موویہ» کلمهلر بویور و نہایت بولار
آراسیندہ کی اینجہ و اجیلر ایچین دو یونمان فکری ایضاح ایتدیور.
مثلاً: آغلاماق معناسینی آگدیران «ینلاماق» کلمہ سیندہن باشقا یتدی فعل دها
بولوب چیقاریبور: «بوخسماق، ییغلا سینماق، سینکردهمک، اینکردهمک،
سیقتاماق، او گورمک، اینجکیرمک...» دیگر طرفدن سبجہ بیر.
معناجہ باشقا، یعنی مترادف کلمهلری سیرالایاراق تورک-تاتار لسانینیک

۱۱ بو اثرینیک متنینی فرانسیزجا ترجمہ سیلہ بیرلیکدہ قازمہ ۱۸۶۲ دە یاریسدہ
«شرق تور کجھسی» منتخباتیندہ نشر ایلدہمیشدر. عثمانلی تور کجھسینہ ترجمہ سی
ایسہ علی سعاوی افندیینیک یاریسدہ نشر ایتدیگی علوم غزالیینیک (۱۸۷۰) ننجی
بیلیندہ موجوددر. (توری بوژدہ قلدن).

و كالمه لرنيڭ معاجه قويولغيني، كئاقيني يلديرمك ايسته بور . مثلا :
 آت كالمه سي آت و « آتماق » آت ، گوگ ، كالمه سي دامار ، مائي ، سما ،
 طبقة و موسيقى (قازانچادا كوي) معنلارينا گلدیگيني و سائر بونيك كيسي
 بير چوق مثاللارله مقصديني او زمانا گوره آچيق و علمي بير
 طرزده شرح و ايضاح ايتدیگدن سوگرا تورك شاعرلرني عجمجه بي
 يراقاراق تور كچه يازماغا دعوت ايتدیور . نوائينيڭ بو دعوتی تأيرسيز ،
 تيجه سيز قلمه ياشدر .

(نوائی) نيك دوری اوره آسيا جيغاتي ادبياتنيڭ آلتون دوری
 سايلماق لازم گلدیگی كيسي كنديسيندن سوگرا جيغاتايجا هندوستان ،
 ايران ، چين و نپت روم تورك رنيڭ بير چوق زمانلارا قادار ،
 يگانه ادبی لسانی سايلميش و بولساندا يازيلميش اثرلر بو اقليملرده
 يازی يازانلاردا عصرلارجه نمونه نيك خدمتيني گورميشلردر . نوائينيڭ
 آمرانه و دهرين فردينه توركستانار لسانلاری اوزون بير زمان
 اويانميشلار و قيمتلی بير ادبيات ميدان گيرميشلردر . نوائی اولماسا ،
 بلکه بوگون تورك رنيڭ بير قسمی بوسوتون عربي ، بويوك بير
 قسمی ده فارسى يزميش و يزمه قدا بولونماقادی . نوائی يیزی ادبی
 أسارتدن قورتاران قلدیجيز . آتيز . گوروزسيز ، قالقانسيز ، يگانه ، مضوی ،
 مطلق و نام تهرمانيسيزدر . توركستانار گنجلری نوائی بی تدقيق ايتسلر
 يك چوق تصورلاريني دوزم تير . پك چوق فائده لی ، دهرين فكلر ليك
 صاحبی اولورلاردی . بوتون روسيه مقيا سندا بير « نوائی اوجاغی »
 ياپماق پك مناسب اولوردی .

ايكینجی بويله بير تجربه و غيرت ۱۲۷۱ (۶۷۰ هجرى) دوغموش
 و ۱۳۲۳ ، يا خود ۱۳۳۲ (۷۳۲) ده اولموش اولان شيخ عاشق
 پاشابن خلصی بن شيخ الياس طرفيندهن بايلدينى گوروليور . بو عاشق
 پاشا ، عثمانلی - تورك ادبياتينيڭ بيرنجی موسسى و پيرلريندهن بيرسى

اولوب كنديسى تحصيل و معرفتى عجم ديلنده و تصوف بولندا آميشدر .
 كنديسينيك خبر ويرديگی وجهه ۱۳۲۹ - ۳۰ سنلر نده « غرينامه »
 آديندا بير كتاب ميدانا گتيرميشدر كه . بو شر مقده « سيند » شو بيتره
 راست گليوريز :

قمو ديلده وار ایدی ضبط اصول ،
 بونلارا دوشموش ایدی جمله عقول
 تورك ديلنه كيسنه ياقماز ایدی .
 تور كلرده هر گيز كو گول آقماز ایدی .
 تورك دهخى بيلمز ایدی اول ديللری ...
 بو غرينامه آنيگچون گلدی ديله
 كيم بو ديل اهلی دهخى معنا يله
 تورك ديلنده يعنی معنا بوللار .
 يول ايجينده بير بيريني بيرمه .
 ديله ناقوب معنای خور گورمه
 ناقی محروم قلمه به تورك دق
 تورك ديلنده آكلابالار اول حتى (۱)

هر نه قادار عاشق پاشانيڭ بو اثرينده . نوائی ده اولديغی كيسي . اساس
 مقصد تورك ديلينيڭ ايشلنمه سي اولمايوب . بوندان اول ولسلطان ده
 (باننامه صاحبی) اولديغی كيسي بو عصرلارده آنادولو تورك دنورلری
 و حاكم طبقة آراسيندا فوق العاده رواج بولان « تصوفی » قارا خلق
 آراسيندا ياپماق ايسه ده ، هر حالدا عاشق پاشانيك كنديسيندهن سوگرا
 گله نله ياپديغی تأير نوايندهن آز اولماميشدر . (يونس امره) نيك ،
 « اسگندر نامه » صاحبی (احمدی) نيك ، « خسرو شيرين » پك مترجمی

(۱) ملی تبعلر مجموعه - ۴ - جلد - (تورک دلی یادآرلاری)
 تردي بوزه ف

اشیخی) و «چنگامه» مؤلفی (احمد داعی) نیک تور کچه یازماسینا یول آچان وعمومیتله بلکه او دوریک بیرینجی ممثلی اولان عاشق پاشادر. بو یولدا او چونجی نعل داشینی برغمهلی قدری أفندی (۹۳۷) هجری سنه سینده «سلطانہ دعا ایچین بیر عجبیه نسخه ایجاد ایلیم که، کیمسه دهخی بو میدانہ آت سچر اتمامیش اول» دیدیگینده نده آکلاشیلدیغی اوزردہ ایلک دفعه اولاراق (علی شیر نوائی) نیک یاپدیغی کییی تورک سانسینک تابع اولدیغی قاعدہلری عرب صرفیونینہ تقلیداً ثبیت و ایضاح ایتسگه چالیشیور. لاکن عرب، عجم و یزانس احاطه سینده قلوب یانگیز قاراندیق و ظلم سیرالاری ایچریسینہ سیقیشیش اولان عبد، منتظم بیر یولله بویومه یور، چیچک آچساده میویه بیشمه یور. بوندان سوگرا یانگیز ۱۲۶۳ هجری سنه سینده، یعنی کوچ یوزقاج سنه سوگرا کوتاههلی خواجه عبدالرحمن فوزی بیٹ یازیش اولدیغی مقیاس السن و قسطاس البیان) نام اثری یگیدن عثمانی تورک سانسینک عربی اوصولله تدقیق و مظانعه سینہ و حودت. فؤاد، احمدوفیق پاشلاریت تدقیقاتینا یول آچیور و آورودن ننه گزوتیزم. «خارجہ عراق» عمومی و مهم حس جمله سیندن دوغمان تور کرد و تورک معمولات و شیوه معیشتیه فارسی اولان یجذب و تامل «کور کوری» دهن ککچهرهک (*) تور کولوژی تورک-تاتار مدیستیک علمی صورتده تدقیقی دوره سینیک دوغماسی ایلہ روسیه تورک-تاتارلاریندا ۱۸۲۶ده دوغوب ۱۹۰۴ده اولهن (قیوم ناصری) و عثمانی تورک کرینده ایسه ۱۸۲۷ده دوغاراق ۱۸۷۱ده اولهن (ابراهیم شناسی) نیک شخصیتیه تورک-تاتار ادبی لسانینی عربی و فارسی نیک تحکمیندن قور تارماق جریانی باشلا یور. (*) بو مسئلهیی بروفه سور قریمسکی آز - چوق علمی بیر طرزده *История турции ея литература.* نام اثرینیک ایکینجی جلدی سوگرا کدا علاوه اولاراق ایضاح ایتیشدر. صحیفه - 152.

قیوم ناصری بو تحکمی عثمانی تورک سانسینک قزاق، گیره سینده بولدیغیندان اونی چیقاراراق و بیر آزده حیفات ایجادان فاندولاراق یثرنه تمیز قازان خلق تاتار جاسینی گتیرمگه چایشدیغی بو یولدا چالیشان شناسی، نامق کمال و آرقاداشلاری ادبی تور کچه دهن. باشلیجا «طمطراقلی» و «مسجع» دهنیامن یازما اوصولینی، اوزون جمله لری و نهایت اولور-اولماز عرب و عجم شاعر و یه محررینیک نله تانیما دیغی، یلمه دیگی او وقته قادار بت مقبول اولان عملدن قالمیش عربجا و فارسجا تعبییری قاندروب آساق اولدی. طبیعی او وقته کی تورک اجتماعی شرائطی ایچریسینده بوده بیر شی. همده تورک ادبیات و حرثینیک ایلری گتیره سی نقطه نظریندن اولدیقجا قیمتلی بیر شی ایندی. لاکن اشلائیلان جریان یویکله اکتفا ایتمه دی. بوندان سوگرا آرتیق شمس الدین سامی اقاموس ترکی نامیله تورک سانسینک لغتینی ترتیب ایتدی ایتسه ده. ولد چای أفندی نیک باناییه گوره تصور ایتدیگی تورک سانسینک مقایسه لی لغتینی ترتیب ایتسگه عسری وک ایتدی.

بو ائاده تور کیده دارالخون و ایچمن داش وجوده گلدی. بوندان سوگرا یوقاریدا ذکر ایدهن ذاتاره برابر صرف تور کی و (تاریخ عالم) نامیله معلوم اثرینیک صاحبی اولان سلیمان اشایی ذکر ایتسک لازم در. بورادا آیریجا آذربایجان تور کچه سینده و آذربایجان حیاتیندان آلاق اصلی و قیمتلی مضحکله یازان امیرزا فتح علی آخوندوف) له قریمدا اوتوز یللیق زهن ایچریسینده تورک-تاتار دونیاسینیک اش مشهور بیر غزته سی اولان ترجمان ا ناشری (اسماعیل غاسپرینسکی) یی اونوتماق لازم گلیر. بونلاردان بیرینجی سی آذربایجاندا آیریجا بیر ادبیات و بیر ادبی نسل دوغوردیغی کییی، ایکینجی سی ده عموم تورک-تاتار دونیاسینیک ایلریه دوغرو

معارف و ادبیات، حتا غزته چیلیک ساحه سینده غایت مهم و قیمتی آدیملارله ایله مده سینه خدمت ایتیشدر. (اسماعیل غاسپرینسکی) اوتوز بیل قادار بیر مدت ترجمان غزته سینک سرلوحه لقی یئرینده و فرصت دوشدیکجه مقاله و قونفرانسلا رینده تورک - تاتار ختلارلی ایچین «دیلمه، فکرده، ایشده بیرلیک» لزومینی اعلان ایدوب دوزموشدر. (دیلمه بیرلیک) ای غاسپرینسکی نه صورتله تصور ایتدیگی حقیقده سوک دقیقه لرینه قادار قطعی هئچ بیر شیئی یازماش و سوله مده میشدر. بونیکله برابر مترادف اولاراق قوللانیلان «غاسپرینسکی لسانی و ساده لسان» تعییرلرینه گره کندیسی و گره کسه بوفکره ک معاقبلری طرفینده و بیرله گلهش بعض بیر قیدلر آز - چوق اونیك لسان تصفیسه گورولتولاری ایچینده نه کیسی بیر وضعیت دوندیغینی پک اعلا گوستریورلر. بونی بو قیدلری آگلاماق، ترجمانیك مقاله و بندلرینی دقله گوزدهن کتچیرمت کفایت ایشه رک، ار تقدیرده گوزیمیزه چارپاجاق شیلر شونلاردان عبارتدر.

۱ - تور کجه دهن مسکن مرتبه اجنبی لسان و قاعده لرینی چقارماق .

۲ - اوقور - یازارلار طرفیندهن آگلاشیلمان عربی و فارسی تعییرلری قالدیرمق .

۳ - هر شیوه ده پک قایا اولمایان محلی کلمه لری عثمانلی تورک تصریفینه اوبدور اراق قالدیرماق .

اساسا بو قاعده لر هئچ بیر یئرده آچیقجا سوله نمیش اولمایوب (ساده لسان) ده بولماق هر شاعریك و یا خود محرریك ذوق سلیمینه باغلی بیر شیئی اولوب قالیر. تکرار تورکیه به گله جک اولور ساق، بورادا گت - گنده مسئله افراط طرفینه میل ایدهره ک (اقدام) غزته سی اطرافیندا نولانان «تصفیه چیلر» و بونلاریك باشیندا بولونان

فؤاد رائف بک عربجا و فارسی کلمه لرینی یئدی تور کجه دهن آتیلاراق یئرینه اسکی تور کجه سوزلر بولوب کتیر یلمه سینی و اسکی تورک ادا تالاری احیا ایدیلهره . بونلاردان یگی کلمه لر دینلیمه سینی تکلیف ایتیش ایشه . بو جریان چوغا وارمادان عکس العمل مئیدانا کتیر میشدر . ۱۹۰۸ . اقلایندان سو گرا سلا نیکه تشکل ایدهن یگی حیات جمعیتی و بو جمعیتیك ناسر افکاری اولان «گنج قلملر» ژورنالی آرتیق تور کیده کی تصفییه چیلیک جریینی آز - چوق ناشقا بیر جیغیرا سوقموشدر که . گنج قلملرک علی جاب و عرسین الدین بگلرک الهامیه شر ایتدیگی «ملی ژورنالستیک» مجوعه سینده بو غروپانیك پروگراملاری شو صورتله خلاصه ایدایشدر :

۱ - عربجا ، فارسجا ترکیب و جمع قاعده لری احلاق اولایما باجاق . اصطلاحلارله مفاد مقامینده اولان جمعا مستتا ، صدراعظم ، اخلاق ، کائنات ... کیسی .

۲ - عربجا ، عجمجه ادا تالار قوللایما باجاق ؛ اما ، شید ، نکن ، یعنی کیسی تور کجه لهشیش و تکلمه ساینه گیرمیش اولالار مستتا .

۳ - عربجا و عجمجه کلمه لرک شیمدیلیک اسکی املالری محافظه اولونا جق . قونوشور کن سوله مده دیکیمیز ققار ممکن اولدیغی قادار ترک اولونا جق .

۴ - تکلم لسانی . بیر چوق تور ککر طرفیندهن آگلاشیلان ، لطیف ، دانلی ، ایستانبول تور کجه سی نظم و شرده بداعته مثال و مقیاس عد اولانا جقدر . ایشه بو قاعده و قیدلری چوق کتچمه دهن «وطن ته لکه ده !» شعرله تانیلان محمد امین شعرده تطبیق ایتمه باشلامیش ، یگی ترتیده مختصر عثمانلی صرفی ، مکمل صرف و نحو عثمانی و سائر بونیک کیسی اثرلرله تانیلمیش اولان لسانجی نجیب عاصم بک بو قاعده لری علماً دوغرو بولموش و تورک اجتماعاتجیسی

گوك آلپ ضيابك ايسه (تور كچيليك گيك اساسلارى) ناميله ۱۳۳۹ سنه آقارادا نشر ايتديكى اثرينده آرتيق معين و قطعى صورتده بو قاعدلر تصفيه جيليك جريانينك سوڭ سوزى و على جانب ايله عمر سيف الدينى بويولدا سوڭ مجتهدلر سايماقدادر. بوندان باشقا گوك آلپ ضيابك بوتون بولسايات جريانلارنى تور كچيليك باغلاميشدر كه، بو خصوصى ده آيرىجا قيد ايتك ايجاب ايدەر. حالبو كه پ. رېژال (توركلر مىلى بر روح بشنده...) نام مقاله سينده بوتون بو جريانى داها زياده حقيقته موافق اولماق اوزره آوروپا مدنيتينك توركلره نفوذى نتيجهسى اولاراق گوسترمگده در كه. عموميتله بومستله ايله تائيش اولان آوروپا مستشرقلرى وامبهرى، غوردله فسكى، يوليوس نيمهت .. بو فكرده درلر.

بويله اصلاحات نقطه نظريندن ذرجه اهميتى اولمايان چوجوقجا قيدرليك هئچ بير خدمتى اولماميشدر. ديسك مسكندر. بونا ك آچيق مثال تور كيه معارف نظارتينك سوڭ زمانلاردا تاليف و ترجمه قلمى آديندان نشر ايتديكى دورلو-دورلو قاموسلاردر و يا خود تاليف و ترجمه قلمى. مثلا معارف عموميه نظارتى اصطلاحات علميه انجمنى طرفيندن نشر اولونان اصطلاحات قاموسلارنى گوزدهن كچيره ليم. بونلاردان «صنابع نفيسه ده موجود كلمات و تعبيرات ايچين وضع و تدوينى تسبب اولونان اصطلاحات مجموعه سى» جلال اسعد بك طرفيندن جمع و ترتيب اولوناراق ۱۳۳۱ سنه سينده نشر اولونموشدر. بو قاموس ديگرلرى آراسيندا «نسبتا» خلق لسانيه، داها دوغروسى، تور كجه يه داها زياده ياقيندر؛ حتا بوندا بعضى فيرانسيزجا معمارى تعبيرلر دوغرودان-دوغرويا تور كجه يه ترجمه اولونموشدر. مثلا: باشلىق طابله سى abaque سيوريسينى آلماق»، «abafage، ييغينتى»، «abafis، ايشيق باسان»، «abat، سس چويرهن»

abat-sov... بويكله برابر بو قاموسيتده بوزده اونوز مندرجه سى عربجا و باخصوص فارسيدر. حالبو كه ينه اصطلاحات علميه انجمنى طرفيندن نشر اولونان ۱۳۳۲ «قاموس اصطلاحات علميه» به گلينجه بونيك عربى و فارسى تعبيراتينك عددى سببى فوق العاده بويوك و ايجريسينده راست گليهنه تعبيرلردن بير چوققلارى غريبدن-غريب و تورك ديلنه بك ياناچيدر. مثلا: مشوك القوقعه. داء لاج و دبت. لايتبدل، عديمه الحوصل عصبى... الخ كيى غريبلر بولونديغى كيى رضا توفيق بگيك ۱۳۳۶ - ۱۳۳۸ سنلرى نشر ايتديكى مفصل قاموس فلسفه، باشدان آشاغى يا عربجا دولودر. عسالمى تور كرينده تصفيه لسان مسئله سى يايگيز تركيب اولديرمگله يئنديكى بير حالدا، ديگر تورك-تاتار خقلالاريندا مثلا، قازان تاتارلارى و ناخاهه قيرغيزلار تاميله بونا عكس بير جيه يه حكم سورمگده در. مثلا، اورادا يازيلميش اولان بعضى كئانلارى. ناخاهه صرف و نحو كيى اثرلرى آلاجق اولورساق. بونلاردا بوتون صرفى و نحوى تعبيراتيك تاتارلاشديريلميش و يا خود قيرغيزلاشديريلميش اولديغى گوريوريز. مثلا: قازان تاتار محررلريندن عالمجان ابراهيموفيت صرفينى آلايم: بورادا شو اصطلاحلارى گوريوريز:

«هجا» يئرینه «ايچك»، «مفرد و جمع» يئرینه «بيرليك و كوتليك»، «عدد» «سان». «احوال اسم ادا تالارى» «قوشمتا» «ضمير» «آلماش»، «ادات» «يارده مليت»... الخ

دينليير. قيرغيزلارا كلينجه روسيه بويوك انقلابندان سوگرا بونلار داها زياده ايلرى گتيمشدر و بو خصوصدا قيرغيز لسانيك تميزليكى، قيرغيزلارليك آز-چوق عرب و عجم ادبى و مدنى تاثيرلريندن ديگر تورك قوملارينا گوره داها زياده اوزاق قالمالارى اونلارليك بو خصوصدا داها زياده امنيتله چالشمالارينا و ايلريله مملرینه خدمت

ایتمیشدر. ۱۹۲۴ سنه سینده (اوره نبور- اوره نبورغ) ده «قازاقستان مهمله کت باسبا سوز بولمی» طرفیندهن نشر اولونان «بایتورسن اولی آحمت» یث «تل قورال- دیل سلاحی» نامینده کی اثرینیڭ بیرینجی، ایکینجی و اوچونجی جزا لرینی مختصراً گوزدهن کئچیرمک کفایت ایدر. محررینیڭ «لسانیات» اساسلارینا هئچده یابانجی اولمادیغینی آچیق جا گوسترهن بو اثریڭ بیرینجی قسمی «دهس - داووس - سهس»، ایکینجی «سوز»، اوچونجی «سویلهم»، «جهمله»، یعنی نحو حقیقدا یازیلیمیشدر. بوراداده «هجا» یئرینه «بوون»، «ادات» یئرینه «جورناق»، «صفت» یئرینه «سن»، «عدد» یئرینه «سان».

مفعوللاریڭ آدلارینی شو صورته تعین ایدیور:

- ۱ - ایلک جانغاو (ایلکنه وانک، دك .
  - ۲ - بارس جانغاو (بارستاواغا . قاراگه، که.
  - ۳ - تابس جانغاو (تابستاواپی . دی.
  - ۴ - جاش جانغاو (جاشتاواادا . ده.
  - ۵ - چفس جانغاو (چفستاوادان، دن، نان، نهن)
- کویته جانغاولاری جمع لار، دار، دهر.

بو ایکی، بیر-بیرینه ضد حادثه نیڭ سیلری معلوم در. جنوب تورک تاتارلاری ایراندان کئچهرهک و عمومیتله تورک-تاتار بشیگی اولان تورک کویستان آیریلاراق ایسلامیتی قبول ایتدیگلری حالدا دیگر شمالی و وسطی آسیا تورک-تاتارلاری گرهک عرب، گرهک عجم و گرهک سائر اجنبی جریانلاری سلجوق، عثمانلی تورکلرینه گوره داها زیاده هضم ایدهرهک قبول ایتمیشلردر. بوندان باشقا روسیه تورک-تاتارلاریندا بوگون دوغماقدان اولان «یگی ادبیات» عثمانلیلاردا اولدیغی کیی اسکی فلاسیک ادبیاتیڭ تعمیری و خقللاشدیریلماسیندان عبارت اولمایوب حقیقتا خلق لسانی و خلق ادبیاتی اوزه رینه قورولموشدر.

قازاندا «جیغانای فلاسیک» ادبیاتی قیوم نامیری اوزه رینه آرز-چوق تاثیرینی گوسترمیش ایه بوندان سو گرا گلن شاعر و محررلرده جیغانای ادبیاتینیڭ هئچ بیر دورلو تاثیر گورولمه مگده در. قیرغیز ادبیاتینا گلینجه هنوز دوغماقدادر. دسلک، «قیرغیز-قازان-اوزنت» تحفیه جیلری تور کیده فواد رائف یگیٹ فکریندهن داها ایلری گتیش اولیورلار: چونکه فواد رائف اساس اولاراق ایستانمل مهور شیهدسینی آلدیغی و بونلاردا بولونان غربی، فارسی کلمه لر یث شرنه یگیلرینیڭ یایلماسینی تکلیف ایتدیگی حالدا روسیه ده کی تورک-تاتار تحفیه جیلری اساسی اولاراق خلق لسانی آوب او، تیشمیدن اصطلاح و تعبیرلری نه او لساندان بولوب چیقره، نا بخود یایله چیشیورلار.

بوتون بو جریانلار یث تحلی و باخود تقیدینه کئچمه زدهن اول بیر قاج سوزده دیگر بیر عصری مسئله میر «دیل بیر یگی» حقیقه سویله مک ایجاب ایدر.

عجب هر هانکی بیر ملت لسانی ققطه نظردهن بیر، یکسق لسانی اولموشمیدر؛ و اولاییدیرمی؛ بونی ادعا ایتمک لسان علمی یث الک بسیط قاعده لرینه آشا اولساق، دیسگدر. هئچ بیر ملت بوقدر که، اون یث یکبارده، یکسق لسانی اولسون؛ حاداها زیاده سیقی صورته تفتیش ایده جک اولورساق، هر فرد یث کندیسینه مخصوص بیر تاقیم لسانی اعتیاد و خصوصیتلری واردر که، بونلاریڭ هیث مجموعه سی اون یث «شخصی لسانی، اسلوب، صرف و نحوینی» تشکیل ایدر. هر هانکی بیر مملکتده معین طرز تاللفظ و باخود تعبیرلر بیر آدام یث هانکی محیط، صنعت و حوالیدن اولدیغینی گوستریر. هر گون قوللانیلان، هر گون آشینان، دورمادان ده گیشهن سوزردهن مرکب جانلی لساندر که، بو لسانی صنعی صورته ده گیشدیرمک، او گره نمک ممکن ده گیلدر.

لاکن لسانیک معین بیر دورده کی وضعیتینی قید و تثبیت ایدهرهک اوننی صنعی صورتده، یعنی مکتبلر، مطبوعات، تیاترو، اجتماعلار، جمعیتلر واسطهسیله نشر ایتمک تامامیله باشقا بیر شیئی در.

بالکیز بویله بیر لسانی اوگره تمک، ده گیشدیرمک. بعض سوزلرینی آتماق، بعضی تامامیله یگی کلمه لر ایجاد ایدهرهک بولسانا ادخال ایتمک قابل اولور؛ لاکن بونیک ایچین اصطلاح فابریقاسی حالینا گلهن و فیرانسیز مرکزیت روحینیک تمثالی اولان فیرانسیز آقاده میاسی کییی فوق العاده صلاحیت و ولایت صاحبی اولماق و یاخود هر کسیک تقلیدینه لایق بیر شاعر، فیلسوف و یاخود محرر اولماق لازم گلیر. و نهایت حکومت آیاراتلاری، موسسه لرینه دایانمالیدر. ایشته بوشرطلر اولما دیقجا هئج بیر زمان «عمومی ادبی لسان» مئیدانا گله مه ز. غاسپرینسکی «دبلده بیرلیک» فکرنی ایلری سوردیگی زمان بوراسینی هئج ده دوشونمه میشدر. دیه بیلیریز؛ چونکه کندیسینده نه مکتب پروگراملارینی توحید ایدهرهک بیر جمعیت تشکیلینه، نه ده مطبوعاتی بیر تاوان آتیندا چالیشدیراجق نیز دبل، بیر اسلوب و بیر استقامتله یازدیراجق بیر تشکیلات احدائینه تمایل گورمه یوریز. کیم نه دیرسه دیرین؛ تورک-تاتار خلق لسانلاری، حتا قیرغیزده داخل اولماق اوزره بیر-بیریندهن تامامیله آیرلمیش لسانلار حالینا گلدیگی یوقدر. تورک-تاتار لسان غروپپاسیندان آیریلوب مستقل لسان حالینا گلیمیش بالکیز «چواش» ایله «باقوت» لسانلاری واردر. بونیک ایچین بوتون تورک-تاتار خلق لسانلارینیک لغات، کلمه تشکیلی نهایت نحو و اسلوبینی بیر بیره توپلاماق امکانی آز ده گیلدر. و بویله بیر تشبث تورک-تاتار خلقلارینیک مدنیته گیرمه لری، قوتلی مدنی مرکزله مالک بولونمالاری ایچین فوق العاده یاردیم ایدهرهک گیلدر. شهبه سیز بو خصوصدا قالقوب ایستانبول شیوه سینی و یاخود قازان لسانی

عمومی و بوتون تورکلره شامل بیر لسان اولماق اوزره تکلیف ایتمک بیوده در. ایستانبول شیوه سی روسیه تورک-تاتارلارینیک عمومی لسانی اولماق ایچین چوق ده گیشمک و آمادولو خلق لسانینا یاقلاشماق لازمدر. قازان شیوه سینه گلینجه اونیک انکار اولونما یاجاق درجه ده دیگر شیوه لره تأثیری اولماق له برابر بویله بیر وضعیته حاکم اولماقدان چوق اوزاقدر.

مختلف شیوه لردهن آیری-آیری ادبیات، مکتب، مطبوعات مئیدانا گتیرمک سوداسی تورک منورلریندهن بک چوغینیک کئچدیگی دار بیر قوریدوردر؛ حالبوکه بو ممکن ده گیلدر. بوگون دایمارقا، ایسوه چ، نوروچ کییی منلریله لسانلارینی دیگر بویوک ملتاریک لسانلارینا یاقینلاشدیرماغا چالیشماقدادیرلار.

بوندان باشقا «املا و یازی» مسئله سی ده لسان تصفیہ سی و عمومی ادبی لسان مسئله لری کییی بوتون تورک-تاتار دونیاسینی اشغال ایدهن مسئله لردهن بیرسی در. تورک-تاتارلاریک لسانلاری شیمدییه قادر اورخون، اویغور، سیری، یهودی، روم، ارمنی، روس، لاتین، غوت، عرب، چین حرفلریله یازیلیمیشدر.

لاکن مختلف دورلرده بو یازیلاری قوللانان آداملار هئج بیر وقت تورک-تاتار صوتلارینیک خصوصی نقطه لرینی نظر اعتباره آلامیش کییی گورونورلر.

بوتون بو یازیلار اون اوچ-اون دورت عصرلیک بیر مدت ایچرینینده قوللانیمیشدرلارکه، ایشه بو خصوصیت تورک-تاتار خلقلارینیک کوچه به معیشتلرینیک بیر نتیجه سی کییی گورونور. بوگون گوزیمیز او گینده تورک-تاتار سسلرینی یازماق ایچین عرب یازیسینیک کفایتسزلیگی آشکار صورتده گورونمگده در؛ چونکه عرب یازیبی تورک-تاتار لسانلارینیک دیگر بیر چوق لسانلارا گوره بک زیاده

متوع اولان و سوزده «آهنك اصوات» عمومي قانوني موجيبنجه تقريباً هر صامتهدهن سوگراگلمك مجبوريتينده اولان صائهلري يازماق ايچين پك زياده آزدر.

معلوم اولديغي اوزره (و، ا، ي، ه) حرفلريندن باشقا صائهلر تصويري ايچين حرف عرب يازيئيندا يوقدر. ديگر طرفدهن (ع، ث، ذ، ص، ظ، ض، ط، ك) كيمي حرفلري ده معين تورك-تاتار صائهلرينه قارشى ليق كافي مقداردا حرفلر بولونديغي تقديرده تاماميله فائده سيزدر.

تورك-تاتار ديئلريني يازماق ايچين-عمومي تپلري آلاچاق اولورساق- a, y, o, «ə», «i», «u» كيمي سسلري يازماق حرفلر ايچاد ايتمك لازمدر. ايته بورادا عرب يازيئينك اڭ بويوك قصوري ميدانا چيقيور.

عرب يازيسي بير چوق عصرلر طرفينده دورنو تبدلر كنجيرميش بولونديغيندان گلشي گوزل بيلاجاق بير حرف عندي اولماقدان هنج بير زمان قورتولامايور. بونيك ايچين شيمدي به قدار گرمك معلم ناجي، گرمكسه ميلاسي اسماعيل حتى و قازانلار طرفيندهن ياپيلان تجربهلر هنج بيرسي بويوك بير موقيته نائل اولامادي.

بوني گورهن و يازيئينك اصلاحي پشنده گئزن بير چوق شرقيلر عرب يازيئيندان واز كنجمك فكرينه دوشموشلردر كه، بونيك يئرينه بعضيلاري لاتين، بعضيلاري ده روس اليباسيئينك قبوليني تكليف ايتمكده درلر. لاتين اليباسيئينك اڭ زياده طرفداري آذربايجان جمهوريتي طرفيندهن حمايه گورهن آذري تورك معلم و منورلرينيك بير قسمي اولوب بونلار سوڭ زمانلاردا يڭي يول ناميله تورك اليباسينا اويديورارق قبول ايتديكلري لاتين حرفلرله بيرده اوراق بير ژورنال چيقارماقدا و بو اليبابي مكبلره سوقماغا اوقوماق-يازماق

بيلمه به نلره او گرمتهگه بويوك بير غيرتله چايشماقدا درلر.

علم نظرينده عرب يازيسي ايله لاتين يازيسي آراسيندا هنج بير فرق يوقدر. هر ايكيسي ده (هيروغليغ، يازسيندان چيقاراق بيرسي شرقه، ديگري غرب، دوغرو ايكشاپ ايتيشدر. اڭ ايدآل وضعيت بير ديلده بولونان سس قدار حرف ايچاد ايتمكدر كه، بو درجه به هنوز هنج بير اليبا وارميشدر و ديليت دورمادان انكشاف و تكامل ايتديگيني نظر اعتباره آيرساق، وارماق امكدي ده بوندر. تور كيه دهده لاتين حرفلارني طرفدارلارنيك گون- گوندهن آرتماقدا كيمي گورونه سي و نهايت «تازان» يث «اصلاح ايتديش» حرفلارينا لاتينجا نيك داها آچيق و قولاي بير ايش اولماسي تازان اصلاحي بيلينا قارشى آذربايجان لاتينجا يڭينه نفوق و برمگدهدر.

هنج شپه سيز آذربايجان لاتين-خود-كيمي تورك اليباسي تمام و مكمل ده گيلدر. بونده هنوز هنج بير نورل-تاتار مملكتينده معين بير ادبي شيوه يث قبول ايتيلمه ميسيندن ايلري گلير. چونكه بو حالدا نه قدار سله يازماق لازم گنديگي مسئله سي آگلاشيلماميشدر. يڭي بير اليبا ديزمك نسايت و خطاطلق ايتيدر و قولايدير؛ لاکن اونى خلق كتله لرينه قبول ايتديرمك و عمره كنجيرمك ايچين سياسي، روحى، اجتماعى، اقتصادى مسئله لر ده گوز او گينده دوتماق لازم گلير.

بورادا سوڭ سوز عثمانلى توركلرينيك در. اونلار يث ادبياتي داها گئيش. منورلري داها چوق و مطبوعاتلاري داها منتظم اولديغيندان آتاجاقلاري هر هانكي بير آديم روسيه تورل-تاتارلاري آراسيندا باشلامش اولان اليبا جريانلاريندان هانكيسينيك غالب گله جگيني قطعي صورتده تعين ايدم بيله جگدر.

بو خصوصدا «آغازده فرهاد (شرقلئ) نيك» نه ايچين عرب

حرفلری تورک دیلینه یارامیر؟» اثری ۱۹۲۳ سنهسی باکودا، «ص. آغامعلی اوغلی نیک» «بیزیم یولیمیز هانسی یانادر؟» نامینده کی اثری ۱۹۲۴ سنهسی تیفلیسده نشر ایدیلدیگدن و بو مسئلهلر اطرافیندا هر دورلو جریانیڭ مسئلهلری طرفیندن زمانیمیز مطبوعاتیندا بیر چوق مقالهلر چیقمیش و چیقماقدا بولوندیقدان سوگرا، آرتیق داها زیاده معلوماتی بو منبعلردن آلماسینی اوقوبوجی به توصیه ایدهریز. یوقاریدا لسان تصفیہ جیارینیڭ، «بیر لسان» طرفدارلارینیڭ فکرنی قیسادان ایضاح اتمیش ایدیک. عجیبا بو فکدرلری قوهدهن فعله کچیرمه نیک امکانی وارمیدر؟ هئچ شهبه سیز واردر. کندی سیاسی، اقتصادی، اجتماعی حیاتلارینی ده گیشدیره بیلن انسانلار، لسانلارینا ده تاثیر ایدره بیلرلر. یالکییز بوده گیشمه احتیاجی هر کس طرفیندن دوبولماق و هر کسه دوبورونماق شرطیه.

آوتوموبیل، آتورویلان، فونوغراف گورمه میش کوبلی به بو سوزلریڭ ده لزومی اولمادیگی کیی. فکرجه زهنگیله شه دیگجه، حسجه دهرینه شه دیگجه هیچ بیر زمن یگی سوزلر، مجرد و علمی فلسفی تعیرلر حاجبی اولماق احتیاجینی دوبماز.

بونیک وقوعه گله بیلمهسی اقتصادی وضعیتیک، مدنی، اجتماعی موقعیک دوزله مهسی، بو کسه لمه سینه باغلیدر.

سوز تشکیلینه گلینجه بو خصوصدا عندی بیر تاقیم فرضیهلر و شخصی ایجادلار اورتایا چیقماقدان اول لسانیڭ مورفولوغیاسی، لغاتیاتی، له کسبکوغیاسی ایدن-آبی تدقیق اولونماق ایجاب ایدهر. خلق اتمه وولوغیاسی، خلقیک «یالانجی آنالوغیا-یالانجی قیاس» دهنیلن اجنبی سوزلری کندی لسانینا اویدیрмаقدا اولان استعداد و مهارتی

پوریست و نهئولوغ، یعنی تصفیہ جی و ایجاد طرفداری اولانلاردا بویوک خدمتلر گورور و فائدهلی ایشلر گوردرلر.

بو خصوصدا اسکیمیش لغاتلاری حاوی «دیوان لغات التر» ، «ابن مهنا لغتی»، «قوداتقویلیک»، «کتاب دده قورقود»، «محمد بابر» و «علی شیرنوائی» اثرلرینیڭ مطالعهسی پت بویوک سرمایه ویره بیلیر. هر نه قادار بویوک سوزلر اسکیمیش سادلساده اولانلاریڭ تشکلاتی، اصلی، مجازی معنلاری هنوز تورک-تاتار لسانلارینا تمایله اوزاق و بو دیللرده قونوشانلاریڭ لسانی وجدایینا، تداعیسیبه نوسبوتون یابانجی ده گیلدر.

بوندان ناشقا بوگون لسانلاریمیزدا موجود شکی علاوهلری تصنیف و هر بیرینیڭ آیری. آیری لسانیمیزدا گوردیگی خدمتی تعین ایجاب ایدهر که. بونیک ایچین تورک-تاتار دیللرینیڭ بیر «اشتقاق قاموسی» نی ترتیب لازمدر.

ایشته بو «علمی حاضریق دوری» یث علمی نتیجهلری کندی کندیلیگیندن گورونوب باشلار. بیر چوق یگی سوز، یگی اصطلاح لغتجهلری ترتیب اولونور و بهیت بوون بو ایشلری اداره ایتمک ایچین بوتون تورک-تاتار دونیاسینیڭ معارف خدملریندن مرکب دائمی بیر- «معارف انجمنی و مطبوعات بیوروسی» لازمدر که.

بو مؤسسهر هر آدیما اعظمی عمومیت و شمولیت قانونلارینی بولوب معارف پروگراملاریندان بوتون آیری- آیری یاشاماقدان اولان شیوهلریڭ بیرلشمهسی چارهلرینی میثدانا چیقاریر. یوقسا پارچا-پارچا مطبوعات و ادبیاتله تورک-تاتار خلقلاری اولکیندن داها زیاده ایلری به گیدمه زلر، چونکه اوقوبوجی بولامازلار و چوق بهالی به

اوتورورلار. اساسا تورك-تاتار خلق ديللري بير-بيرينه باقين اولوب
يالگيز دورلو مدرسه و ديللرده تحصيل گورهن منور طبقه نيك
ديلى بير-بيريندهن آبرى و اوزاقدر. ديمك كه، آرزو ايدىلديكى
تقديرده مدنى بير ادبياتا، عصرى بير مطبوعاتا والحاصل اجتماعى
و اقتصادى حياتىك اڭ بويوك تمل و واسطه لريندهن بيرىسنى الده
ايمه موزه، كندىمزدن باشقا، هئچ بير جدى مانع بوقدر.

كتايبات .

اثرىمىزىك سوگىندا «مدخل» دهن كيچهرهك تور كولوزى تدقيقاتينا
داها جدى صورتده ساريلماق ابسته يه نلره بو علمه عائد اثرلر حقينده
بير نئذه معلومات و برمگى مناسب گوردىك.

۱. عمومى لسانياتا عائد مأخذلر:

1. Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Romern, 2-te Auflage, 1890-99 Steinthal.

«روملار و روماليلاردا لسانيات» شته يتال.

2. Geschichte der Sprachwissenschaft und orientalischen Philologie in Deutschland, Munchen 1898, Benfey.

آلمانادا شرق فيلولوژىسنىك و لسان علمىنىك تاريخى. به نشه ي.

3. Introduction a l'etude comparative des langues indo-europeennes 3-eme edition 1912. A Meillet.

مديه: هند و آوروپا ديللرينىك مقايسه لى تدقيقه مدخل.

(داها مفصل كتايبات معلوماتى بو اثرده بولماق ممكندر).

4. Die Crammatischen Schulen der Araber. Die Schulen von Basra und Kufa und die gemischten Schulen 1862. Gust. Flugel.

غوستاو فلوغل: عربلريك لسان مکتبلرى. بصره. كوفه و محتلط

مکتبلر. (شرق آلمان جمعيتى) نيك علاوه لرينده № 4, II.

5. A. Крымский: «Семитские языки ч. III. «Арабский язык», Москва, 1911. (труды по востоковедению Лазаревского Института, вып. V, 3.)

ساميت لسانلارى 3 نجى قسم. عرب لساني آ. قريمسكى.

19. Кудатку Биллик, факсимиле уйгурской рукописи В. В. Радлов. Сиб. 1890.
20. Miradj - nameh , publie, traduit et annote par A. Pavet de Courteille .
21. Sagataische Sprachstudien, von H. Vambery. Leipzig, 1867.
22. Histoire des Mogols et des Tatares par Aboul-Ghazi Behadour khan publiee, traduite et annotee par baron Des maisons. St. Petersburg 1871 et 1874.
23. Baber-Nameh, Ильминский, Казань 1856.
24. Словарь Джагатайско-Турецкий. Вельяминов-Зернов Сиб. 1868.
25. Uber Altturkische Dialecte von VV. Radloff St. Petersburg 1890.
26. Codex Comanicus bibliothecae ad templum divi Morci Venetiarum primum ex integro edidit Comes Geza Kuun, Budapestini, editio Scient. academiae Hung. 1880.
27. Das Turkische Sprachmaterial des Codex Comanicus von dr. VV. Radloff. St. Petersburg, 1887.
28. Cszman-torok nekotesi gyujtemeng. Dr. Kunos Jgnacz Budapest. 1887 .
29. Общая грамматика турецко-татарского языка, Мирза Казем-бек Казань, 1846 .
30. Сравнительный Словарь Турецко-Татарских наречий Л. Будагова. Сиб. 1869 и 1871.
31. Образцы народной литературы тюркских племен В. В. Радлова Сиб. 1870.
32. Материалы по Казак-Киргизскому языку И. Лаитев, Москва, 1900.
33. Uber die Sprache der Jakuten von Otto Vohtlingk. St. Petersburg, 1848. Text.

6. Principien der Sprachgeschichte, 1909. Hermann Paul. هرمان پاول: ديل تاريخنيك اساسلارى.
  7. Einleitung in das Sprachstudium 5- te Auflage, 1908. leipzig, Delbruck. ددلبروك: لسان تدقيقاتنا مدخل.
- II. اورال - آلتاي ديللرى تدقيقاتنا عائد منبعلر.
8. Das nord - und ostliche Theil von Europa und Asia, Stockholm, 1730. Von Strahlenberg. فون شتراله نبرغ: آوروپا و آسيانك شرق و شمال قسمى.
  9. Der Ural-altaische Sprachstamme, Das Finnische und Japanische 1909. VVinkler.
  10. Finnisch-ugrische und Indogermanische, VViklund.
  11. Die Ural-altaische Sprachen, Finnische-ugrische Forschungen 1901, O. Donner.
  12. Entwurf einer vergleichenden Grammatik der altaischen Sprachen 1895 Grunzel
  13. Grammatik der Samojedischen Sprachen, 1885. A. Castreu .
  14. On the classification of the turanian languages توران ديلينيك تصنيفى. ماكس موللر.
- III. تورك - تاتار ديللرينه عائد مأخذلر.
15. Jnscriptions de l,Orkhon, recueillies par l,expedition Finnoise 1890 et publiees par la societe Finno-Ougrienne. Helsingfors, 1892.
  16. «Древности Сибири» в «Сибирском вестник», е. Спасски. 1818.
  17. Памятник в честь Кюль-Тегина, С. Петербург. 1899. И. М. Мелиоранский.
  18. Uigurische Sprachmonumente und das Kudatku Bilik, von H. Vambery, Leipzig 1870,

34. Uber die Sprache der Jakuten von Otto Bohtlingk. St.-Petersburg, 1851. Jakutisch-deutsche VVorterbuch, Jakutische Grammatik.

35. Versuch einer Koibalischen und Karagassischen Sprachlehre, von A. Castreu. St. - Petersburg. 1857.

36. Грамматика алтайского языка, составлена членами алтайской комиссии, Казань, 1869.

37. Словарь алтайского и аладагского наречий; В. Вербицкий, Казань, 1884.

38. Материалы для исследования чувашского языка. Казань 1898. Н. И. Аншарин.

39. Опыт исследования чувашского синтаксиса Казань, 1903. Н. И. Аншарин.

40. Опыт краткой Крымско-татарской грамматики. Петроград, 1916. А. Н. Самойлович.

41. Абду-с-Сеттар Казы, Книга рассказов о битвах текинцев, тюркменская историческая поэма XIX века С. Петербург 1914. А. Н. Самойлович

IV. شرق ديبلرينده توركجه يه عائد بغضى اثر لر.

۴۲. دیوان لغات الترک، اوج جلد، محمود الكاشغری، ۴۶۶ هجری.

۴۳. ۱۳ نجی عصر یك ایلک یاریمیندا، محمد بن قیس، حلال الدین منبکرتی نامنه.

۴۴. عینی زمانلاردا کتب حلی الملک و کتاب تحفه الملک.

۴۵. ابن مهنا لغتی، السید جمال الدین بن مهنا، ۱۳ نجی و ۱۴ نجی عصرلار.

۴۶. ۱۱۹۹. میر علی شیر نوائی، محاکمة اللغتين، حیفتایجا.

۴۷. ۱۶ نجی عصر ابتدالاریندا آبوشقه لغتی، عثمانلیجا.

۴۸. ۹۳۷ هجری سنه سینده «میسرة العلوم» برغمه لی قدری، عثمانلیجا.

۴۹. ۹۵۹ هجری دیگر ابوشقه.

۵۰. ۹۸۳ ذی الحججه کتاب لغة آبوشقه.

۵۱. لغة نوائی

۵۲. فضل الله خان، لغت ترکی.

۵۳. ۱۸۵۲ ده قالدو، منشی عبدالرحیم، رساله فضل الله خان.

۵۴. ۱۶۵۸-۱۷۰۷ محمد یعقوب جنکلی، کتاب زبان ترکی.

۵۵. ۱۷ نجی عصر دان حیفتایجا - فارسی لغتی.

۵۶. ۱۱۱۷-۱۷۰۵ ندایع اللغة.

۵۷. ۱۸ نجی عصر دت ایلک یاریمیندا شیخ طیب بخاری، الفاظ جلیه فی بین لغة ترکیه.

۵۸. ۱۶ و ۱۷ نجی عصرلاردا ندر علی، طالع هروی، فراخی حیفتایجا لغتی، میرزا عبدالجلیل نصیری

۵۹. ۱۷۶۰ سنه سی میرزا محمد مهدی خان آسترا بادی، سنکلاخ، حیفتای، فارسی.

۶۰. ۱۷۶۰ خواجه امیر خان تورکجه لسان کتبی، حیفتای - فارسی.

۶۱. ۱۲۶۳ هجری، خواجه عبدالرحمن فوزی، مقياس اللسان و قسطاس الیسان، عثمانلیجا.

۶۲. ۱۹ نجی عصر دت ایلک نصفینده محمد خوبی، خلاصة عباسی، حیفتای - فارسی.

۶۳. ۱۸۴۸ - ۱۸۹۶ شیخ محمد صالح اصفهانی، التمنای ناصری، حیفتای - فارسی.

۶۴. ۱۸۶۱ فتح علی قاجار تروینی، بهجة اللغات حیفتای - فارسی.

۶۵. قاس بن میربال، هفت اختر، حیفتای - فارسی.

۶۶. عاشوربك بن نياز بك. فوائد تركى جيفتاي - فارسى.
 ۶۷. كلمة الله بن خواجه رحمة الله نصاب قطيبه.
 ۶۸. صرف و نحو مع لغت تركى.
 ۶۹. لغت تركى.
 ۷۰. زبدة الاسماء تركية.
 ۷۱. ۱۸۷۶، احمد و فيق پاشا. لهجة عثمانى.
 ۷۲. ۱۸۸۲ شيخ سليه ان افندى لغت جيفتاي - تركى - عثمانى.
 ۷۳. ۱۸۹۶ محمد صادق افندى. اس لسان تركى.
 ۷۴. قاموس تركى. شمس الدين سامى. ۱۳۱۸ سنه لرینده.

فهرست

صحيفه	سرلوحه	صحيفه	سرلوحه
	سوزلريك صنفلىرى	۳	باشلانغىچ
۵۹	صفت افاده ايدهن سوزلر		سسلىريك عضويتى (فيزيولوغياسى)
۶۰	اشيايى گوسته رهن سوزلر		دوداق سسلىرى
۶۱	سوزلريك شكارينه كوره تصنيفى	۱۵	دش سسلىرى
۶۲	جمله (حكيم و جمله)	۱۶	داماغ سسلىرى
۶۳	تام و ناقص جمله	۱۷	صائتلر
۶۴	حكيمك و جمله نيك عضولرى	۱۹	سسلىريك روحيتى
۶۵	رابطه		تكلم هجر ك مركز نيك فعاليتى
۶۶	صرفى و غيرى صرفى جمله	۲۸	حسى تكلم مركزى
۶۶	جمله لريك آراسينده كى مناسبت	۳۵	شكلىلر
۶۷	نحوى تحليل		سوزلريك بير بيرينه باغلانماسى
	لسانلارليك شجروى تقسيمى	۴۴	دامارلارليك تكرارى
۷۰	هند بوداغى	۴۶	ديللرليك شكلى تصنيفى
۷۱	ايران بوداغى		چندرى ياخود هجائى لسانلار
۷۱	ارمنى بوداغى	۴۹	تركيبى لسانلار
۷۲	آرناوود بوداغى	۵۰	منصرف ديللر
۷۲	روم بوداغى	۵۰	التصافى لسانلار
۷۲	ايتاليا بوداغى	۵۰	سوزلر
۷۳	كەلت بوداغى	۵۳	آبرى سوزلر
۷۳	جرمان بوداغى	۵۴	

گوزە چاربان ياڭلىشلارىڭ تصحيحى .

دوغرى	ياڭلىش	صفحە	سطر
عربى و فارسى سوزلر . اصطلاحلار	عربى و فارسى سوزلر ، اصطلاحلار	۷	۱۷
«تەكلم - سويلمەك»	«تەكلم - سويلمەك»	۱۰	۱
pomme d'adam	pomme adam	۱۱	۱۶
Звонки	Звонки	۱۲	۲۱
Августка	Августка	۱۳	۳
كەن بو قانالاردان	كەن بو قانالاردان	۱۴	۶
زمانداكى لىيى	زمانداكى لىيى	۱۸	۷

nasero	نەسەر	نەسەر
nusire	نۇسیرە	نۇسیرە
mensyr	مەنسیر	مەنسیر
nasir	نەسیر	نەسیر
qetabe	قەتەبە	قەتەبە
qutibe	قۇتیبە	قۇتیبە
qatib	قەتیب	قەتیب
məqtyb	مەقتۇب	مەقتۇب

صفحە	سرلوحە	صفحە	سرلوحە
	لسانىك عمرى	۷۴	بالتىق ياخود لیترا بو اغى
۱۱۴	لسانىك صوتى دە گېشمەلىرى	۷۴	اسلاو بوداغى
۱۱۷	تمثيل و تحليل		اورال - آلتاي عائىلىسى
	معنا لار يات دە گېشمەسى	۷۵	فین اغوز بوداغى
	يىڭى سوزلر	۷۵	ساموئەد بوداغى
۱۲۷	كلمەلر يىڭى شەكىل	۷۶	تونغوز بوداغى
	دە گېشىدیرمەسى	۷۶	موغول بوداغى
۱۲۸	شکللر يىڭى غائب اولماسى	۷۶	تورک-تاتار بوداغى
۱۲۸	يىڭى شکللر يىڭى مەيداندا چەتمەسى	۹۳	سامى عائىلىسى
۱۲۹	اسماياتيات موضوعى	۹۵	لسان و عرق
	وظائفه لرى و		ديلىك منشأى
	اوصوللارى		ديلىك چىقىش و غائب
	لسانىت اربخيتىك مەھ	۱۰۲	اولوشى
۱۳۳	نقطەلرى		ديلىك اوگرەنيلمەسى
	تورک-تاتار ديلىلر يىڭى	۱۰۳	ديلىلر يىڭى بىرلشمەسى و
	بوگونكى مەسىلەلرى	۱۰۸	آبرىلماسى
	كاتبات	۱۰۹	ديلىلر يىڭى غائب اولماسى
۲۰۵			عمومى وادىي دىل